

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

137569

ULUS-DEVLET MODELİNİN

GLOBALLEŞME KARŞISINDAKİ KONUMU VE GELECEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ali Osman ÖZTÜRK

HAZİRAN – 2003

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

ULUS-DEVLET MODELİNİN

GLOBALLEŞME KARŞISINDAKİ KONUMU VE GELECEĞİ

Ali Osman ÖZTÜRK

Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimleri Enstitüsü'nce

Bilim Uzmanı (Uluslararası İlişkiler)

Ünvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tez'dir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 24.11.2003

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 26.12.2003

Tezin Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Gökhan KOÇER

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Hayati AKTAŞ

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Çağatay OKUTAN

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA

Haziran – 2003

TRABZON

0. SUNUŞ

00. Önsöz

İnsanların yaşamın başlangıcından beri bir siyasi yapılanma içerisinde buldukları bir gerçektir. Bugün dünyadaki ülkelerin çoğu ulus-devlet modeline uygun olan siyasi yapılanmalardır. Ancak günümüzün ulus-devletleri globalleşmenin de etkisiyle sahip olduğu özellikler ve nitelikler itibarıyla geçmişin sosyal, ekonomik ve siyasi yapılanmalarından farklı bir özellik arz etmektedir. Bu çerçevede ulus-devlet modelini yapısı tartışılmaya başlanmış, geleceği ile ilgili çeşitli senaryolar üretilmektedir.

Çalışma öncelikle siyasi yapılanma çerçevesinde ortaya konmaya çalışıldı. Ulus-devlet yapılanmasını siyasi iktidar kuramı çerçevesinde kurgusal ve olgusal düzeyde tarihsel ve teorik bir analize tabi tutulmaya çalışıldı. Fakat bu çalışma, ulus-devletin türlerinden biri olan ve diğer türlere kaynaklık eden, Avrupa ve yakın çevresi ulus-devlet modeli ile sınırlı tutulmuştur. Ulus-devletin ilk belirdiği yıl olan 1789 yılında ulus-devlet anlayışı en saf haliyle ortaya konduktan sonra yirminci yüzyılda ulus-devlet yapılanmasına etki eden gelişmeler incelenmeye çalışıldı. Bunun yanında globalleşen dünyada ulus-devlet modeline rakip olabilecek oluşumlara yer verildi. Daha sonra ulus-devlet modelinin yerini başka bir devlet modelinin alıp alamayacağı konusunda fikirlere ve tartışmalara değinilerek çalışma noktalandı.

Yüksek lisans tez danışmanlığımı üstlenerek, çalışmalarımı yönlendiren değerli hocam Yrd. Doç. Dr.Gökhan KOÇER'e, konuyu geliştirmede çok değerli katkıları olan Dr.Cevat OKUTAN'a, çalışmayı kağıda dökmemde bana yardımcı olan Cihan GÖZÜDİK, Murat OLUR ve Mehmet DURU'ya teşekkürlerimi bir borç bilirim.

01. İçindekiler	Sayfa Nr.
0. SUNUŞ.....	III
00. Önsöz.....	III
01. İçindekiler.....	IV
02. Özet.....	VII
03. Summary.....	VIII
04. Kısaltmalar Listesi.....	IX
GİRİŞ.....	1-4

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ULUS-DEVLETİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ.....	5-75
10. Ulus Kavramı.....	5
11. Ulusun Oluşumu.....	9
12. Ulus ve Devlet İlişkisi.....	11
120. Ulusun Tarihdışılığı Tezi.....	16
121. Ulusun Modernliği Tezi.....	19
13. Ulus-Devletin Temel Unsurları ve Yapısal Çerçevesi.....	24
130. Ulus-Devletin Temel Unsurları.....	24
1300. Dil Birliği.....	25
1301. Kültür ve Tarih Birliği.....	27
1302. Soy Birliği.....	30
1303. Din Birliği.....	31
1304. Düşman İmajı.....	32
131. Ulus-Devletin Yapısal Çerçevesi.....	33
14. Ulus-Devlet: Temel Yaklaşımlar.....	35
15. Siyasi İktidar Kuramı Açısından Ulus-Devlet.....	36
150. Siyasi İktidarın Tanımı, Çeşitleri ve Fonksiyonları.....	37
151. İktidarın Soyut Temeli.....	41
1510. Feodal Sadakat Bağları.....	41

1511. Soyut Bir İktidar Kaynağına Sadakat.....	43
152. Dini İktidardan Dindışı İktidara.....	46
153. Monarşik Krallık.....	49
154. Toplum Sözleşmesi Kuramı.....	55
155. 1789 Yılında Egemenlik Kavramı.....	59
156. 1789 Yılında Ulus Kavramı.....	60
157. Ulusun Egemenliği.....	61
16. Ulusçuluk.....	64
17. Uluslaştırma ve Araçları.....	69

İKİNCİ BÖLÜM

2. ULUS-DEVLETİN KONUMUNU SANSAN GELİŞMELER.....	76-130
20. Uluslararası Politikada Devletin Temel Aktör Olduğu Yolundaki Görüş ve Olgular.....	77
21. Uluslararası Politikada Egemen Devletin Temel Aktör Olma Konumunu Zorlayan Görüşler ve Gelişmeler.....	81
210. Globalleşmenin Etkisi.....	85
2100. Globalleşmenin Tanımı.....	85
2101. Globalleşmenin Gelişimi.....	88
2102. Globalleşmenin Uluslararası Sisteme Etkisi.....	91
211. Hükümetleri Temsil Etmeyen Ulusal Nitelikli Aktörler.....	100
2110. Bireyler.....	100
2111. Gruplar.....	101
212. Hükümetlerin Temsil Edilmediği Uluslararası Nitelikli Aktörler.....	104
2120. Uluslararası Uzmanlık Kuruluşları ve NGO'lar.....	105
2121. Küreselleşme NGO İlişkisi.....	109
2122. Çok-Uluslu Şirketler.....	111
2123. Siyasal Nitelikli Hükümetlerarası Kuruluşlar.....	121
213. Hükümetlerin Temsil Edildiği Uluslararası Nitelikli Aktörler.....	123

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ULUS-DEVLETİN GELECEĞİ.....	131-148
30. Türkiye Özelinde Ulus-Devletin Gelişimi.....	144
4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	149-152
YARALANILAN KAYNAKLAR.....	153-164
ÖZGEÇMİŞ.....	165

02. Özet

Avrupa'da, sanayileşme ile birlikte yaşanan bir dizi sosyal, siyasi ve ekonomik değişimin bir sonucu olarak, on altıncı yüz yıldan itibaren oluşmaya başlayan ulus-devlet modeli bütün dünyada genel kabul görmüş bir devlet modelidir. Çalışmamda ulus-devletin doğuşu, gelişimi ve geleceği ile ilgili tarihi bilgilerin yanında kuramsal bilgilere de yer verdim.

Son dönemlerde uluslararası ilişkiler alanında gündemde olan en önemli konu globalleşme olmuştur. Globalleşme ile birlikte, çeşitli aktörlerin ortak çözümler üretmesini gerektiren devletler üstü problemlerin çoğalması, devlet dışı aktörlerin artması, devletlerin gücünü, egemenliğini diğer aktörlerle paylaşmasını gerektirmektedir. Ulus-devletin rölü de bu gelişmeler çerçevesinde sorgulanmaktadır.

Bir diğer önemli nokta da ulus-devletlerinin geleceğinin ne olacağı sorusudur. Ulus-devletler bugün çeşitli hareketler tarafından tehdit edilmektedir. Uluslararası sistemin ulusal hükümetlerin kontrolünden kurtulmakta olduğu ve devletlerin hakim olduğu sistemin başarısız olduğu tartışılmaktadır. Globalleşme ulus-devletin kapsamını değiştirmektedir. Ulus-devletler yaşamını sürdürebilmesi için bu tehditlere ve sorunlara cevap bulmak zorundadır. Bu çalışmada bu tartışmalar incelenmekte ulus-devletin kapsamı tartışılmaktadır.

03. Summary

Nation-State model that has begun to form in Europe since sixteenth century as a result of series of variation in social, economical life together with industrialization has been accepted throughout the world. Our study includes historical and theoretical informations about the rising, developing and the future of the Nation-State model.

During recent years, the main issue concerning international relations has been globalization. With the globalization, the rise of non-state actors and the proliferation of transsovereign problems that demand cooperative solutions, the state must share power with other entities. Certainly, the role of the nation-state is being questioned under this developments.

One of the other important question that what will happen to nation-states in the future. Nation-states have been threatened today by different actions. Being argued that the international system is escaping the control of national governments, and that the system of absolute state sovereignty, now is failing. Globalization is changes the scope of state control. Nation-states have to find solitions to these obstacles in order to resume it is life. In this study, these subjects will be exemined and the concept of nation-state will be discussed.

04. Kısaltmalar Listesi

AB	: Avrupa Birliği
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
CIA	: Central Intelligence Agency- ABD Gizli Servisi
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
G7	: Group Seven- Grup 7
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade- Genel Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması
IGO	: Intergovernmental Organization- Hükümetlerarası Örgüt
IMF	: International Monetary Fund- Uluslararası Para Fonu
KEİB	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
NAFTA	: North America Free Trade Area- Kuzey Amerika Serbest Ticaret Alanı
NATO	: North Atlantic Treaty Organization- Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
NGO	: Nongovernmental Organization- Hükümetdışı Örgüt
OECD	: Organization of Economic Cooperation and Development- İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
UNICEF	: United Nations Children's Fund- Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu
VO	: Voluntary Organization- Gönüllü Kuruluş
WTO	: World Trade Organization- Dünya Ticaret Örgütü

Giriş

Devlet genel kabul görmüş bir tanımla “kurumsallaşmış siyasi iktidar” tipi olarak, beşyüz yıllık bir süreç içinde düşünülebilir. Devletin “yapılanması”nın ve onun belirlediği “zihniyet”inin, nesnel bir yaklaşımla XV.-XVI. yüzyıllarda oluşmaya başladığını söyleyebiliriz. Bu aynı zamanda, daha önce, “kurumsallaşmamış siyasi iktidar tipleri”nin varolduğu anlamına da gelir (AKAL, 2000, s.14). Devlet, insan hayatının sonsuz ve değişmeyen ögesi değildir. İnsanlık, tarihin büyük bölümünde devletsiz yaşamıştır. Devlet tarihsel bir gelişmedir. Devletten önce de toplumlar mevcuttu ve devletten sonra da toplumlar olabilecektir (PIERSON, 2000, s.63).

Devlet kavramına, daha üst bir kavram olan “siyasi iktidar” penceresinden baktığımızda, “siyasi iktidar”ın tanımsal içeriğinde, yöneten/yönetilen ilişkisini görürüz. Yöneten/yönetilen ilişkisinin unsurları baskı ve onaydır. Yönetilenlerin yönetenlerin baskısını onaylaması gerekir. Onay, yönetenin baskısının bir kurallar dizgesine (Yasa’ya) bağlı olmasını gerektirir. Yönetenin bir Yasa’ya gönderme yapmadan yönetilenin onayını alması ve yönetebilmesi mümkün değildir. Bu ilişki hukukidir: Yöneten, yönetilenin onayından “meşruiyet”i almaktadır. Bu mantıktan hareketle, yasa/uygulama ilişkisi bir siyasi iktidar ilişkisi olarak düşünülebilir (AKAL, 2000, s.14).

Sosyal düzenleme tipleri konusundaki araştırmalar her toplumun, en basitinden en karmaşığına, bir Yasa’ya göre düzenlendiğini, en basit yapılı toplumun bile kaçınılmaz olarak uygulamayı Yasa’ya bağladığını göstermektedir. Bu ilişkiyi kurmamış şu ya da bu kurallar dizgisiyle düzenlenmemiş bir topluluğa toplum adı verilemez. Her toplum bir sosyolojik gereği olan “siyasi iktidar ilişkisi”ni kuruyorsa, bir “devlet kuramı”nı temellendirebilecek “ortak düşünsel model” belirmiş demektir (AKAL, 2000, s.16).

Modern toplum diye adlandırılan devletli toplum, yasalarının dünyevi bir alanda insanların ya da insan aklının yarattığı olarak belirlediğini düşünen toplumdur. Tanrısallığın ya da Kutsal Yasa’nın yerini dünyevi düzlemde, koşullarla değişen ve ulusal sınırlar içine

kapanan tartışılabilir insani yasa almıştır. “Egemenliğin kayıtsız şartsız sahibi olan” ulusun “dünyevi yasa yaratıcı” olarak düşünüldüğü toplum (AKAL, 2000, s.18).

Günümüzde en yaygın olan devlet modeli ulus-devlet modelidir. Ulus-devlet, ilk olarak, Avrupa’da, feodal nitelikteki siyasi düzenden merkezi devlet yapısına bağlı yeni bir siyasi düzene geçişte kurgulandı. Bu geçiş aynı zamanda düşünce bazında skolastik zihniyetten modern zihniyete geçişi ifade etmekteydi. Bu kurgu, daha sonraki aşamalarda, keşifler ve sömürgeleştirme hareketleri sonucunda, yine Avrupalılar tarafından, dünyanın diğer köşelerine de ihraç edildi. Bu örgütlenme biçimi tam anlamıyla 19. asırda gerçek yapısına kavuşmuş, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise küresel ölçekte yaygınlık kazanmış bir siyasi örgütlenme modelidir. Günümüzde Birleşmiş Milletler örgütüne üye devletlerin hemen tamamı ulus-devlet kurgusu esas alınarak yapılandırılmıştır.

Evrensel ölçekte yaygınlık gösteren ulus-devlet kurgularını ve buna bağlı olarak da yapılarını üç temel gruba ayırmak mümkündür. Birinci grupta, Avrupa ve Avrupa yakın çevresi merkezli ulus-devletler, ikinci grupta, özellikle Amerika kıtasında gözlenen, yerli halkın soykırımı ortadan kaldırılması ve yerine tümüyle göçmen bir nüfusun getirilmesiyle oluşturulan ulus-devletler, üçüncü grupta ise, 20.yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkan sömürgecilikten sıyrılma hareketleri sonucu oluşan ulus-devletler yer almaktadır (ERÖZDEN, 1997, s.9). Bu çalışmada, bu üç farklı ulus-devlet kurgusundan Avrupa ve Avrupa yakın çevresi merkezli ulus-devlet kurgusu ele alınacaktır. Bunun başlıca sebebi, bu kurgunun ilk oluşturulan ve daha sonrakilere örnek olan kurgu olmasıdır.

Ulus-devlet, kurumsallaşmış bir siyasi iktidar tipinin kuramsal bütünselliğini sağlayabilmek amacıyla oluşturulmuş bir kurgudur. Kurgunun bir de olgusal yönü vardır. Olgusal yönü, ulus-devlet kurgusuna en yakın biçimde örgütlenmesine çalışılan ulus-devlet yapıları oluşturur. Kurgu, ideali, henüz olguya aktarılamamış eksiksiz ulus-devlet formunu ifade eder. Bu form içinde, ulus-devleti oluşturan iki temel bileşkenin, ulusun ve devletin, kendi içlerinde, tüm unsurlarıyla birlikte mükemmel bir türdeşliğe sahip olduğu kabul edilir. Ancak, olgu bu mükemmelliğe ulaşmış değildir. Ulaşabilmesi de olanaksız görünmektedir. Bu nedenle de, kurgu, sürekli olarak olguya aşılır. Bu aşma esnasında da uluslaştırma araçlarına başvurulur (ERÖZDEN, 1997, s.10).

Yeni yüzyılda dünyanın her yanında insanlar, bir taraftan etnik ya da, dini kimliklerini belirginleştirme ve savunma yoluyla kollektif bir benlik arayışına girerken, diğer tarafta “globalleşme” olgusu ile birlikte bir “Mc kültürü” Çin'den İran'a kadar yayılmakta, hatta birçok kişi kimliğini “global insan” olarak tanımlamaktadır. Bir başka deyişle, Batı değerlerinin dünya çapında yaygınlaşması anlamını taşıyan "globalleşme" olgusu, kimileri tarafından şiddetli bir tepkiyle karşılanırken, kimileri de Batılı insan modelini büyük bir iştahla benimseyebilmektedir.

Avrupa merkezli ulus-devlet yapılarının feodal dönemden 20.yüzyıla gelinceye kadar geçirdiği aşamaların seyrini analiz etmek gerekmektedir. Çünkü günümüzde yaygın olan devlet modeli tarihi bir sürecin ürünü olarak karşımızda durmaktadır. Bu tarihi süreç içerisinde bir dizi felsefi, siyasi, dini ve ekonomik yapıdaki değişmelerin kuvvetli etkileri ve tesirleri olmuştur. Ulus-devlet olgusu sadece tarihsel bir sürecin ürünü olmayıp aynı zamanda modern bir olgudur. Ortaçağın sonunda ulusal monarşilerin ortaya çıkışı ile başlayan ulus-devlet olgusunun doğuşunu ve gelişimi üç bölümde incelenmeye çalışılmıştır.

Ulus-devletten söz edebilmek için öncelikle ulus, ulus-devlet ve ulusçuluk kavramlarının ne anlama geldiğini ortaya koymak gerekmektedir. Bu nedenle birinci bölümde, ulus-devletin doğuşu ve tarihi süreçte geçirdiği evrimi, ulus-devletin gelişimine zemin hazırlayan sosyal ve siyasal gelişmeleri gözardı etmeden düşünsel akımları da gözönüne alarak ortaya koymaya çalıştım. Bunu yaparken öncelikle, ulus kavramının içeriği, tarihte ulus anlayışının evrimi, ulusun devletle olan ilişkisinden bahsederek ulus kavramını irdelemeye çalıştım. Ardından ulus-devletin temel unsurları ve yapısal çerçevesi, ulusçuluk ve uluslaştırma hakkında bilgi vermeye çalıştım. Daha sonra siyasi iktidar kuramı çerçevesinde ulus-devletin tarihsel süreci düşünsel akımların etkisini de kapsayacak şekilde incelenmeye çalışıldı.

“Globalleşme”, sadece kültürel alanda değişiklik yapmamış, sistemde de bazı yapısal değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bugüne dek yalnızca devletler arasındaki ilişkilere göre şekillenen uluslararası sistem, ciddi bir evrim geçirerek, devlet dışında başka bazı birimlerin de bu ilişkilere dahil olmasıyla, global bir sistem halini almaktadır. Farklı düzlemlerde şekillenen global ilişkiler farklı güç merkezleri yaratırken, şirketler ve

örgütler da kendi düzlemlerinde birer aktör rolü oynamaya başlamış, siyasal ilişkiler devletlerin yanına örgütlerin de katılımıyla gerçekleşir hale gelmiştir. Yeni dünya düzeni arayışında, siyasi ve mekânsal bir örgüt olan devlet, sıkça tartışılır hale gelmiştir. Bu noktada devlet, yeni düzen içerisinde nasıl bir sistem olarak kalacak, egemenlikleri mi sınırlanacak, ulus-devlet yapısı kaybolarak yeni bir örgütlenme mi ortaya çıkacak, yoksa ulus-devlet küresel sistemde yerini koruyacak mı? gibi sorular da bu tartışmaların temelinde yer almaktadır. Devletin kendi ulusal sınırlarının içinde ve dışındaki çeşitli “aktörlerden” gelen etkilere ne kadar açık olduğu bugün önemli bir araştırma konusudur. Bu nedenle günümüz “uluslararası ilişkiler” teorisyenleri farklı “aktörlerin” varlığını da kabul etmekte ve sınıflandırmalarını ona göre yapmaktadırlar. İkinci bölümde, uluslararası ilişkilerde ulus-devletin konumu ve bu konumunu değiştiren gelişmeleri incelemeye çalıştım. Öncelikle ulus-devletin uluslararası ilişkilerde temel aktör olduğu yolundaki görüşler, daha sonra bu görüşlerin karşısında yer alan ve 20.yüzyılda globalleşmenin de etkisiyle ulus-devletin konumunun değiştiği yolundaki görüşler ve ulus-devlete rakip olan diğer aktörler incelenmeye çalışıldı.

Üçüncü bölümde ise, ulus-devletin bugünkü görünümünde, geleceğin devlet modeline ışık tutacak noktalar açığa çıkarılmaya ve gelecekte varolabilecek devlet modelleri ile ilgili tartışmalara ve düşüncelere yer verilerek ulus-devlet modelinin gelecekte yerini başka bir modele bırakma ihtimali ortaya konmaya çalışıldı. Çalışmada, günümüzde en yaygın ve halen canlılığını koruyan devlet modeli olan ulus-devlet modelinin hem kavramsal çerçevesi hem de tarihsel gelişimi konusunda açıklayıcı bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ULUS-DEVLETİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

10. Ulus Kavramı

Ulus kavramı etimolojik olarak çok eski zamanlara dayandırılır. Ancak duygusal reaksiyonel bir güç ve ideolojik, siyasal donanıma sahip bir olgu olarak ortaya çıkışı 18. yüzyılın son çeyreği ile tarihlendirilmektedir. Bu anlamı ile ulus ve onunla bağıntılı her şey temel karakteristiği itibariyle modernidir. Ulusun temel karakteristiğinin modernlik olduğuna hiçbir itiraz yoktur. Ancak ulus kavramını bütün boyutlarıyla anlayabilmek için onu ulus öncesi dönemden itibaren ele alıp hem etimolojik hem kavramsal çerçevedeki tanımlarından hareketle çözümlenmek daha yararlı olacaktır (KARAKAŞ, 2000, s.17).

Ulus kavramına 18.yüzyıldan önceki yazılı kaynaklarda rastlanılmaz. İspanya Kraliyet Akademisi sözlüğünde 1884 basımından önce modern anlamıyla ulus kavramı kullanılmıştır. “Lengua Nacional”ın bir ülkenin resmi ve edebi dili o ülkede genel olarak başka milletlerin dillerinden ve lehçelerinden ayrı biçimde konuşulan dil” olduğunu 1884 basımıyla öğreniriz. 1884 'den önce “nacion” sözcüğü basitçe bir eyalet, bir ülke ya da bir krallıkta oturanların toplamı ve aynı zamanda bir yabancı anlamına geliyordu. Oysa 1884 basımıyla birlikte, artık her şeyden üstün ortak bir yönetim merkezini tanıyan bir devlet ya da politik birim, bunun yanında bir bütün sayılan bu devletin oluşturduğu topraklar ve bu topraklarda yaşayan insan anlamı yüklenmekteydi (HOBSBAWM, 1995, s.29-30).

Daha yakın zamanlardaki Enciclopedia Brasileira Merito’da ise, nação (nacion) bir devletin aynı rejim ya da yönetiminde yaşayan ortak çıkarları olan yurttaşlar topluluğu; belirli bir toprak parçasında ortak gelenek, özlem ve çıkarları bulunan grubun birliğini sürdürme sorumluluğunu üstlenen merkezi bir iktidara bağımlı olan insanların oluşturduğu, kolektif yönetim güçleri dışında bir devlete bağlı halk olarak tanımlanmaktadır. Bundan

başka Akademi sözlüğünde "ulus" un kesin tanımı 1025 yılına kadar görülmez; ulus ancak o zaman aynı etnik kökene sahip olan genelde aynı dili konuşan ve ortak bir geleneği paylaşan insanların oluşturduğu kolektif olarak anlatılır (HOBSBAWM, 1995, s.30).

Filolojik araştırmalara göre “nation” sözcüğünün ilk anlamı köken ya da soya işaret etmektedir. Hobsbawm’a göre eski bir Fransız sözlüğünde naissance, extraction, rang (doğum, soy, mevki) ile ilişkilidir. Romans (İtalyanca, İspanyolca, Portekizce, Romence) dillerinde “nation” sözcüğü yerli bir sözcüktür. Başka yerlerde ise kullanıldığı kadarıyla dışarıdan alınmıştır. Yüksek ve Aşağı Almanca’da Volk (halk) sözcüğü bu gün “natio” sözcüğünden türetilen sözcüklerle bir ölçüde açıkça aynı çağrışımları uyandırmaktadır. Orta çağdaki Aşağı Almanca’da “natie” terimi kullanıldığı kadarıyla açık ki henüz Volk’un anlamını çağrıştırmaz ve bu anlamına 16.yüzyılda kavuşmaya başlar. “Natie” terimi orta çağ Fransa’sında olduğu gibi doğum ve soy grubunu (Geschlecht) anlatmaktadır (HOBSBAWM, 1995, s.30-32).

“Natio”un devletle ilişkisi problemi şaşırıcılığını korumuştur. Çünkü etnik, dil bilimsel ya da başka bir temelde belli büyüklükteki çoğu devletin homojen olmadığı, dolayısıyla basitçe ulusla eşitlenemeyeceği apaçıktır. Hollanda’ca sözlüğünde “nation” sözcüğünün aynı dili konuşmasalar bile bir devlete ait olan insanlar anlamında kullanılmasının, Fransız ve İngilizlerin özgüllüğü olduğu vurgulanır. Ansiklopedist, Johann Heinrich Zedler’e göre ulus, 1740’ta, gerçek ve özgün anlamıyla, ortak adetleri, ahlaki gelenekleri ve yasaları paylaşan birleşmiş bir “Bürger” grubu demektir. Ona göre aynı eyalet ya da devlet içinde yaşayan bütün “ulus”lardan insanların tamamını tanımlayacak tek sözcük, Volk’tur. Ona göre ulusun toprak parçasıyla ilgili hiçbir anlamı yoktur (HOBSBAWM, 1995, s.32-33).

Fransız Ansiklopedistlerinden Diderot ve d’Alemberte, Fransız Ansiklopedisinde “ulus”u belirli bir genişlikte ve sınırları belli bir ülkede oturan aynı yönetime tabi bulunan kalabalık hakları ifade edecek şekilde tanımlarlar. Sieyes ise bu ifadeyi genişleterek ulusu, bir yasaya bağlı olarak yaşayan ve aynı yaşama gücü tarafından temsil edilen ortaklar birliği şeklinde tanımlar. Bu hem basit hem de şümüllü bir iddiadır. Ulus öyle bir halk topluluğudur ki, hükümet onun teşrii gücü karşısında mesuldür (KARAKAŞ, 2000, s.19).

Faruk Sönmezoğlu, ulusu genel anlamda dil, din, etnik köken, tarihsel geçmiş vb. bir dizi özellikle, kendilerini yabancılardan ayıran ve bu özelliklere dayanan bir ortaklığa sahip mobilize bir sosyal topluluk olarak tanımlar. Fakat, günümüzde ulus/devlet birlikteliğini temel alan pragmatik bir tanıma da değinir. Bu tanıma göre, ulus, ortak bir geçmişe ve geleceğe ilişkin benzer düşüncelere sahip olan, yani bir inanç ve bilinç birliği içinde bulunan insan topluluğudur(SÖNMEZOĞLU, 1996, s.441-442).

Ulus öncesi dönemdeki ulus kavramının terminolojik ayrımları dikkate alınmadığında kullanımı açısından kargaşa ve karışıklıklar ortaya çıkmaktadır. Çünkü ulus kavramı pratikte genellikle “Volk” la aynı anlamda, bazen toplumdaki bir “zümre”(ordo) ve bazen de herhangi bir birlik ya da topluluğun (Gesellschaft, societas) eşanlamlısı olarak kullanılmaktadır. Esasında ulus, konuşma dilinde bir aileden büyük, fakat bir kabile ve kavimden küçük bir topluluğu, doğuştan benzerlik gösteren bir insan kümesini ifade ediyordu. Bu bakımdan Roma ulusu denmezdi. Bu terim yabancılar topluluğu için kullanılıyordu. Orta çağ üniversiteleri de “ulus”lara bölünmüştü; şerefli Fransız ulusu, muhterem Normandiya ulusu ve sebatkar Alman ulusu şeklinde. Ancak bu ayırım ne bugün ki anlamda coğrafi bölünmeyi ne de bugün ulus fikrinden anlaşılana ifade ediyordu. Osmanlı İmparatorluğundaki “millet” ayırımı da niteliksel ve kategorik açıdan başka toplulukları tanımlıyordu. İslam milleti, Hristiyan milleti, Yahudi milleti şeklinde. Bu ayırım da dini inanç gruplarını ifade ediyordu (KARAKAŞ, 2000, s.19-20).

B.Lewis “millet” teriminin kullanımı ve anlamı ile ilgili olarak şu bilgilere yer vermektedir: “Türkçe'de millet olarak bildiğimiz milla Arami kökenli, Kur'an'da da geçen Arapça bir kelimedir. Milla'nın esas manası “bir söz” demektir, dolayısıyla da muayyen bir sözü ve Vahiy kitabını kabul eden bir insan topluluğu demektir. Arami Hristiyan dilinde logos'un karşılığıdır. Kur'an'da ve daha sonraki kullanımda, umma'dan daha kesin bir dini cemaat çağrışımı yaptığı görülür. İslam cemaati manasında kullanıldığı gibi, gayri müslimleri, dini grupları ve İslam dünyasındaki ayrılıkçı grupları anlatmak için de kullanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğunda ise kendi idareleri altındaki haklara sahip bulunan teşkilatlanmış, tanınmış dini siyasi toplulukları anlatan teknik bir terim haline gelmiştir” (LEWIS, 1992, s.62).

Bütün bu tanımlamalar göstermektedir ki “ulus” terimi modern anlamından çok uzak bir yeredir. “Ulus”un modern ve esasen politik anlamıyla tarihsel açıdan çok genç bir kavram olduğu söylenebilir. “Ulus” terimi özellikle 1930'lardan itibaren politik ve toplumsal biçimiyle sistemli bir şekilde kullanılarak siyasi bir anlam yüklenmiştir. Buna göre "ulus" kolektif egemenlikleri kendilerinin politik ifadesi olan bir devlette somutlaşan, bir yurttaşlar topluluğuydu. Çünkü başka ne anlama gelirse gelsin, bir yurttaşlık ve kitlesel katılım ya da tercih unsuru ulus'ta hiç zaman eksik olmamıştır. John Stuart Mill, ulus'u, yalnızca ortak milli duygular taşımaları temelinde tanımlamakla yetinmiyor, aynı zamanda, bir milliyetin fertlerinin aynı yönetim altında olmayı arzuladıklarını bunun da yalnızca kendilerinin ve içlerinden bir kesimin yönetimi almasını istediklerini söyler (HOBSBAWM, 1995, s.35).

Burada modern ulus kavramı daha çok devlet'le ilintilendirilerek tanımlandırılmaya çalışılmaktadır. Gellner'in de ifade ettiği gibi ulus olgusu insanlık tarihinin modern dönemine miras olarak bıraktığı bir oluşum değildir. Ulus, medeniyetle birlikte var olan dolayısıyla da modern devletle birlikte oluşan sanayi toplumuna geçmişin nedenlerinden ve bu toplumun kendi nesnel koşullarından kaynaklanarak şekillenen bir sürecin ifadesidir (GELLNER, 1992, s.22-29).

Benedict Anderson ise siyasi boyutunu dikkate alarak “ulus”u şöyle tanımlıyor: “Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur. Hayal edilmiştir; çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir. Ama yinede her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam eder.” Anderson'a göre Renan da, benzer bir tanımla aynı hayali niteliğe işaret eder. Renan'da ancak bir ulusun özü, tüm bireylerin ortak pek çok şeye sahip olmaları ve aynı zamanda hepsinin pek çok şeyi unutmuş olmasıdır (ANDERSON, 1990, s.20). Schanapper ise ulusu hem bir “yurttaşlar cemaati”, hem de bir “siyasal birim” olarak niteleyerek şöyle tanımlamaktadır: “Modern demokratik ulus gerçekten de yurttaşlığa ilişkin biçimsel ve soyut bir akılsallık iddiası ile her toplum açısından geçerli olan, üyeleri arasında, ancak “cemaate dayalı” ya da “etnik” yani doğrudan duygusal bağlar kurmanın gereği arasındaki gerilimdir” (SCHNAPPER, 1995, s.9).

Karl Marx ise ulus'u tamamen politik ve ideolojik bir anlamda kullanarak proleterya'yı tek bir sınıf olarak sunar. Komünist Manifesto'da şöyle der: "İşçilerin ülkesi yoktur. İşçinin ulusu ne Fransız, ne İngiliz, ne Almandır, onun ulusu iştir, özgür kölelik, kendisini satmaktır..." (GUIBERNAU, 1997, s.19) Max Weber'de ulusu, politik yönünü öne çıkararak şöyle tanımlar: "Mutlak belirsizlik taşıyan ulus teriminin ardında herhangi bir nesnel öge varsa, o da siyasal alanına ilişkindir...Ulus kendini bağımsız bir devlet biçiminde ifade edebilen bir duygu birliğidir. O halde ulus, normal olarak kendi devletini yaratma eğilimini de taşıyan bir topluluktur" (WEBER, 1987, s.172).

Ulus kavramının kuşkusuz başlangıç itibarıyla devletle ilintili olarak tanımlanması doğaldır. Ancak tamamen devletle özdeşleşen her anlamda onunla çakışan bir kavram olduğunu da söyleyemeyiz. Özellikle demokrasi kavramıyla ilintili olarak değerlendirdiğimiz, çoğulcu devletlerin varlığını da gözönünde bulundurduğumuzda ulus ile devlet arasındaki tekabuliyet eksikliğini görürüz. Politik ve devletle ilişkisinin dışında ulus kavramı farklı ölçütlerle tanımlanmaya çalışılmıştır. Özellikle çok uluslu devlet temelinde kültür kavramı ön plana çıkartılarak yapılan tanımlarla karşılaşmaktayız. Bu anlamda "ulus" belirli bir toprak parçası ya da yurttan yaşayan ayrı bir ortak dili ve kültürü olan az ya da çok kurumsal olarak olgunlaşmış tarihsel bir cemaat olarak da tanımlanmıştır. Bu sosyolojik anlamıyla "ulus" bir halk ya da kültür fikriyle yakından ilişkilidir (KARAKAŞ, 2000, s.21).

Bütün bu yaklaşımlar bize öncelikle ulusun ne olmadığıyla tanımlandığını gösteriyor. Ulus tek başına devlet değildir, tek başına kültür de değildir. Bütün bunlara karşılık ulus, ortak bir biyolojik kökeni, tarihsel belleği, hatıraları, sınırları belirlenmiş bir toprak parçasını kitlesel kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri, ortak bir dili, bazen ortak bir inancı paylaşan, tarihin belirli dönemlerinde ve dünyanın belirli bölgeleriyle sınırlanan, ortak bir cemaat duygusu taşıyan yurttaşlar topluluğunun adıdır (KARAKAŞ, 2000, s.22).

11. Ulusun Oluşumu

Ulus fikri, tarihte fiili olarak ilk kez Fransa'da ve İngiltere'de ortaya çıkmıştır. Modern ulus fikrinin oluşum sürecinin başlangıç yeri Batı Avrupa'dır. Avrupa'nın son ikiyüzyıldaki

gelişim süreci aynı zamanda ulus inşa etmenin ve ulus-devlete atılacak adımların tarihsel uzamıdır. Dilsel ve kültürel, diğer ifadeyle etnik halk toplulukları olarak mevcut olan gruplar, kendilerinin tarihsel geleneğe sahip bir güç olduklarının bilincine varmalarıyla birlikte uluslaşma sürecini de başlatmış oldular. Bu anlamda "ulus" fikrinin doğum tarihi Fransız Devriminin gerçekleştiği yıldır (KARAKAŞ, 2000, s.23).

Fransa Devriminin Avrupa'da mutad olan siyasi hareket ve darbelerden farkı, O'nun yeni bir meşruluk anlayışını getirmesi ve bu meşruluğun Avrupa'nın diğer mutlakiyet idarelerini tehdit etmesidir. Fransız devrimi, "egemenliğin ulusa ait olduğu" anlayışını ve egemenlik kendisine ait bulunan ulusun, kendi siyasi düzenini benimsememesi halinde, bu düzeni değiştirme hakkına sahip olduğu düşüncesini iktidara getirmiştir. Doğal olarak bu yeni anlayışta anahtar kavram "ulus"tur. 10. yüzyıldan itibaren ticaretin canlanmasına bağlı olarak kentlerin ve beledi örgütlerin, kiliselerin ve feodal örgütlerinin önüne geçmesi, Feodal sınırların hızla erimesini ve kentleri birleştiren doğal ulusal sınırların hızla teşekkülünü ortaya çıkarmıştır. Mutlaki ulusal krallıklar şeklinde ortaya çıkan bu oluşum en parlak örneklerini Fransa, İngiltere ve İspanya'da vermiştir. Özellikle geç Ortaçağ'da İngiltere ve Fransa hızlı bir merkezileşmeyle birlikte, kiliselerin ulusallaşması olayını yaşayarak, 16. yüzyıl Avrupasında mutlakçı devletin ortaya çıkışında başrolü oynadılar. Bu mutlakçı kuruluş, esas olarak feodal soyluluk ile güçlenen yeni burjuvazi arasında bir dengeyi, bir uzlaştırıcı oluşumu ifade etmektedir (AYDIN, 1993, s.61).

Ulus ve ulusçuluğun doğuşu söz konusu olduğunda konuyu belirleyen temel bir tartışma vardır. Uluslar mı öncedir, yoksa ulusçuluk mu? Başka bir deyişle uluslar mı ulusçuluğu yaratır, yoksa tam tersine ulusçuluk mu ulusu yaratır? Bu konuya eğilen düşünürler arasında bu konu tartışmalıdır ve bununla ilgili farklı kuramlar karşımıza çıkmaktadır. Ancak elimizdeki bazı veriler, bu soruların cevaplandırılmasında yol gösterici olmaktadır. Bu verilerden birincisi, bu günün dünyasının önde gelen siyasi biriminin ulus-devlet oluşudur. Ulusçuluk da insanlığın bir ulus-devletler dünyası içinde örgütlenmesi gereğini kabul eden bir doktrindir. İkinci veri ise, ulus kavramının ifade ettiği nesnel algıya doğru ilerleyen yolun yani uluslaşmanın sanayileşmeyle (kapitalizmle) eşzamanlılığıdır (AYDIN, 1993, s.60).

12. Ulus ve Devlet İlişkisi

Devlet ve ulus kavramlarının modern karakteri kendi aralarındaki ilişkiyi de belirlemiştir. Devlet ve ulus karşılıklı olarak birbirlerini etkileyen kavramlardır. Ancak bu ilişkiyi iyi anlayabilmemiz için devlet ve ulus kavramlarının kısa tanımlarını vermemiz gerekir. Çağdaş düşünürlerin moral bir kurum olarak değerlendirdikleri devlete, Weber, siyasal karakterinin altını çizerek bir tanım getirmektedir. Weber'e göre devlet: “belirli bir toprak üzerinde fiziksel şiddetin meşru kullanımını tekelinde bulunduran insan topluluğudur.” Ulusu ise ortaya konulan değişik tanımlar çerçevesinde beş boyutlu bir bilinç oluşturma süreci olarak değerlendirebiliriz. Buna göre ulusu, psikolojik, kültürel, toprağa ait siyasal ve tarihsel boyutu bulunan bir topluluk olarak nitelendirmekteyiz (KARAKAŞ, 2000, s.30).

Bazı düşünürlerin ulus ve devleti ele alış biçimlerini vermek, hem bu ilişkiyi açıklamak için hem de ulus-devletin oluşumunda temel rol oynayan felsefi düşünceyi de anlamış olmak açısından büyük önem taşımaktadır. Treitschke, devleti; “insanların yasal anlamda birleştiği bir güç olarak yasal anlamda birleştiği bir şey” olarak tanımlamaktadır. Ona göre ulus ise yaşayan ve büyüyen şeylerdir. Her ulus kendisine olduğundan daha fazla değer verir. Daha da önemlisi bir ulus kendisi olma duygusu olmaksızın bir topluluk olma bilincini de kaybedecektir (GUIBERNAU, 1997, s.141).

Platon, devleti, katı bir toplumsal işbölümüne dayanan, insanlar arasında siyasal bir topluluk yaşantısı olarak düşünür. Ona göre devlet, besleyenler (halk), koruyanlar (savaşçılar) ve öğretenler (yöneticiler) olarak üçlü bir sınıftan oluşur. Devletin nihai amacı ise, herhangi bir dış yararı güvence altına almak değil, yurttaşlarını erdemli yapmak ve onlara erdemli bir yaşayış sağlamaktır. Onun için önemli olan toplumun mutluluğudur ve bunu sağlayacak araç olarak da devleti görmektedir (ARIBOĞAN, 1998, s.42-43).

Marx'a göre ise devlet, yönetici sınıfların artık değerini zorla elde edilmesi sürecine boyun eğmesi için işçi sınıfı üzerindeki egemenliklerini güvence altına almalarını sağlayan bir baskı makinesidir. Marx'a göre uluslar yoktur. Çünkü ona göre iki sınıf vardır ve bu iki sınıftan biri olan işçilerin ulusu yoktur. Onların ulusu iştir (GUIBERNAU, 1997, s.19).

Dünyanın bütün işçileri aslında tek bir ulusun üyeleridirler ve burjuvaziye karşı varlıklarını korumak zorundadırlar.

Durkheim ise, “siyasal toplum” adını verdiği şey ile "devlet" egemen otoritenin temsilcilerini” ifade ederken, siyasal toplum “devletin en üst organ olduğu karmaşık bir grubu” ifade etmektedir. Durkheim'e göre devlet, kendileri kollektifin bir ürünü olmamalarına rağmen içinde kollektivitenin işlediği, temsil edilmeleri ve iradi edimleri kapsayan (sui generis) bir memurlar grubu olarak tanımlanabilir. Durkheim ulusalcılık, devlet ve ulus arasında ayırım yapar. Ulusalcılığı, siyasi toplumlar oluşturmayan ancak bir birliğe sahip olan büyük birey grupları için kullanılır. Polonya ve Finlandiya'yı örnek göstererek bunların henüz devlet olmadıklarını ancak bir tarihsel bir gerçekliğe sahip olduklarını vurgular devlet ile egemen otoritenin temsilciliklerini kastetmekle böylece merkezi bir iktidarın varlığına değinmektedir. Ulus ile hem devlet hem de ulusallık olan bir grubu anlatmaktadır (GUIBERNAU, 1997, s.26-35).

Hegel ise devleti, Tanrı'nın yeryüzünde somutlaşmış şekli olarak tanımlar. Ona göre devlet sıradan işlerin aygıtı değildir; sıradan işleri sivil topluma bırakmalı, asıl devlet kutsalın tezahürü ve tarihin kendi amacına ulaşmasıdır. Bu da ancak bir ulusun var edilmesi ve bu ulusun modernleşmesi ile mümkündür (BOBBIO-TEXIER, 1982, s.310). Ortak tarihi kader fikri Hegel'de ulusun belirleyici unsurudur. Hegel'in dialektik felsefesinde tarih, Geist'in olgunlaşma süreci olarak belirlemektedir ve ulus objektif Geist'la anlam taşımaktadır (SAY, 1998, s.79). Hegel'in mutlaklaştırdığı bu devlet görüşü, tarihsel yürüyüşte bireylerin katılımına rağmen bireylerin bilincinden farklı ve dışında bir şeydir. Bu görüş ister istemez ulus-devlete yüksek bir anlam kazandırmıştır.

Marcel Gauchet'e göre devletin oluşumu, o ana dek hiç rastlanmamış yeni bir sosyal yapılanmanın ortaya çıkmasından çok, toplum bünyesinde zaten var olan bir yapılanmanın başka bir biçime dönüşmesinden ibarettir (GAUCHET, 2000, s.34). Ayrıca Gauchet, egemenliğin ulusa ait olmadığı toplumlara atıf yaparak, “devlet kendi var oluşları üzerine söz söyleme yetkisinden yoksun olduklarını düşünen, bunda iç örgütlenmelerinin dışarıdan belirlendiğine, bir dış odak tarafından meşru kılındığına inandıkları için bu örgütlenme üzerinde kendilerine bir hak tanımayan toplumların ardılı ortak olarak ortaya çıkmıştır” (GAUCHET, 2000, s.35) demektedir. Gauchet'e göre, devletin ortaya çıkışı, sosyal

düzenin meşruiyeti din aracılığıyla sağlanması olgusunun tasfiye edilmesi, insanların kendi toplumları üzerindeki dönüştürücü güçlerin kabul edilmesi ve bu olguya koşut olarak geliştirilen mutlak hakimiyet düşü, aynı zamanda bir buluşun gerçekleştirilmesi, insanı diğer insanlardan birlikte insan yapan, onu sosyal bir varlık haline getiren olgunun keşfedilmesi aşamalarıdır (GAUCHET, 2000, s.66).

Emmanuel Terray'a göre, devletlerin oluşumu birbirinden kesin olarak bağımsız iki sürecin çakışmasının ürünüdür. Birincisi sürekli bir mekanizmadır: Onunla soy bağına dayalı toplumlar, hakim sosyal yapıların içinde kendilerine çok az yer bulmuş ya da hiç bulamamış kişileri sınırlara doğru iterler. İkincisi başlangıçlarını belli bir kesinlikle tarihte bulabileceğimiz bir olgudur: Uzak mesafeli ticaretin gelişmesi. Tacirler ile parçalı toplumların birbirleri ile temasında devlet ortaya çıkmıştır. Demek ki bu iki farklı durumun karşılaşması bir biçimde rastlantısal bir olaydır ve devletlerimizin doğuşu, hangisi olduğunu bilemediğimiz, bir tarihi zorunluluğun sonucu değildir (TERRAY, 2000, s.99).

Devletin özü, bu farklılık nasıl ifade edilmiş olursa olsun, tabii bir farklılık gibi, sosyal dokunun içinde yönetenler ve yönetilenler arasına giren onarılamaz bir kesintinin varlığıdır. Devlet toplumun yerini almadığına göre, toplumu dikkate almak zorundadır ve bu iki taraf arasında zımni bir anlaşma yapılmıştır. Şartlar nelerdir? Devlet, toplum hesabına, belli sayıda görevi yerine getirmelidir: “Düzeni ve güvenliği” sağlamak, topluluğu komşularına karşı korumak, tanrılarla iyi ilişkiler içinde olmak. Ama yine de onun alanını belirleyen ve etkinliğini azaltan görünmez sınırları aşmaması gerekir: Köy ve aile birimlerinin iç hayatı, üretimin günü gününe düzenlenmesi, dini alanın büyük bir bölümü devlet alanı dışındadır (TERRAY, 2000, s.101-102).

Bu iki olgunun, ulus ve devlet olgusunun, ilişkisi sonucunda farklı bir nitelik kazanarak ortaya çıkan yeni olgu ulus-devlet olgusudur. “Ulus-devlet, sınırları belirlenmiş bir toprak parçası içinde, yasal güç kullanma hakkına sahip ve yönetimi altındaki halkı türdeşleştirmek, ortak kültür, simgeler, değerler yaratarak, gelenekler ile köken mitlerini canlandırarak birleştirmeyi amaçlayan bir tür devletin oluşumuyla tanımlanan modern bir olgudur(GUIBERNAU, 1997, s.93). Giddens ise ulus-devleti, “geleneksel devletleri birbirinden ayıran sınır bölgeleri yerine, birbirinden açıkça ayrılmış sınırları olan politik topluluklardır” (GIDDENS, 2000b, s.59) şeklinde tanımlar. Ulus ile ulus-devletin, çoğu

zaman olduğu gibi çakışmaması durumunda aralarındaki temel farkın bir ulusun üyelerinin bir topluluk oluşturma bilinci göstermelerine karşılık, ulus-devletin bir ulus yaratmaya çalışması ve bir topluluk duygusu geliştirmeye başlamasından kaynaklandığı söylenebilir. Ulusun ortak bir kültürü, değerleri ve simgeleri varken, ulus-devlet ortak kültür, simge ve değerler yaratma amacını güder (GUIBERNAU, 1997, s.93).

Bireyler, topluluk içerisinde ötekilerden ayırt edici kategorilerle tanınmaya çalışırken ulusal aidiyetleri hakkında bir soruyla karşılaşırlar. Burada bireyler bir devletin yurttaşı olmanın yanında bir ulusun mensubu olarak iki veya tek yanıtlı soruya cevap verebilirler. Bu soruyu "Türkiye devletinin bir yurttaşıyım" şeklinde cevapladığınızda, Türkiye uyruklu, ya da Türkiye Cumhuriyeti devletinin bir yurttaşı olduğunuzu bildirmiş olursunuz. Ulusal aidiyet sorusu iki cevabı da olası ve kabul edilebilir kılar. Bu pratikte iki üyelik halinin birbirinden açıkça ayrılmamış olduğunu ve zaman zaman örtüştüğünü bu yüzden de zaman zaman karıştırıldığını gösterir. Bu anlamda devlet ve ulus karıştırılabilir; ancak bunlar oldukça farklı şeylerdir ve her birine üyeliğiniz sizi çok farklı türden ilişkilere sokar.

Bu farklılıklar çerçevesinde devlet her şeyden önce bir gerçekliktir. Mutlaklıkların ifadesidir. Devlet açısından aidiyetin yasal bir anlamı vardır. Uyruklar devletin bakış açısına göre her şeyden önce devlet tasarrufunun nesnelereidir. Bireyler açısından devletin anlamı ise ortak çıkarları korumak için girilen bir birlikteliktir. Buna karşılık ulus, bütün çıkar hesaplarını aşan ve çıkarlara anlamını veren bir birliktir. Kendini tamamen tek bir ulusa özdeşleştiren bir devlet-ulus-devlet kendini pek güvenilmez bir yola fayda hesaplarına atıfta bulunarak meşrulaştırmaya çalışmak yerine, ulusçuluğun potansiyelini harekete geçirebilir. Ulus-devlet, ulus adına konuşuyor olma temelinde itaat ister (KARAKAŞ, 2000, s.31).

Ulus ve devletin ulusal devlet modellerinde örtüştüğü durumların varlığı kabul edilse bile, yeryüzünde ulusun ve devletin henüz tam olarak birbirleriyle bir olmadığı toplumların varlığı aşıkrdır. En kk oluşumlardan en büyüğüne, aileden ümmete, cemaat kalıplarının sürekli anlam değiştirdiği yeryüzünde asıl olan herhalde ulus/devlet ayrılığıdır. Ne uluslar ne de devletler evrenseldir. Devletin ulusun yardımı olmaksızın doğduğu bir gerçektir. Bir devletin himayesi olmadan tarih sahnesinde yerini alan uluslar da vardır.

Bunlar insanlık tarihinin belli bir döneminde bir birinden bağımsız olarak ortaya çıkmış özünde tanrısallık/kutsallık, iktidar/ebedilik, emirlik/tabilik arayışları yatan birer insani keşiflerdir. Bir ulusa dayanmayan devletler, devleti olmayan ve/veya değişik devletler arasında dağılmış uluslar var hâlâ yeryüzünde. Ernest Gellner'in izini takip ederek ulus ve devletin tarihsel birer nosyon olup birbirlerinin yerine kullanılabilecek kavramlar olmadıkları konusundaki yaklaşımların altını çizmek; bu nosyonların tarihselliğinden kaynaklanan "ulusunu arayan devlet" ile "devletini arayan ulus" ayrımını da not etmek gerekir (KADIOĞLU, 1997, s.277-281).

Modern anlamda ulusla devlet varlıklarının meşruiyetinde karşılıklı ve etkin işlev gören iki olgudur. Ancak birbirlerinin var olmalarını sağlayan yegane unsur değillerdir. Çünkü bütün devletler ulusal olmadığı gibi bütün ulusların da kendi devletleri yoktur. Devletin ulusla örtüştüğü meşru devletlerde ulusalcılık her zaman kendi renklerini göstermez. Daha çok ulus-devletin günlük yaşamına nüfuz ederek ve ulus-devletin bütünlüğünün tehlikeye girdiği özgün durumlarda veya kimi çıkarları korumak için öne çıkar. Ulus ile devletin örtüşmediği durumlarda ise devlet, yurttaşları arasında bir homojenleştirme programı uygulayabilmek için ortak bir kültür, bir simgeler dizisi ve değerler sistemi oluşturmaya çalışır. Bunun nedeni devletin kendi meşruiyetini desteklemek için bir ulus yaratma çabası içinde olmasıdır. Ulus ve devlet örtüşmediklerinde iki potansiyel sonuç görülür. Birincisi, devlet girişimlerinde başarılı olur ve kendi topraklarında yaşayan farklı ulusları asimile eder. Bu ulusal azınlıkların kültürlerinin imha edildiğini ve azınlıkların birlikte yaşayan bir ulus devletin oluşumunu sağlayacak şekilde ana kültürle birleştiğini gösterir (GUIBERNAU, 1997, s.109-111).

Fakat eğer devlet ulusal azınlıkları asimile edemez ve onlar devleti “yabancı” bir kurum olarak algılasa bireyler kendilerini yabancı gibi hissederler ve devlette onlara yabancı bir şey olarak görünür. Bu “yabancılaşma” yabancı devletin politika ve çıkarları ile özdeşleşememeyi doğurur. Hatta devlet tarafından uygulamaya çalışılan homojenleştirme süreçlerine direnecekleri karşı stratejiler geliştirirler (GUIBERNAU, 1997, s.109-111).

Ulus-devlet kurgusunun içeriğini açıklıkla belirleyebilmek, bu kurgunun nasıl oluşturulduğunu ve ne şekilde kavratıldığını saptayabilmek için öncelikle söz konusu iki

kurgunun, yani ulus-devletin ve ulusun birbirlerine göre olan konumları hakkında bir yargıya varmak gereklidir. Başka bir deyişle, ulus-devlet kurgusunu açıklamaya başlamadan önce, ulus-devletin mi ulusa göre, yoksa ulusun mu ulus- devlete göre belirlendiği konusunda bir tavır almak gereklidir. Çok genel olarak ifade etmek gerekirse, ulusun tarihdışılığı tezi ile, ulusal bilincin eski çağlardan beri insan topluluklarında mevcut bulunduğunu ve tarihsel dönemler boyunca değişmeksizin kaldığını, ulusun modernliği tezi ile ise, ulusal bilincin ve buna bağlı ulusal siyasi yapılanmanın modern çağlarda ortaya çıktığını, daha önce mevcut bulunmadığını kabul etmiş oluruz.

Bu tezlerden birincisi benimsendiğinde, ulusun ulus-devleti önelediği de kabul edilmiş olacaktır. Bu durumda, ulus-devlet şeklinde ortaya çıkan siyasi yapılanmanın ulus için doğal bir yapılanma olduğu, ulusun siyasi bilincine ererek kendine ait bir siyasi yapılanma oluşturduğu da kabul edilmiş olur. İkinci tezin benimsenmesi halinde ise, ulus-devletin ilk oluşum aşamasında bir ulus temeline bağlama zorunluluğu ortadan kalkacaktır. Hatta, bu tez çerçevesinde daha da ileri gidilerek denebilir ki, modernleşme dinamiği sonucunda kaçınılmaz bir siyasi form olarak ortaya çıkan ulus-devlet, bir kez yapılandıktan sonra, kendisine sosyolojik bir temel arayacak ve bu arayış içinde "ulus"u kurgulayıp yaratacaktır.

Bir başka açıdan, eğer ulus tarihsel bir olguysa, bunun zaman ve mekan açısından evrenselliğini de kabul etmek gerekecektir. Yani, hangi uygarlık biçimi ya da tarih dönemi söz konusu olursa olsun, ulusal duygunun ve ulusal bilincin varlığından söz etmek mümkündür. Bu yönden bakıldığında, ulusun, ulusçuluğun ve ulus-devletin dünyanın her yanında ortaya çıkması hiç de şaşırtıcı değildir. Oysa, ulusun modernliği tezi kabul edildiğinde, ulusun evrenselliğini düşünmek mümkün değildir. Bu tez çerçevesinde ulus formunun modernleşme sürecine bağlı olarak ortaya çıktığı kabul edildiği için, modernleşme dinamiğinin gözlenmediği tarihsel ve coğrafi alanlarda ulusun varlığından söz etmek mümkün değildir (ERÖZDEN, 1997, s.61-62).

120. Ulusun Tarihdışılığı Tezi

Ulusun tarihdışılığını savunan tezler, aralarında çok kesin çizgiler olmamak kaydıyla, başlıca iki kümede toplanır. Birinci kümede yer alan çalışmalarda etnik grupların

sürekliği unsuru ön plana çıkarılmaktadır. Bu çalışmalar siyasi yapılanmalara ya hiç değinmemekte, ya da değinseler bile, etnik grupların sürekliliği açısından bunları belirleyici bir unsur olarak görmemektedirler. İkinci kümedeki çalışmalarda ise, etnik gruplar yine inceleme kapsamına alınmakla birlikte, asıl ağırlık siyasi yapılanmalarda gözlenen sürekliliğe verilir. Bu iki küme arasındaki asıl ayrımın tarihsel devamlılık gösteren özneyi adlandırma ve yorumlamada ortaya çıktığı söylenebilir.

Birinci kümede yer alan çalışmaları gerçekleştirenlerin en belirleyici özelliği, ulus ile etnik grup arasında kuramsal açıdan herhangi bir ayrıma gitmemekte, ya da kuramda böyle bir ayrıma gitseler bile, ulusu henüz gerçekleştirmemiş derecede türdeş bir yapıya sahip bir toplumsal oluşum olarak tanımlayarak, somut düzlemde mevcut olan tek kategorinin etnik grup kategorisi olduğu sonucuna varmaktadırlar. Bu tez başlıca iki tür yaklaşımla ele alınmaktadır. Birinci tür yaklaşımda salt biyolojik ya da sosyo-biyolojik veriler ön plana çıkarılmak suretiyle, ikinci tür yaklaşımda ise, kültürel ve sosyo-politik veriler ön plana çıkarılmak suretiyle, etnik grupların tarih boyunca sürekliliklerini korudukları sonucuna varılmaktadır.

Birinci tür yaklaşıma Geertz'i örnek verebiliriz. Geertz'e göre, maddi ilerleme, sosyal reformlar, yurttaşlık gibi kavramlarda ifadesini bulan modern bir topluma erişme arzusuyla, kan bağı, ırk, din, dil, bölge, örf ve adetler gibi ilksel değerler sürekli birbirleriyle çatışma halindedirler. Bu çatışmanın doğurduğu gerilim, hafifletilebilir nitelikte olsa bile asla giderilemeyecektir ve bireyin bilinçaltında bu ilksel değerler etki etmeye devam edecektir. Geertz'in ileri sürdüğü bu tezin önemli eksikliği, kuramda bu ilksel değerlerin neden ortadan kaybolmadıklarına, neden sürekli etki gösterdiklerine ilişkin bir açıklama olmamasıdır.

İkinci tür yaklaşımın temsilcisi olan ABD'li siyaset bilimci Walker Connor, etno-ulusçuluk üst başlığı altında topladığı çalışmalarında, özellikle kültürel ve sosyo-politik eksenli bir yaklaşım tarzıyla etnik grupların sürekliliği tezini ileri sürmektedir. Connor açısından modern öncesi tarihsel dönemlerde etnik grupların varlığı baştan kabul edilmiş kesin bir veridir. Connor'un asıl tartıştığı nokta, çağdaş toplumlarda da halen etnik bağların geçerli olup olmadığı noktasıdır. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, Connor günümüz toplumlarında da etnik bağların ağırlıklı olarak egemen bulunduğu saptamasına varmak

yoluyla etnik grupların sürekliliği savını kanıtlamaya çalışır. Connor'un terminolojisi içinde, ulusla etnik grup aynı içerikle kullanılmaktadır. Connor'a göre ulus asıl, ortak bir atadan geldikleri inancına sahip insan topluluğu anlamına gelmektedir. Connor etnik grupların sürekliliği düşüncesini, öncelikle, çağdaş toplumlardaki mevcut çatışmaların etnik nitelikte çatışmalar olduğuna ilişkin saptamalar yaparak gerekçelendirir. Connor'a göre, ulusların henüz oluşmadığının ya da ulusal bağların etnik bağlardan daha üstün olmadığına en güçlü delili, etnik çatışmaların ve gerilimlerin gelişmiş olarak nitelenen Birinci Dünya ülkelerinde de halen sürüyor olmasıdır. Connor, çatışma ortamının geçerli olduğu birçok halde, etnik sadakatin devlete olan sadakatin önüne geçtiğini savunmakta ve bu konuda Üçüncü Dünya'yla Birinci Dünya arasında bir fark olmadığını ileri sürmektedir. Ona göre bu gerilimlerin asıl kaynağı etnik bağlılıkların halen geçerli olmasıdır. Ekonomik faktör ise ancak ikincil konumda yer alır.

İkinci kümede yer alan çalışmalarda da, tıpkı birinci kümede yer alan çalışmalarda olduğu gibi, tarihsel dönemlerde yer alan oluşumlarla modern oluşumlar arasında herhangi bir derecelendirme ya da ayrıma gidilmemektedir. İkinci kümede yer alabilecek çalışmalardan birisi John Armstrong'a aittir. Armstrong'un çalışmasının temel amacı etnik/ulusal kimliklerin hangi etkenlerle geliştiklerinin ortaya çıkarılmasıdır. Armstrong bu etkenleri genel ve özel olanlar olmak üzere ikiye ayırır ve genel olandan hareketle özel etkenleri incelemeye girişir. Armstrong, Fredrik Barth tarafından ortaya atılmış olan grupların grupsal kimliklerini kendilerine has özelliklere dayanarak değil, başkalarından farklılaşma noktalarına dayanarak geliştirdiklerini savlayan kuramı başlangıç noktası kabul etmektedir. Buna göre, toplumsal gruplar kendilerini dışlama yoluyla tanımlayarak oluştururlar. Armstrong bu genel etkenden yola çıkarak özel etkenlere yönelir ve grubun kendini tanımlamasında belirleyici olan dışlamanın hangi "kurumsal" çerçevelerde ortaya çıktığını araştırır.

Bu ekseninde Armstrong etnik/ulusal kimliklerin oluşmasında etkili olan ve etkisini uzun bir tarihsel süreçte gösteren dört kurumsal çerçeve saptar. Bu çerçevelerden, dolaylı etki gösteren birincisi göçebe toplum/yerleşik toplum farklılaşması; ikincisi ise, Müslümanlık/Hıristiyanlık farklılaşmasıdır. Bu iki farklılaşma siyasi yapılanmayı dolaylı olarak belirlemektedir. Yerleşik toplum halinde yaşama ülkesel bağlılığı da beraberinde getirdiği için ülkesel düzlemde oluşan siyasi birimlere bir temel oluşturmakta ve bu siyasi

birimler kaynaklı bir toplumsal kimliğin gelişmesinde başrol oynamaktadır. Dinsel farklılaşma da, yan yana varolan topluluklarda, kendilerini tanımlayabilmek açısından birincil öneme sahip bir başvuru kaynağı oluşturmaktadır.

Etnik/ulusal nitelik taşıyan siyasi yapıların oluşumunda doğrudan etki gösteren iki kurumsal çerçeveden birincisi, önceleri antik çağlardaki site devletleri içinde, sonraları ise Ortaçağ'ın özerk ya da bir merkeze bağımlı şehirleri içinde biçimlenen şehirli kimliği; ikincisi ise imparatorlukların siyasi yapılarıdır. Şehirli kimliği güçlü bir medeni bilincin varlığı ile birleştiğinde, şehrin üzerinde yayıldığı toprak alan büyük değilse ve şehir nüfusu da toplumsal açıdan bir türdeşlik gösteriyorsa, siyasi gelişim modern ulusçuluk akımının ortaya çıkması yönünde olacaktır. Öte yandan, imparatorluklar şeklinde örgütlenen siyasi birimler de bir taraftan ulusal kimliklerin oluşmasında önemli rol oynayan siyasi ve toplumsal mitlerin üretilmesi işlevini görürken, diğer taraftan da siyasi merkezleşmeyi sağlayacak ve böylelikle idarî açıdan bütünlük gösteren siyasi yapılanmalara temel oluşturacaklardır.

Ulusun tarihdışı nitelikte bir toplumsal oluşum olduğu görüşünü yansıtan bu incelemelerde ortak bir özellik, ulusun ortaya çıkışına denk düşen bir tarihsel kesintinin olmamasıdır. Dolayısıyla, herhangi bir ulusun, ya da bir etnik grubun tarihini en eski tarih dönemlerinden itibaren ele almak ve günümüze kadar getirmek mümkündür. Bu bakış açısından yaklaşılmca da, ulusçuluk siyasi sadakat bağlarının ancak ulusa yönelebileceğini, ulus haricinde başka bir kaynağa siyasi açıdan itaatin meşru olmadığını savunan bir siyasi akım olarak belirlemektedir ve sadece bu içerikle kavranmaktadır (ERÖZDEN, 1997, s.63-68). Oysa, aşağıda incelenecek olan ulusun modernliği tezinde, ulusların oluşumu belli bir aşamadan itibaren başlatılmakta ve bu aşamaya da ancak oldukça yakın bir dönemde ulaşıldığı savlanmaktadır.

121. Ulusun Modernliği Tezi

Ulusun modern çağlarda ortaya çıkan bir toplumsal örgütlenme biçimi olduğu düşüncesini savunan çalışmalarda da birçok ortak özellik bulunmakla beraber, bu çalışmaları iki alt kümeye ayırmak mümkündür. Birinci alt kümede toplanabilecek çalışmalarda ulus formunun belirlediği toplumsal aşamanın ortaya çıkışına asıl etki eden

unsurun ekonomik gelişme olduğu savlanmaktadır. İkinci alt kümede yer alan çalışmalarda ise ağırlık, modern çağlarda ortaya çıktığı düşünülen karmaşık nitelikli bir sınıfsal ayrışma unsuruna verilmektedir.

Ulusun ancak belli bir ekonomik gelişme safhasından sonra ortaya çıktığını savlayan araştırmacılardan ilki Karl Deutsch'dur. Deutsch, ulusal kimlikteki belirginleşmenin ancak pazar ekonomisi, sanayi alanları, şehirleşme, okuma yazma bilenlerin oranı ve toplumsal iletişimdeki gelişmelerle ölçülebileceğini ileri sürmektedir. Bu unsurlar, ancak modern toplumların ekonomik değişim süreci sonucunda elde ettikleri kazanımlardır. Ulusun oluşumunun bu ölçütlere vurulması, açıkça ulusun modern çağlarda ortaya çıkan bir toplumsal yapılanma olduğunun kabulü anlamına gelmektedir (ERÖZDEN, 1997, s.68).

Ernest Gellner ulusun ortaya çıkışını açıkça sanayi toplumuna geçişin bir zorunlu sonucu olarak görmektedir. Gellner'in kuramına göre, toplumların niteliklerini belirleyen etken kendi kendilerini yeniden üretme biçimleridir (GELLNER, 1992, s.48). Sanayi toplumu aşamasından önceki toplum biçimi olan tarım toplumunda, en kalabalık kesim olan yönetilenler, özel bir eğitim alma gereksinimi olmaksızın, gerek toplumsal rollerin değişmezliği ilkesi uyarınca, gerekse tarımsal faaliyetin çok özel bir beceri gerektirmemesi nedeniyle, kendilerini yeniden üretebilmekte ve toplumsal devamlılığı sağlayabilmektedirler (GELLNER, 1992, s.50). Sanayi toplumu ise, tarım toplumunun tam aksine, "devamlılık" ve "ilerleme" unsurları üzerinde örgütlenmektedir. Böylesi bir toplumda, toplumun üyesi olan bireyler tarafından üstlenilmesi gereken faaliyetler belli bir bilgi ve beceri birikimi gerektirir (GELLNER, 1992, s.45). Dolayısıyla, sanayi toplumunun kendi kendini yeniden üretebilmesi, bireylerine bu asgari temel eğitimi verecek bir sistemi kurmasına bağlıdır. İşte, bu tarzda bir eğitimi verebilecek düzenek de, ancak modern devlet şeklinde örgütlenecek bir siyasi yapılanma ile mümkün olacaktır (GELLNER, 1992, s.55).

Gellner'e göre, ulusçuluk standart eğitimi karşılamak üzere oluşturulan siyasi yapının kültürel açıdan da türdeş olması zorunluluğu sonucu ortaya çıkan ve bu kültürel türdeşliği sağlamayı siyasi bir projeye dönüştüren siyaset akımıdır. Ulus ise, bu kültürel türdeşliği ifade etmek üzere ulusçuluk tarafından yoktan var edilen bir kurgudur (ERÖZDEN, 1997, s.69).

Ulusun modern çağlara özgü bir toplumsal yapı olduğunu savlayan çalışmaların ikinci alt kümede yer alanları da, tıpkı birinci alt kümedeki çalışmalar gibi, aslında ekonomik alana ilişkin bir noktadan hareket ederler, ancak, ekonomik gelişmenin toplumsal sınıflar açısından gösterdiği etkiyi ön plana alırlar. Bu çalışmalarda kullanılan yöntem marksist kuramdan önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu tarz çalışmaları gerçekleştirenlerin önde gelenlerinden birisi tarihçi Eric Hobsbawm'dır. Konuya tarihsel bir bakış açısıyla yaklaşan Hobsbawm, ulus-devleti kapitalist ekonomik sistemin 19. yüzyıldaki çehresinin ulus-devlet şeklindeki siyasi örgütlenmeyi gerektirdiği varsayımıyla, 19. yüzyıl Avrupasında ulus-devletlerin ve ulusçuluk akımlarının ortaya çıkışını olağan bulmaktadır. Hobsbawm bu savını, hızlı bir sınai gelişmenin ortaya çıktığı 1870-1914 döneminde, aynı zamanda hızlı bir toplumsal gelişmenin de etkisiyle icat edilen gelenekleri incelemiştir. Bu geleneklerle temsil edilen toplumsal kategorinin “ulus” olduğunu iddia etmektedir (ERÖZDEN, 1997, s.70).

Aynı çerçevede yer alan araştırmacılardan bir diğeri de Anderson'dur. Anderson ulusu açıkça hayali bir kurgu sayar. Anderson'a göre, ulusun hayal edilebilir hale gelmesi için gerekli iki etkenden ilki etken zaman kavramındaki evrimle birlikte eşanlılık düşüncesinin ortaya çıkışıdır (ANDERSON, 1990, s.22). Böylelikle Anderson, ulusu açık bir biçimde modern kavramlar arasına yerleştirmektedir. Ulusu hayâl edilebilir kılan ikinci etken ise daha sonra ulusal dillere dönüşecek olan yerel dillerde yayın yapan kapitalist yayıncılıktır (ANDERSON, 1990, s.39). Bireyler, yüzlerini hiç görmeseler, şahsen hiç tanınmasalar bile, kendileriyle eşanlı olarak aynı gazeteleri ya da romanları okuduklarını bildikleri diğer bireylerle kendilerini bir bütün olarak düşünecek, onlarla aynı toplumun üyesi olduklarını kabul edeceklerdir (ERÖZDEN, 1997, s.71). Sosyolog Ulrich Beck'e göre de, gazetenin icat edilmesi ve gazetenin kitlesel biçimde tüketilmesiyle ki dilsel alan doldurulmaktadır. Gün gün, saat saat değişen “haberler”, anonim, ulusal topluluğu, anın olaylarından “haberdar” eder, böylelikle bu topluluğu bizzat yaratır (BECK, 1999, s.115).

Aynı çizgide yer alan bir diğer tarihçi Miroslav Hroch'dur. Gerçi Hroch, ulusçuluğun ulusa bağlı olarak ortaya çıktığını kabul ettiğini belirtmekte ancak, ulusların oluşumunu bir “toplumsal gelişme dinamiği”nin sonucu olarak görmekte ve söz konusu “toplumsal gelişme dinamiği”ni, küçük burjuvazinin sınıfsal çıkarlarını kitleselleştirmesi ölçütüyle somutlaştırmaktadır. Hroch'a göre, ulusun oluşumunu tamamlayıp tamamlamadığı, söz

konusu toplumun sınıfsal yapısının gelişmişlik düzeyine bakılarak anlaşılabilir. Hroch, uluslaşma sürecinin tamamlanma aşamasını ya da başka bir deyişle, ulusun ortaya çıkma aşamasını, tarihsel dönem olarak, 18 ile 19. yüzyıllar arasına denk düşürmektedir. Bundan önceki dönemlerde ulusal nitelikte bazı hareketlenmelere rastlansa bile bu, uluslaşma sürecinin tamamlandığı anlamına gelmeyecektir.

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, ne ulusun tarihdışılığı tezi, ne de ulusun modernliği tezi mevcut gerçekliği kavramada yeterli olabilmektedir. Ulusun modernliği tezi, mevcut ulus-devletlerin kendilerinden önce aynı mekanda varlığını sürdüren siyasi birimlerle ilişkisini gözardı ederek, günümüzdeki ulus-devletlerin bilinen sınırlar içindeki varlığını hemen hemen rastlantısal bir olgu olarak değerlendirme konumuna düşmektedir. Buna karşılık, ulusun tarihdışılığı tezi, ya modern kuramlar öncesi siyasi yapılanmaları ve bunların dayandığı meşruiyet anlayışlarını modern kuramlara göre şekillenenlerden farklı saymakta, ya da aradaki farkı dikkate almayarak yok derecesine indirmektedir. Dolayısıyla, bu iki tezden birini kabul etmek yerine, her ikisinin eksik yönlerini ayıklayıp aralarındaki çelişmeyi gideren, açıklayıcı gücü daha yüksek bir yoruma başvurmak daha yerinde olacaktır.

Ulusun modernliği ve ulusun tarihdışılığı tezleri arasındaki çatışmayı ortadan kaldırmak açısından, Anthony D. Smith'in yorumlarına bakabiliriz. Smith, modern ulus düşüncesiyle eski dünyadaki etnik nitelikli bazı toplumsal ilişkiler ve simgeler arasında bir bağlantı olduğu inancını korumasına rağmen, etnik grupla ulus arasında bir nitelik farkı gözetmekte ve ulusun ortaya çıkışının ancak belli bir aşamaya gelmesinden sonra mümkün olduğunu savunmaktadır. Smith modern bir oluşum olarak tanımladığı ulus ile etnik grup arasındaki bağlantıyı bir siyasi akım olarak gördüğü ulusçuluk kanalıyla kurmaktadır. Smith'e göre ulusçuluğun amacı önce etnik kategoriyi etnik topluluğa dönüştürmek, sonra da ulusu yaratmaktır. Ulusçuluğun ulusu yaratma çabası sırasında, toplumu oluşturan bireylerin kültürel ve sosyal açılardan bütünlüğünü sağlamak önemli bir sorun haline dönüşecektir. Öte yandan, aynı işlem esnasında, oluşturulan siyasi birimin kendi sınırları içindeki mevcudiyetini dışarıya karşı meşru kılmak da gereklidir. İşte bu noktada, gerek diğer "ulusal" gruplarla farklılığı belirginleştirip ön plana çıkarmak, gerekse grup içi bütünlüğü sağlamak için, etnik gruba mal olmuş mitler, kültürel değerler, belli bir toprak parçasına bağlılık duygusu, vb. psikolojik unsurlar devreye sokulacaktır.

Smith etnik grupla ulus arasına bir nitelik farkı koymakta, belli bir tarihsel aşamada etnik gruptan ulusa geçiş şeklinde bir niteliksel dönüşümün gerçekleştiğini savunmaktadır. Smith, etnik gruptan ulusa geçişin gerçekleşmesini yurttaşlık bağının kabul edildiği modern anlamda bir siyasi yapının kuruluşu olgusuna bağlamaktadır (ERÖZDEN, 1997, s.75). Grupsal aidiyetin vatandaşlık bağı temelinde tanımlanmaya başlaması ölçütüne dayalı olarak, bir toplum türünden bir diğer toplum türüne geçiş aslında daha derinlerde gerçekleşen temel bir değişimin yansımalarından birisidir. Bu temel değişim, siyasi iktidarın kendini meşrulaştırma ölçütündeki değişimdir. Daha açık bir ifadeyle belirtmek gerekirse, egemenliğin el değiştirerek ulusa maledilmesidir. Bu değişime egemenliğin sahibi noktasından değil de, siyasi iktidarın meşruiyet kaynağına bağlanma yolu olarak, bizzat egemenlik kavramı açısından yaklaşıldığında, artık ulusun nasıl olup da “egemenliğini” kabul ettirdiği araştırılmayacak, egemenliğin neden “ulus egemenliği” formuna bürünmek zorunda kaldığı açıklanmaya çalışılacaktır. Bu açıklama çerçevesinde ulus olarak adlandırılan kategori, 19. yüzyılın başına kadar birbirinden ayrı olarak düşünülen siyasi bağlılık (sadakat) duygusu, soyut devlet kavramı ve özgün bir kültürel topluluğun üyesi olma bilinci olgularının birlikte düşünölmeye başlanmasıyla kurgulanabilir hale gelmiştir.

Ulusun siyasi bağlılık düşüncesinin temelinde yer alan kavram haline dönüşmesi, ulusun egemenliğinin ilan edilmesiyle eşzamanlı gelişmiştir. Ulusun egemenliği edinme ve böylelikle siyasi meşruiyet kurgusunun asli unsuru haline dönüşme süreci sonunda ulus, siyasi bağlar çerçevesinde bir sadakat ve dayanışma duygusuna temel yapılmıştır. Bu ise, ulus kavramının evrensel içerikten arındırılıp, tikel bir içeriğe büründürölmesiyle olmuştur. Tikelleştirilen ulus kavramı çerçevesinde, bir ulusun diğerinden farklılığını ortaya çıkarmak, böylelikle ayrı siyasi birimler olarak örgütlenen devletlerin herbirinin varlık nedenini haklılaştırmak amacıyla, bir yandan dil, kültür vb. "doğal" olduğu iddia edilen farklılıklar “siyasallaştırılacak”, öte yandan da “siyasal” bir farklılık olarak kavranan yurttaşlığın "doğallaştırılması" işlemi gerçekleştirilecektir. Bu işlemi gerçekleştiren ise, ulusa (dolayısıyla ulus-devlete) yönelen siyasi bağlılığı diğer her türlü değerin üstüne çıkararak yücelten ulusçuluk akımı olacaktır (ERÖZDEN, 1997, s.72-78).

13. Ulus-Devletin Temel Unsurları ve Yapısal Çerçevesi

Ulus ve ulus-devlet kavramları, her ne kadar somut olgulara indirgendiklerinde bir örnekten diğerine önemli farklılıklar gösterebilir de temelde belirgin bir ideal gözetilerek tanımlanır. Bu ideal, modern çağların kuramsallaşmış siyasi iktidar biçimi olan ulus-devlet ile onun meşruluk temeli olan ulus arasındaki kurgusal bağlantıyı sağlayabilmektir. Olgusal düzlemde zamana ve mekana göre farklılık göstermeyen bir ulus-devlet ideal tipinin varlığından söz edilebilir. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken nokta bu ideal tipin olgusal düzlemde var olabileceği olaylar boyutuna indiğinde ise eksiksiz olamayacağıdır. Ulus-devlet toplumsal gerçeklik karşısında kaçınılmaz olarak değişikliğe uğramaktadır. Bu açıdan ulus-devleti toplumsal gerçeklik düzleminde unsurlarına ayırarak incelemek gerekir. Ulus- devletin toplumsal düzlemde içeriğini oluşturan ulus kavramı bu açıdan çok önemli olmaktadır. Unutulmaması gereken, bu ideal tipin ancak kurgusal düzlemde var olabileceği, olgular boyutuna yani somut düzleme asla eksiksiz biçimde aktarılamayacağıdır (ERÖZDEN, 1997, s.104-105).

130. Ulus-Devletin Temel Unsurları

Ulus; çift anlamda (1- Bir toplumsal mirasın en önemli unsurlarına ortaklaşa sahip oldukları, 2- Gelecekteki yazgılarının da ortak olduğu duygusu) bir olduklarını düşünen insanların meydana getirdikleri bir topluluktur (EMERSON, 1965, s.97).

Ulus diğer toplumsal örgütlenme türlerinden ayıracak, diğer bir deyişle belirli insan topluluklarından hangilerinin ulus olduğunun, hangilerininse olmadığına saptanabilmesini sağlayacak belirgin kriterler geliştirme amacına yönelik bazı çabalardan söz etmek mümkündür. Örneğin, soruna uluslararası politika açısından bakan Oran Young ulus, “ortak kültür, paylaşılan gelenek, dil birliği ve etnik benzerliğin herhangi bir kombinasyonu ile bir araya gelerek bütünleşmiş bir topluluk olarak tanımlarken, bir insan topluluğunun ulus olup olmadığına saptanması için kısmen de olsa bir kriterler dizisi önermektedir. Bununla beraber, ne ölçüde “etnik birlik oluşturan bir topluluğun”, bir ulus olarak kabul edilebileceği günümüz dünyasının olgusal örnekleri ile birlikte düşünüldüğünde cevaplanması zor sorular olarak kalmaktadır. Günümüzdeki milletin ana

özelliği, siyasi bir kimliğe sahip olması ve milleti oluşturan kimselerin dil, tarih gibi bir çok ortak özellikleri paylaştıklarının bilincine varmış olmalarıdır (KARPAT).

Ulus kavramı, içsel ve dışsal olmak üzere beş temel unsura sahiptir. İçsel unsurlar (dil, din, soy ile kültür ve tarih birliği) kavram kurgulanırken doğrudan doğruya bünyesinde yer aldığı düşünölen unsurlardır. Dışsal unsur (düşman imajı) ise ulusun neyi bünyesine alamayacağını ortaya koyarak belirleyen unsurdur (ERÖZDEN, 1997, s.106).

1300. Dil Birliği

Bir insan topluluğunun ulus oluşturabilmesi için dil birliğine sahip bulunması gerektiği genel kabul görür. Eric Hobsbawm, ilksel nitelikte bir ulus düşünceinin filizlenebilmesi için hiç olmasa seçkin kitle tarafından konuşulan ortak bir dilin varolması gerektiğini ileri sürmektedir (HOBSBAWM, 1993, s.79). Montserrat Guibernau'ya göre ulusal bilincin oluşmasında dilin büyük önemi vardır. Anadillerin gelişmesi bir topluluğa ait olma imgesini yaratmakta belirleyici bir rol oynamıştır. Ulusal bilinç, belirli bir dil ile düşünölen ve konuşulan, belirli bir kültür içinde bulunan, paylaşılan değerlerden, geçmişin anılarından ve geleceğe yönelik planlardan türetilmiştir (GUIBERNAU, 1997, s.107). Balibar ve Wallerstein'e göre, etnikliğin üretilmesinde dil önemli bir faktördür. Dil, birbirini hiç tanımayan bireylerin, aralarında ilişki kurabilmeleri, kesintisiz bir aracı söylemler zinciriyle birbirine bağlanabilmeleri için önemli bir vasıttır (BALIBAR-WALLERSTEIN, 1993, s.122-123). Ziya Gökalp millet tarifinde dili özellikle vurgulayarak milli bir dil oluşturulması gerektiğinden söz eder (GÖKALP, s.20). Anderson, Amerika kıtasında ortaya çıkan ulusçuluk hareketlerini Avrupalı benzerlerinden ayıran en önemli özelliğin, Avrupa'daki ulusçuluk akımlarında dil birliği unsurunu ağırlıklı bir yer kazanması olgusu olduğunu belirtmektedir (ANDERSON, 1990, s.62).

Bir ulusun varlığının kabul edilmesi için, ulusu oluşturan bireyler arasında dil birliği bulunması gerektiği düşünceci, özellikle 19.yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren özellikle Almanya ve İtalya gibi iki köklü halkın tek bir devlet çatısı altında birliklerinin sağlanması çabalarıyla birlikte vurgulanmaya başlanmıştır. Ancak bu düşünce Fransa Devrimi'nin hemen ertesinde ortaya çıkan ilk ulus anlayışı içinde de mevcuttur. Fransız Devrimi'nin önderlerinin düşünceci Fransızcı bilmenin vazgeçilmez koşul olduğu görüşü hakimdir.

Bunun sonucu olarak da dil birliği, gerekleŒmiŒ bir olgu olarak dŒnlmesi bile gerekleŒtirilmesi gerekli hedef olarak Devrim'in projesinde mevcuttur (ERÖZDEN, 1997, s.107).

Bu noktada dil birliğinin genel olarak hangi çerçevede kurgulandığı konusu önem taŒır. Öncelikle aynı dili konuŒan tüm insanların tek bir devlet çatısı altında toplanmasını savunan grŒler ulusçuluk kapsamı içinde değerlendirilemezler. Bu tarz grŒler, ulusçuluğun bir sapması olarak ortaya ıkmıŒ yayılmacı bir nitelik taŒır. Ulusçuluğun oluŒturduđu kurguda dil birliği mevcut ya da proje halindeki sınırlı bir devlet yapısı içinde var kabul edilmektedir. Ulusçuluk insan unsurunun trdeŒliđini ve dıŒa farklılığını dil kurgusuyla vurgulamaktadır. Bu çerçevede ulusal nitelikte olduğu savlanan bir dilin varlığı üzerinde ısrarla durulurken ulusal dilden sapma olarak görülen diyalektlerin kullanımını hoŒ karŒılanmamaktadır (ERÖZDEN, 1997, s.107).

Dilin kendisi verili bir kategori değildir. Tarih içinde oluŒur, değerir, yeni sembol anlam ve kavramlarla zenginleŒir. Dilin evrimi kendiliğinden olabileceği gibi sivil bürokratik müdahalelerden ve teknolojik geliŒmelerden de etkilenir. Dildeki bu değerimenin varlığı bile ulus ile dil arasında kurulmaya alıŒan birliğin çok kolay tesis edilemeyeceğini ortaya koyar. Halihazırda ulus-devlet modelinde yaŒayan siyasi toplumların dil coğrafyasında bile bölgesel, kültürel, sınıfsal farklılıklar vardır ve mevcut dil ulusu oluŒturan bireylerce kullanırken, tolerans sınırları zorlanır ve homojenlik bir lde zedelenir. Dilin bir ulusu tanımlayan öğe sayılması daha baŒtan otantik halinde bir tamamlanmıŒ izlenimi verir, bu değerim değerildir. Dil daha çok ulusalcı hareketler ulus-devletlerini kurduktan sonra bu siyasi mekanizma aracılığıyla bir ulusa ait ve onu tanımlayan bir unsur haline getirilir (BOSTANCI, 1999, s.64).

Dilin ulus-devletlerde ulusu tanımlayıcı bir unsur haline getirilmesinin ve ulus-devletin üyelerini bir arada tutan bir g olmasında dil birliğinin sağlanmış olduğu temel eğitimin ve yayıncılığın çok büyük bir önemi vardır. Temel eğitim beraberinde okur yazarlığı getirmiŒtir. 19.yüzyılda okuma yazma oranlarının yüksek olduğu yerlerde oldukça homojen ulus-devletlerin ykseliŒine yol açan, devlet tarafından yönlendirilen bir ulusalcılığın geliŒmeye baŒladıđını da görebiliriz (GUIBERNAU, 1997, s.122).

Anderson, özellikle kitle iletişiminin gücü hesaba katıldığında, devletin, bayraklar, ulusal giysiler, halk dansları v.s gibi karakteristiklerle benzer anlamda değerlendirilemeyeceğini, birçok dilden yayın yapan radyo ve televizyon yayınlarının bu dilleri konuşan halkların gözünde “aynı ulustan” olma halinin hayal edilmesini sağlayabileceğini belirtmektedir (ANDERSON, 1990, s.63).

Dilin ulusun oluşumundaki etkisinden bahsederken, gazetenin icadına da değinen, sosyolog Ulrich Beck’e göre, gazetenin icat edilmesi ve gazetenin kitlesel biçimde tüketilmesiyle dil alan doldurulmaktadır. Gün gün, saat saat değişen “haberler”, anonim, ulusal topluluğu, anın olaylarından “haberdar” eder, böylelikle bu topluluğu bizzat yaratır (BECK, 1999, s.115). Ancak gazete pazarıdır ki ulusallığın gerekli birliği -“ana dil”-, içe dönük yönlendirilip kabul ettirilebilir. Çünkü ulus ve ulusal dil, çoğu zaman şiddete başvurarak etnik çokluğu yadsır, bastırır. Ancak böyle yaparak bu dilin dışa dönük sınırını çekilebilir, birlik ve karışıklık sağlanıp sağlamlaştırılır (BECK, 1999, s.116).

Sonuç olarak dil birliğinin ulus-devletlerin oluşumunda çok önemli bir unsur olduğunu, gerek ulus-devlet olmadan önce homojen dil kullanan topluluklar için gerekse ulus-devlet inşa etme çabası içinde olan topluluklar için çok önemlidir. Ancak bir ulus-devlet yapısı içindeki tüm bireylerin aynı dili konuştuğu yargısı da objektif değildir. Bir başka husus da, bazı ulusal dillerin, ulus-devlet kurulduktan sonra tamamen yapay bir şekilde oluşturulduğu bilinmektedir (Modern İbranice, Yunanca ve Fince gibi). Bireyler açısından dil birliğine dayalı bir “ortak kimlik” ancak bir devlet yapısı içinde uygulamaya konacak bir siyasi projeye gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. Ancak bu çabanın tam bir sonuç vermesi mümkün değildir. Buna en iyi kanıt modern ulus-devletlerin gözlendiği Avrupa'nın dilsel çeşitliliğidir (ERÖZDEN, 1997, s.110).

1301. Kültür ve Tarih Birliği

İkinci unsur olarak sayabileceğimiz kültür ve tarih birliği, Ernest Renan'ın geliştirdiği ulus düşüncesinin temel unsurlarından birisidir. Bu unsur daha sonraları geliştirilen bir çok ulus tanımı içinde de yer almıştır. Söz konusu unsurun çok genel olarak “ulusal” olarak nitelendirilen bir tarihsel ve kültürel birikimin “ulus” olarak nitelendirilen bir toplumsal grubun hafızasında yer etmek suretiyle türdeşlik bilinci yaratması şeklinde tarif etmek

mümkündür. Ancak bu unsur da dil birliği unsuru gibi objektif olarak tanımlanabilecek bir unsurdur. Bunun nedeni ise bu unsura temel olarak alınan ve "ulusal" nitelikte olduğu savlanan kültür ve tarih kavramlarının geriye dönük bir edimle belli bir siyasi proje çerçevesinde belirlenmesidir. Anderson'un belirttiği gibi kültür ve tarih birliği kurgusunun oluşturulması bir unutturma/hatırlama süreci içinde gerçekleşir. Ulusal siyasi yapılanmaların oluşturulması ve somut bir projeye dönüşmesiyle birlikte, tarih ve kültür yeniden yorumlanır ve bazı çarpıtmalarla "ulusal" niteliğe büründürülür (ERÖZDEN, 1997, s.110).

Hali hazırda dünyanın kültürel haritasına baktığımızdan farklı kültür alanlarının varlığını görebiliriz. Bu kültür alanları ulusları birbirinden farklı kılan özellikleri içerisinde barındırır. Bu anlamda bir ulusa ait anlam değer ve sembollerin oluşturduğu salt o ulusa ait olduğunu söyleyebileceğimiz bir kültürün varlığı aşıkardır. İngiliz, Fransız, Alman ya da Türk kültürü dediğimizde kökenin ulus-devlet endoktrinasyonları, özgür bir topluluk olarak hayal edilen ulusçuluğun geçmişten yeniden türettiği değer, miras, efsaneleri bulursa bile temel bir kültürel zeminin varlığı yadsınamaz. Ayrıca hayal edilme ve inşa kavramları doğrudan kültürün kendisine denk düşen, onu tanımlayan en temel dinamiktir. Çünkü kültürün kendisi doğal değil sunidir (BOSTANCI, 1999, s.69).

Kültür, Smith'e göre: "Çağdaş dünyada kim olduğumuzu müştereken paylaşılan eşsiz bir kültür aracılığıyla bilebiliriz. Bu kültürü keşfederek kendimizi, otantik kendiyi keşfederiz, ya da modern dünyanın devasa değişiklik ve belirsizlikleriyle cebelleşmek zorunda kalmış, bölünmüş ve yolunu yitirmiş pek çok kişiye öyle gelir"(SMITH, 1999, s.36). Gellner ise, kültür teriminin verili bir cemaatin ayırt edici yapıp etmeğe yönelik iletişim tarzını anlatmak üzere normatif bir anlamda değil, antropolojik bir anlamda kullanılması gerektiğini söyler. Temel varsayımı, günümüz toplumunun biçimsel modelinin kendi yüksek kültürünün bir siyasal çatısı olarak edimde bulunan bir ulus devlet modeli olduğu yönündedir. Ulus-devlet biçiminin sakinleri açısından kendi kavramsal dünyalarının sınırları büyük ölçüde ulusal kültür tarafından sınırlandırılmıştır (SCHELESINGER, 1994, s.270).

Bir ulusal kültürden bahsedebilmekle birlikte, doğal olarak yatay ortaklık alanının dış sınırlarla, derinliklerinin homojenlik iddialarıyla çelişir şekilde iç sınırlara bölündüğü

gerçeği göz ardı edilemez. Dış sınırları belirleyen “ötekilere” ait kültürel hatlardır. İç sınırlarsa temelde iki ayrı aks tarafından oluşturulur. Birincisi etnik kültürlerdir. Bunlar, ulusal kültür alanı içinde, verili halde, onunla tümleşik ya da bağımsız yanlara sahip olarak bulunan, ancak etnik bilincin ve ulusçuluğun gelişimine paralel kendine ayrı bir ulus olma şeklinde tahayyül etme siyasetleriyle özerk bölümler oluşturma istidadındaki yapılarıdır. İkincisi ise rızaya seslenen muhakemeye dayalı olarak belli bir tema etrafında toplanan cemaatlerdir. Bunlar, topluma egemen dünya görüşüne eleştirel bakar ve alternatif yaşam biçimleri oluşturmak isterler (marjinal çevreler, kadın hareketleri gibi). Ancak dış sınırlara, iç sınırlara rağmen bir ulusal kültürün varlığından bahsedilmesini sağlayan, gerçekte paradoksal biçimde onlarla birlikte bir ortaklık alanının teşekkül etmesidir. Önemli olan daha geniş bağlamda bakıldığında teşhis edilen ötekilere karşı bu sınırları belirsizleştiren bir dilin ve kolektif dayanışma duygusunun kurulabilmesidir (BOSTANCI, 1999, s.71).

Modern dünyada, gündelik hayatın içinde kültürün gözlemlendiği pratikler kendi renkliliği içinde akıp gider. Buna karşın, ulusçuluk, adeta “otantik kendisi” olarak hayal ettiği “ulusal kültür” üzerinden mevcut renkliliğe eleştiriler getirir. Bu eleştiriler iki grupta toplanabilir. Birinci gruptakiler, kişilerin veya küçük grupların hayat biçimleri, zevkleri, anlayışları itibarıyla “ulusal kültür”le çeliştikleri iddiasıdır ki bunlar genellikle kışkırtıcı sayılmaz. Buna karşılık, kültürel olan ulusçuluğun ayrımcı meydan okumalarıyla yüz yüze geldiğinde buna tolerans gösterilmez. Aksine her iki tarafın da statüko ve protest yanlıları çeşitli saiklerin etkisiyle karşılaşmayı bir kırılmaya doğru sürükler. Elbette alternatif yaşam yanlıları ile ulusal kültür içindeki etnik kümelerin “ulusal kültür”e meydan okumaları iktidar sorununa ilişkin olarak mahiyet farkı taşır. Her iki kesimde de mevcut iktidara karşı bir mücadele gözlemlenir. Ancak birinciler, mevcut iktidar nezdinde meşruluk kazanma mücadelesi verirken, ikinciler yeni bir iktidar ve yani bir meşruluk hali peşindedirler. Bu yüzden alternatif yaşam yanlıları kendi hayat pratiklerini farklılaştırırken, ulusal kültürün tolerans kanallarını zorladıkları ve yine onunla yan yana ve barışık şekilde var olma mücadelesi verdikleri için iktidarlara taktir edici bir var oluş olarak algılanmazlar. Oysa etnik kimlik yanlılarının özgül bir kültür oluşturma girişimleri, son tahlilde, bir kültür bir ulus formülü çerçevesinde tehlikeli ve kabul edilmez olarak görülür (BOSTANCI, 1999, s.72-73).

Kültür birliği oluşturulması sürecinde güzel sanatlar alanında faaliyet gösteren sanatçıların eserlerinde işledikleri temalar yanında ulus-devletin kuruluşundan önce yaratılmış olan sanat eserlerinin topluma sunuluş tarzı da önemli bir işleve sahiptir. Özellikle, kitlelere açık bir biçimde sergilenen eserlerde ve anıtlarda ulusal tarih, yapılan açık referansla ulusal türdeşlik teması işlenir. Aynı zamanda ulusal kültür mirası müzelerde biraraya getirilerek, bu mirasın varlığı sürekli olarak hatırlatılır. Böylelikle, hem ulusal tarih bilinci henüz ulus kavramının mevcut olmadığı bir tarihe kadar geri götürülmekte; hem de değişen rejimlere rağmen “ulusal” tarihte bir süreklilik bulmadığı düşüncesi işlenmektedir (ERÖZDEN, 1997, s.111).

1302. Soy Birliği

Soy birliği, ulusun belirleyici unsurları arasında en bulanık içerikte olanı, somut içerik bakımından belirlenmesi en güç olanıdır. Bu zorluğun başlıca nedeni soy birliği unsurunun; kabile etnik, grup v.b. toplulukların tanımları içinde de yer olmasıdır. Soy birliği unsurunun bulanık içeriği yanında, ulusun diğer belirleyici unsurlarından farklı bir yönü daha bulunur. Soy birliği unsuru, henüz devlet oluşturamamış uluslarda güçlü bir biçimde vurgulanmakta: ancak bir kez devlet halinde örgütlendikten sonra genellikle yerini hukuki açıdan tanımlanan vatandaşlık unsuruna bırakmaktadır. Ancak tanımlanması güç bir unsur olan ve ancak sosyolojik verilerle tanımlanmaya çalışılabilecek olan soy birliği ile hukuki yönü ağır basan vatandaşlık arasında belli bir etkileşim olmakta, hukuk metinlerine yansıyan bazı paralellikler kurulmaktadır. Avrupa ölçeğinde ulus-devletlerin vatandaşlık düzenlemelerinde soy birliğine atıf yapan kan bağı esasının ağırlıklı bir yer kapladığı somut biçimde görülebilir (ERÖZDEN, 1997, s.111).

Ulus'un varlığıyla onunla örtüştüğü varsayılan soy arasında bir bağlantı kurma girişimi gerçekte her türlü ulusçulukta vardır. Çünkü daha baştan ulusalcı hareketin adlandırılmasıyla bir soya atıf yapılmakta, ulusun varlığı, gerekçeleri, meşrutiyeti o soyun varlığıyla açıklanmaktadır. Ancak tüm ulusalcı hareketlerin soy mensubiyetini aynı kriterlerle açıkladıklarını, soya yüklenen anlamın her yerde aynı olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü her şeyden evvel soyun ya da ırkın ne olup olmadığı konusunda bir fikir birliğine rastlanmaz (STRAUSS, 1995, s.65). Etienne Balibar, ırk ve ulus söylemlerinin bir inkar biçimi altında da olsa hiçbir zaman bir birinden çok uzak

olmadığını söyler ve ulusçulukla ırkçılığın benzer bir ilişki tarzına sahip olduğundan hareketle; “Ulusçuluk ırkçılığın tek nedeni değilse de ortaya çıkışının belirleyici koşuludur” der (ERÖZDEN, 1997, s.112).

1303. Din Birliği

Ulusun içsel unsurlarından sonuncusu din unsurudur. İlke olarak din kurumu ulus düşüncesiyle doğrudan ilişkili olmayan bir kurumdur. Düşünsel açıdan ulus tikelci bir kavramdır. Buna karşılık, din kurumu -özellikle büyük dinler- evrenselci kurumlar olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla bu iki kavram arasında temel bir çelişki vardır. Bu temel çelişkinin ötesinde din kurumuyla ulus kavramını bağdaştırmayı güç kılan bir diğer olgu da ulusun modernleşme süreci içinde ortaya çıkan bir kavram oluşudur. Modernleşme sürecinin dinamiklerinden birisi de laikleşme ya da dünyevileşmedir. Dolayısıyla, ulus dinsel bağlılıkların ve dini toplulukların zayıflamasıyla eşzamanlı ve onlara alternatif olarak kurgulanmıştır (ERÖZDEN, 1997, s.112).

Ancak, her ne kadar düşünsel düzlemde ulus din kavramlarının bir araya getirilmesi mümkün değilmiş gibi görünmekteyse de, ulus olarak tanımlanmaya çalışılan bir insan topluluğunun türdeşliğinin diğer unsurları yanında din unsuruna da atıf yapılarak kurgulandığı gözlenmektedir. Siyasi sınırlar içindeki türdeşliğin aynı sınırlar içinde tek bir dinsel inancın egemen olmasıyla gerçekleşeceği düşüncesinin, daha sonraki aşamalarda ortaya çıkan siyasi yapılanmalarda ve bu siyasi yapılanmaların toplumsal temelini oluşturan insan grubunun çerçevesinin belirlenmesinde belli bir ölçüde etkili olduğu söylenebilir. Bu yargıyı somut örneklerle desteklemek mümkündür. Slav kökenli halklar arasında ulusal bölünmeler neredeyse tamamen din unsuru temelinde tanımlanmaktadır. Aynı dili konuşan ve aynı etnik kökenden gelen Sırp, Hırvat ve Boşnak uluslarını birbirinden ayıran tek ölçüt “din”dir. Bu örnekler bir yana bırakılırsa ulusçuluğun din unsurunu çok iyi kullandığı gözlenmektedir. Bir çok yerdeki ulusçu taleplilerin yükselişinde ister sosyalist isterse Faşist yönelimli olsun dinin inançlarına simgelerine atıf yapıldığı görülmektedir. Özellikle, ulus olarak tanımlanmaya çalışılan insan grubunun türdeşliğinin yoğun bir biçimde vurgulanmasının gerekli olduğu kriz dönemlerinde din unsuru çok etkili olarak gündeme getirilir (ERÖZDEN, 1997, s.113-114).

Aydınlanmayla birlikte toplumsal yapıyı ve ilişkileri din ve metafizik güçlere dayanarak kavrama ve anlamlandırmadan vazgeçilmiştir. Bunun yerine toplumsal yapıyı ve ilişkileri, devlet, iktidar, yönetim gibi kavramlara akli gerekçelerle açıklama getirmek istemişler ve dünyevi bir illiyet bağına esas tutmuşlardır. Fakat son beş yıllık dönem içinde dinin ve kutsallığın yerine rasyonaliteyi ve entelektüalizmi ikama etme çabalarının vardıdığı yer, ikame edilmek istenen dünyevinin kitleler nezdinde itibar kazanması ve yaygınlık kazanması için kendine yeni bir kutsallık üretmesi zorunluluğudur. Bu yeni kutsallık kendisini ulusçulukta ifade alanı bulmuştur. Artık kitlelerin dinin ve onun ritüellerinin yerine ulusçuluk yeni bir din olarak ritüelleri ile birlikte var olmaya başlar. Modernitenin bir ürünü olan ulusçuluk laik ve seküler fenomenlerin yanı sıra kutsal, aşkın unsurları da bünyesinde bulundurur. Hayes ulusçuluğu bir din olarak değerlendirerek ulusçuluğun da kendi, kutsal ilahları (Sam Amca, Boğa John, İngilizler için) Hans (Almanlar için), İvan (Ruslar için) olduğunu, kutsal yolculuklar ve günleri ile kutsal tapınakları olduğunu söyler (HAYES, 1995, s.227-232).

1304. Düşman İmajı

Düşman imajı yukarıda ele alınan unsurlara göre olumsuz olarak adlandırılabilen bir unsurdur. Daha önce saydığımız unsurlar ulusun doğrudan kendisini tamamlamaya yönelik unsurlar iken düşman imajı unsuru ulusun türdeşliğini üyeleri arasında bir düşman imajı yaratarak sağlar. Etnik grupların kendilerini tanımlamak için, kendi içsel özelliklerinden çok, kendilerini çevreleyen diğer etnik gruplarla olan farklılıklarına atıf yaptıkları tezi, John Armstrong tarafından ortaya atılmıştır. Çok fazla belirleyici olmasa bile, bu unsurun ulusal kimliğin oluşmasında belirgin bir yeri olduğu kabul edilmelidir (ERÖZDEN, 1997, s.114-115).

Düşman tehdidinin karşısında karşıtlıklar ve çelişkiler eriyip kaybolur. Varoluşsal bir tehdit oluşturmakla düşman savunmayı, savunmaya dair mutabakatı bir zorakilik haline getirir. Düşman insanları -hem de sadece değerler aracılığıyla değil, karşı tepki vermeyi zorakilik haline getirmesiyle de- cemaatleştirir (BECK, 1999, s.129).

Düşman imajı oluşturmanın ve toplumsal ölçekte benimsetmenin çeşitli yolları vardır. Düşman imajının oluşumu, kendiliğinden gerçekleşmektedir. Bu oluşumdaki başlıca etken

ise ulus-devletlerin büyük çoğunluğunun bir bağımsızlık mücadelesi vermek ya da kurulmalarının ertesinde bir işgale karşı durmak zorunda kalmasıdır. Bu mücadelede karşı durulan yabancı güç, doğrudan düşman imajını oluşturur (ERÖZDEN, 1997, s.115).

Bu düşman imajını sürekli kılarak toplumsal ölçekte benimsetmek işlemi ise çeşitli kanallar aracılığıyla gerçekleşir. Bu kanallardan en önemlisi, zorunlu askerlik kurumudur. Bu kurum sayesinde bir yandan “vatan”ın düşmana karşı savunulmasına katkıda bulunan bireyde ve bir bireyin yakın çevresinde "birlik" kavramı somut bir içeriğe kavuşur: öte yandan, ordu, bir “yurttaşlık okulu” işlevi de görür. Bu konuda somut bir örnek İngiltere'de 10.yüzyılın ikinci yarısından itibaren gözlenen gelişimdir. Her erkeğin askerlik hizmetine çağrılabilmesine olanak sağlayan yasal düzenleme, daha sonraki dönemlerde, vatan için ölüm tehlikesini göğüsleyenlerin vatanın geleceği üzerinde söz sahibi olmaları da gerekir mantığı çerçevesinde İngiltere'de erkeklere genel oy hakkı tanınması yolundaki taleplerin en önemli gerekçelerinden birisini oluşturmuştur (ERÖZDEN, 1997, s.115).

131. Ulus-Devletin Yapısal Çerçevesi

Ulus-devletin yapısal unsurları, ülkesel bütünlük ve siyasi bütünlük olarak olmak üzere ikiye ayrılabilir. Ulus-devletin kurgulanışında ülke, oldukça değer yüklü bir kavram olan “vatan”la eşanlamlıdır. Vatanın türdeş bir insan topluluğunu barındıran türdeş bir coğrafi bütün olarak kurgulanması sürecinden bahsetmek gerekir. Bu süreç aynı zamanda ulus-devlet kurgusu içinde yer alan ülke unsurunun ulus kurgusuyla doğrudan bağlantılandırılması anlamına da gelmektedir. Bu sürecin önemli bir parçası, vatan ya da ülkenin somut olarak belirlenmesi açısından vazgeçilmez bir kavram olan sınır kavramının geçirdiği içeriksel değişimdir. Bir siyasi otoritenin erkini kullanabileceği toprak parçasının etrafını çevreleyen çizgi anlamında sınır kavramı Antik Yunan'daki site devletlerinden beri, Roma, Çin, Bizans, Osmanlı, Rus imparatorlukları gibi, her gelişmiş siyasi yapılanma da mevcuttur. Ancak, bunlar bir mülkü çevreleyen sınırlar olmaktan öteye bir anlam taşımaz (ERÖZDEN, 1997, s.116).

Ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, sınır kavramının içeriğinde bir değişiklik meydana gelmiştir. Özellikle Fransız devrimiyle birlikte, doğal sınır anlayışı, tek geçerli sınır anlayışı haline gelmiştir. Bu kavramsal değişiklik, ulus-devlet olarak adlandırılan yeni

siyasi yapılanma biçiminin idari aygıtına ilişkin yeni bir düzenleme olmasının ötesinde, siyasi bir içerik de taşır. Bu yeni sınır kavramıyla birlikte, sınırların çevrelediği toprak parçasının türdeş bir bütün oluşturduğu düşüncesi de yerleşir. Öte yandan sınır kavramı, kutsal bir içerik edinen sınır kavramıyla bütünleşerek, ulus-devlet çerçevesinde özel bir anlam ifade etmeye başlamıştır. Ulus-devlet kurgusu içinde ulus ile ülke, vatan arasında ideolojik bir ilişki yaratılır. Ve vatan kavramı kurgunun bir parçası olarak bütününe içine yerleştirilir. “Sınır”lar da bütününe içinde yer alan vatani çevreleyen çizgiler olarak dokunulmazlık ve kutsallık kazanır (ERÖZDEN, 1997, s.117).

Bu çerçevede bütünleşen ülke .vatan ve sınır kavramlarını yeni içerikleriyle toplumsal ölçekte benimsetmek işlemi de çeşitli kanallardan gerçekleştirilir. Bu kanallardan birincisi, mecburi askerlik yoluyla, dokunulmaz nitelikte olan sınırların savunulması görevini doğrudan ya da dolaylı olarak tüm “ulus”a yüklemektir. Bir diğer yöntem ise, “vatan”ı çevreleyen “sınırlar”ın ideolojik içeriğini objektif nitelikte olduğu iddia edilen bir takım unsurlarla takviye etmektir. Ulus devletle birlikte sınır askeri bir içerik kazanarak "cephe" olarak algılanmasına ve kutsallık kazanmasına neden olmuştur. Bunun neticesinde sınır bir cephe olarak algılanmaya başlanınca haliyle bir "düşman"da yaratılmış olması gerekir ki ulus-devlet ulus'un üyelerine bir korku imajı ve bundan doğan bir birliktelik ruhu sağlanmış olsun (ERÖZDEN, 1997, s.117).

Ulus- devlet yapısı içinde devlet yapısının ulusla örtüşmesi zorunluluğu “ulusal egemenlik” ilkesinin bir sonucudur. Ulus -devlet yapısı içerisinde devletle ulusun ilişkisi iki yönlü olarak gelişir. Bir yandan devlet varlığına meşruiyet sağlamak için ulusa yaslanarak ulusun sınırlarını kendi meşruiyet sınırları olarak kabul eder ve kendi sınırlarıyla örtüşür ya da gerektiğinde örtüştürülür. Diğer bir taraftan da birey devlet ile bütünleşerek devletin, siyasi yapının bir üyesi olarak "vatandaş" sıfatını edinmiş olması gerekir. Yani yurttaş olması gerekir. Ulusun egemen olduğu sistemde, toplum üyesi birey açısından, siyasal bütüne dahil olmak için vatandaş sıfatını edinmiş olmak bir zorunluluk haline dönüşür (ERÖZDEN, 1997, s.118).

“Ulus” kavramının önde gelen yaratıcısı olan Sieyes’e göre, siyasi haklara sahip olabilmek için “qualite commune”e sahip olmak, yani toplumsal bütününe içinde yer almak

gerekmektedir. Bu kapsamda yurttaşlık, ulusal aidiyeti belirleyen tek ölçüt haline dönüşür (ERÖZDEN, 1997, s.118).

Bu açıdan bakıldığında ulusal aidiyet kavramı yurttaşlık kavramı ile tam bir örtüşme içindedir. Bu anlamda yurttaşlık sadece siyasi hakları içine alan bir ölçüt değil ulusal aidiyetleri belirleyen tek ölçüt haline dönüşür. Bir devletin vatandaşlığının kazanılmasına ilişkin esaslar kan bağı esası (jus sanguinis) ve toprak bağı esası (jus soli) olmak üzere iki grupta toplanabilir. Ulusal aidiyetin hukuksal görünümü olan vatandaşlık bağı, kan bağı esasında bir soy ortaklığı ilişkisi olarak, toprak bağı esasında ise bir ülkesel ortaklık ilişkisi olarak tanımlanmakta ve belirlenmektedir. Dolayısıyla bu iki esastan birinin ya da diğerinin benimsenmesi belirli bir ulus anlayışının hukuksal düzlemde ifade edilmesi olarak yorumlanabilir (ERÖZDEN, 1997, s.119).

14. Ulus-Devlet: Temel Yaklaşımlar

Ulus-devlet olgusunu tek nedene dayalı olarak açıklamak mümkün değildir. Bu nedenle ulus-devlet olgusunu ortaya çıkaran bir çok gelişme, ki bunlar tarihi, siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmeler, ulus-devletin oluşumunda ve gelişiminde etkili olmuşlardır. Tarihi süreçte; sosyolojik bir olgu olarak ulus-devlet, feodal karakterdeki bir siyasî düzenden merkeziyetçi özellikleri ağır basan bir siyasî düzene geçişi temsil etmiş, aynı dili konuşan, aynı soydan gelen, aynı dine mensup, aynı kültüre sahip, aynı tarihî geçmişi paylaşan, ortak düşmanı veya düşmanları bulunan bir insan topluluğu olarak “ulus”un, siyasî olarak örgütlenmiş biçimi şeklinde algılanmıştır (İSKENDEROĞLU, 2001).

Ulus, ulus-devlet ve ulusçuluk kavramları tek bir bilim disiplini inceleme alanıyla sınırlı kalamayacak kadar geniş kapsamlıdır. Ulus-devlet ve ona yakından bağlı olan ulus ve ulusçuluk, çeşitli sosyal bilim disiplinlerinin inceleme alanına giriyor olmaları nedeniyle, değişik yönlerden ele alınmış konulardır. Bu çalışmalar çok genel olarak sosyolojik, tarihsel ve hukuki yaklaşım olarak sınıflandırılabilir.

1950’li yıllarda ortaya çıkan **sosyolojik yaklaşım**, ulus-devleti kapitalist gelişme sürecinin bir türevi olarak ele almaktadır (ERÖZDEN, 1997, s.14). Bu yaklaşımda

modernleşme, uluslaşma sürecini tahrik eden başlıca unsur olarak işlenmektedir. Bu yöneliş, özellikle, kapitalist yayıncılık unsurunu ön plana çıkaran Anderson'da, sanayileşme unsurunu ön plana çıkaran Gellner'de ve geleneksel değerler sistemiyle modern değerler sistemi ve bireyler arasındaki çatışmayı ön plana çıkaran Smith'de belirginleşmektedir (ERÖZDEN, 1997, s.43).

Tarihsel yaklaşımda, ulus-devletlerin oluşum ve uluslaşma süreçleri tarih boyutu içinde ele alınmakta, bu süreçlerin itici gücü olarak ulusçuluk akımı öne çıkarılmaktadır. Bu küme içinde yer alan çalışmalardan toplumsal tarih yaklaşımını benimseyenler, ulusçuluğun ortaya çıkışını sosyal sınıflara ilişkin birtakım dönüşümlerle açıklama yoluna gitmektedirler. Hayes ve Kedourie gibi, ulusçuluğu işlevsel bir yaklaşımla değerlendiren araştırmacılar ise, aynı olguyu toplumsal dönüşümün belli bir aşamasında ortaya çıkan bir gereksinimi giderme çabasıyla açıklamaktadırlar (ERÖZDEN, 1997, s.43-44).

Klasik **hukuki yaklaşımda** ise ulusçuluk hiç dikkate alınmadığı gibi, modern devletin büründüğü form olan ulus-devlet, "devlet" adı altında tarih dışı bir yapı olarak kavramsallaştırılarak, toplumsal dönüşümlerden bağımsız bir olgu haline dönüştürülmektedir (ERÖZDEN, 1997, s.40).

15. Siyasi İktidar Kuramı Açısından Ulus-Devlet

Siyasi İktidar yaklaşımı, siyaset bilimi yöntemleri ile yürütülecek olan ve tarihsel çözümlemeyle kuramsal verileri birlikte değerlendirme gayretiyle yürütülen yaklaşımdır. Bu çerçeveden bakıldığında, çok kaba olarak, ulus-devlet, kurumsallaşmış siyasi iktidarın belli bir tarihsel aşamada büründüğü yapısal biçim; ulus, bu yapılanmanın meşruiyet kaynağı olan kurgu; ulusçuluk da, bu meşruiyet kaynağını tek geçerli siyasi değer olarak kabul ettirmeyi hedefleyen bir siyasi akım olarak algılanabilir. Kurumsallaşmış siyasi iktidar, ulus-devlet yapısı içinde örgütlendikten sonra, kendisine bu çerçeveyi kapsayacak bir meşruiyet temeli oluşturmuş (ulus) ve bu temeli yaygınlaştıracak bir siyasi akım (ulusçuluk) ortaya çıkmıştır (ERÖZDEN, 1997, s.47).

150. Siyasi İktidarın Tanımı, Çeşitleri ve Fonksiyonları

Georges Burdeau'ya göre "iktidar, bir fikrin hizmetinde olan güçtür. Bu güç, ortak iyiliğin aranması için grubu sevk etmeye yönelmiş ve üyelere emrettiği davranışı gerekirse, zorla kabul ettiren sosyal iradede doğmuş bir güçtür." G.E. Lavau da, hemen hemen, aynı biçimde iktidarı tanımlamaktadır. "İktidar = güç+yasadır. Yasaya dayanan kurumsallaşmış bir güçtür." Keza, Sergio Cotta da iktidarı, "devleti oluşturan siyasi güçlerin ve hatta devletin özü" biçiminde tanımlamaktadır. S.Martin Lipset "iktidarın görünüşlerinin bir sistem olduğu kadar toplum içinde ve toplum adına fonksiyonların ifasında bir kolaylık olduğunu... umuma vadedilen veya vadedilebilecek hedeflere ulaşmak için toplumun kaynaklarını harekete geçirmek yeterliği olduğunu belirtmiştir.

Sosyal ilişkiler kanalı ile ortaya çıkan toplumsal bir olay olan iktidar, bir toplumun varlığı için gereklidir. Toplumun ve daha ileri gidilerek devlet varlığının gerekliliği halinde, insanlar arasındaki ilişkilerin zorunlu bir düzenlenmesi, bir iktidarın varolması gereklidir. Bu gereklilik toplum bireylerinin huzur içinde yaşamlarını devam ettirebilmeleri ve daha yüksek bir yaşam düzeyine ulaşabilmeleri için yapacakları gayretlerin verimli olmasını sağlar. Çünkü; genel olarak, iktidarın örgütü, toplumu karışık ve düzensiz bir durumdan, düzenli bir yaşama geçirme özelliği vardır.

Toplum yaşamının temel unsuru olan iktidar, sosyal fonksiyonların uzmanlaşması ve iş bölümünün artması sonucunda oluşan gruplaşmalar ve faaliyetlere göre birçok biçimde ortaya çıkmaktadır: siyasi iktidar, iktisadi iktidar, dini iktidar, askeri iktidar.. vs. Biz bunlardan sadece konumuz olan siyasi iktidarı ele alacak olursak, onu diğer iktidarlardan ayıran ölçütleri belirtmek uygun olur.

Herşeyden önce, siyasal iktidarı elinde tutanlar, bütün bireyler adına ve onları bağlar nitelikte kararlar almak hakkına sahiptirler. Bu husus siyasal iktidarı diğer sosyal iktidar türlerinden ayırdetmek bakımından en önemli ölçüttür. Yönetenlerin aldıkları kararlar, bir azınlık göz önünde tutularak alınmış olsalar bile herkese uygulanabilir. Ayrıca, siyasal iktidarı ellerinde tutan "yönetenler" aldıkları kararlara itaat etmeyi sağlamak için gerektiğinde, fiziki zorlamaya ya cezalandırmaya başvurmak hak ve olanaklarına

sahiptirler.

“Siyasal iktidar, devlet değildir: fakat yasal ve kurumlaşmış bir kuvvet; devleti harekete geçiren kuvvetlerin bütünüdür. Bu iktidar, sosyal bünyenin bütününe temsil ve refahını sağlamaya kabiliyeti olduğu inancı ile yasallaştırılmıştır. Siyasal iktidar, toplum yaşamındaki kuvvetlere genel yönlendirmeyi veren ve en yüksek kararları alan bir mercidir. Dolayısıyla bu merciin aldığı kararlar, toplum içindeki kuvvetler ilişkisinin bir sonucunu ifade etmektedir.

Bununla beraber, biçimsel görünümü bakımından siyasal toplumun yönetilmesinde en üstün durumda olan kuvvet + yasa şeklindeki siyasal iktidarın da fiiliyatta, diğer iktidarlara nazaran bağımsızlığı kati olmayıp, derecesi zaman ve mekâna göre değişmektedir. Batı devletleri içinde, baskı ve çıkar gruplarının artan kudret ve yetkisi bu hususta önemli rol oynamaktadır: “Modern toplumda tek başına birey kamu işlerinin gidişatı üzerinde herhangi bir etki yapma şansına sahip değildir”. Çünkü sosyal gruplar arasında siyasal iktidara görüşlerini kabul ettirmek için açık veya örtülü bir çekişme devamlı bir biçimde vardır.

Siyasal iktidar, tarihi gelişim içinde birbirini takip eden biçimlere bürünmüştür. Sosyal ve hukuki bir olgu olan siyasi iktidarı kaynaklarına göre, Max Weber'den beri yasal iktidar, geleneksel iktidar, karizmatik iktidar olmak üzere, üç büyük grupta toplamak adet haline gelmiştir. Tarihi gelişim içinde yukarıdaki tasnife uygun bir şekilde, siyasi iktidarın, her topluma göre devam süresi değişik olarak birbirini takiben doğrudan iktidar, kişisel iktidar ve kurumsallaşmış iktidar görüntülerine büründüğü gözlemlenebilir. Toplum siyasal iktidarın kurumsallaşmış şeklini kazandığında, diğer iktidar biçimlerini yani doğrudan iktidar ve kişisel iktidar aşamalarını muhakkak tanımıştır. Bu siyasal iktidar biçimlerinden sadece Batı demokrasisi toplumlarının varmış olduğu kurumsallaşmış siyasal iktidar biçimi üzerinde duracağız. Ancak kurumsallaşmış iktidarın görünümünü daha iyi belirtebilmek için, diğer siyasal iktidar şekillerine de, kısaca değinmek yararlı olacaktır.

Doğrudan iktidar, Georges Burdeau'nun deyimi ile “anonim iktidar”, ancak diğer klan ve tribüleriyle ilişkisi olmayan, kapalı ilkel toplumlarda görünmektedir. Bu iktidar, toplum bireylerinin bir veya bir kaç tarafından yürütülmeden, siyasal grubun bütün bireylerine

kendini kabul ettiren, bir kudrete sahiptir. Alışkanlıklara, gelenek ve adetlere daima uyulup, bunlara aykırı hareket etmemek endişesi, bireylerin tüm hareketlerine hakimdir. Sadece inançlar, gelenek ve adetler sayesinde bireyin her türlü faaliyetleri, en ince ayrıntısına kadar düzenlenmiş olduğundan itaat kendiliğindedir. Bu nedenle iktidar “anonim” bir görünüm kazanıyor.

Kapalı toplum halinde iken, diğer toplumlarla devamlı ilişkiler kurulması yönüne gidildiğinde iktidarın kişiselleşmesi zaruridir. Bu ilişkiler sonucunda toplumlar arasında oluşan görev uzmanlaşması ve iş bölümünün, iktidarın kişiselleşmesinde oynadığı rol çok etkin ve ağırlıklı olmuştur. Askeri emretme, mübadele ve dini ayin fonksiyonlarını ifa edenler, toplum içinde, diğerlerine kıyasla ayrıcalıklı bir durum kazanmakla, askeri şef, tüccar ve din adamlarının çıkarına olarak, siyasal iktidar kişiselleşmiş bir görüntü almaktadır. Böylece kişisel iktidar; iktidarın bir tek kişi veya şef sembolize eden bir azınlıkta toplanmasıdır. Kişisel iktidarda, şefin zekası, cesareti, kuvveti ve bunların sonucu olan prestiji, iktidarın üstünlüğünü kabul ettiren, meşrulaştıran niteliklerdir. Kişisel iktidarı elinde tutan şef, genellikle kutsal addedilir ve yaptıklarından dolayı bir kimseye karşı, sorumlu değildir. Sahibi olduğu iktidarın otoritesi, toplumun çoğunluğu üzerinde korkuya dayanır. Bu korku, özellikle, ahiret inancına yöneliktir. Avrupa'nın 16. ve 18. yüzyıl mutlakiyetçilerinin büyük bir kısmının görüşüne göre, kişisel iktidarı somutlaştıran kral, Allah'ın yer yüzündeki vekili olarak kabul edilmiştir.

Kişisel iktidarın doğurduğu ihtirasları yok etmek ve gittikçe artan kamu görevlerini devamlı bir şekilde yürütebilmek amacı ile siyasal iktidar, esasen tarihi gelişim sonunda varılması gereken, kurumsallaşmış iktidar görüntüsünü kazanmıştır. Kurumsallaşmış iktidar, hukuka bağlı, hukuk devletinde var olan iktidardır. “Bu iktidarın hakiki sahibi devlettir.” Devlet kurumu, iktidarın dayanağı olup yönetenler otoritelerini devlet adına vekaleten ve sorumluluk altında kullanırlar. İktidarın tam olarak kurumsallaşması, anayasaya dayanan demokrasilerin ortaya çıkması ile mümkün olmuştur. Kurumsallaşmış iktidarın ana hatları, iktidarın kimin tarafından, nasıl ve ne amaçla kullanılacağı hususunda sosyal grupların ittifakı olarak düşünülebilir. Çünkü iktisadi, sosyal ve kültürel gelişmeler sonucunda, şefin kişisel nitelikleri, kullanmakta olduğu otoriteyi siyasal toplumda meşru göstermek için yeterli olmamıştır. Şef, bütün gruplara kuvvetini kabul ettirememiş, ihtiraslı kişisel mücadelelere son verememiştir. Bu durumda, kamu çıkarlarının idaresinde

devamlılığı sağlayacak, şef değişimindeki mücadeleleri yok edecek bir sistem bulmak gayesiyle sosyal grupların ittifakı iktidarın kurumsallaşmasına yol açmıştır. Böylece otorite ile otoriteyi kullananların ayrılması fikri hakim olmuştur. Otoritenin ve şefin ayrılması, iktidarın sahibi olarak devletin yaratılması, kurumsallaşma fiilidir. İktidar, nitelikleri kendilerini haklı göstermeye yeten yönetenlerin şahsından, bundan böyle iktidarın tek sahibi olan devlet kurumuna devredilme anlamında kullanılmıştır.

Siyasal iktidarın tanımı ve çeşitleri konusunda bir fikir sahibi olduktan sonra fonksiyonlarına da göz atacak olursak, yerine getirildiği sosyal tarihi realiteye bağlı olduğunu ve siyasal rejimin türüne göre zaman içinde değişmeler gösterdiğini görürüz. Siyasal iktidarın fonksiyonları, tarihi gelişim içinde değişen ve yükselen bir seyir takip etmektedir. Siyasal iktidar tarafından bazı fonksiyonlar, ancak, son zamanlarda yüklenilmiştir: sosyal sigorta, kamu hizmetlerinin yapılması vs... Siyasi iktidarın artan fonksiyonlar yüklenmesi Lassall'in deyiimiyle devleti "gece bekçisi" vasfından kurtarmaktadır.

Siyasal iktidarın görevi, herşeyden önce, birey ye grupların faaliyetlerini serbestçe yapmalarını sağlayan yasalar çıkartmak ye bunları uygulamaktır. Bu ise, siyasal iktidarın toplum içinde güvenlik ye düzeni sağlamasını ve azami bir kalkınmayı (iktisadi, kültürel ve sosyal yönlerden) gerçekleştirmeye çalışmasını öngörmektedir.

Asayiş ve düzeni sağlamak bakımından siyasal iktidarın rolü daha fazla koruma niteliğindedir. Bu görünümdeki görevin en önemlisi, devlet varlığının unsurlarından biri olan ülkenin korunmasıdır. Bunun yanında vatandaşın güvenliğini sağlamak, diğer devletlerle olan iyi ilişkileri korumak ve geliştirmek fonksiyonu vardır. Kamu hizmetlerini sevk ve idare etmek, mali olanakları arttırmak, eğitimi geliştirmek, hazineye dikkat etmek v.s. diğer fonksiyonlarını oluşturmaktadır. İktidarın sahası, her alanda saptandıktan sonra geriye bireyin serbestçe faaliyette bulunabileceği ve hareket edebileceği özgürlük alanı kalmaktadır.

Siyasal iktidarın düzen bakımından bir diğer fonksiyonu da toplumu oluşturan çeşitli grupların çıkarları arasında uzlaştırıcı hakemlik görevi yapmaktır. Ancak, bu fonksiyon yerine getirilirken, siyasal iktidar bir değerler sistemi kabul ettirmeye çalışmamalıdır.

Çünkü, siyasal iktidar değer yargılarına müdahale ettiği takdirde totaliter bir görünüm kazanır.

Azami teknik ilerleme ile toplumun yaşam düzeyini yükseltmek ve siyasi olgunluğunu arttırmak, siyasal iktidarın uygulaması gereken fonksiyonlardan biridir. Siyasal iktidarın, insanın birincil özgürlüklerinden olan, sefaletin boyunduruğundan kurtulma özgürlüğünü karşılaması ancak teknik ilerleme ile mümkündür (ÇAM, 1995, s.92-119).

Ulus-devlet kendisinden önce varolan siyasal yapılanmanın kurumları üzerinde yükselmiş, bu kurumların içeriğinin düşünsel ve yapısal sıçramalarla dönüşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Ulus-devlet, iktidarını soyut bir temele oturtmakta, aynı iktidarı somut bir toprak parçası, yani bir ülke üzerinde uygulamaktadır. Birinci unsurun kökeninde, iktidarın temelini kralın kişiliğinde bulan sistemde; kralın somut kişiliği yanında bir de soyut kişiliğinin, yani krallık kurumunun belirmesi ve iktidarın kaynağının bu soyut kişiliğe aktarılması olgusu bulunmaktadır. İkinci unsurun kökeninde ise krallığın egemenliğini sürdürdüğü toprakların bir bütün olarak kavranarak “vatan” adı altında kavramsallaştırılması olgusu vardır (ERÖZDEN, 1997, s.47).

151. İktidarın Soyut Temeli

1510. Feodal Sadakat Bağları

Orta Çağ Avrupası'na feodalizm hakimdir desek yanlış olmaz. Feodalizmin tanımı konusunda çok sayıda görüş ileri sürülmüş olsa da, çok genel terimlerle orta çağ Avrupa toplumu ya da herhangi bir yerdeki benzer toplumların ekonomik ve siyasal ilişkilerinin tamamını dile getirmek için kullanılması mümkündür (Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, 1990, s.434). Feodalite her şeyden önce toplumun egemen zümrelerini bir hiyerarşi içinde birbirine bağlayan kişisel ilişkiler bütünüdür ve bu örgütlenmenin temelinde devletin sahip olması gereken hakların feodal beylikler ve kilise rahiplerinin elinde olduğu gerçeği yatar. Bu haliyle devlet zayıf bir konumdadır. Çünkü bir devletin sahip olması gereken güç paylaşılmış durumdadır. Bu anlamda feodalite bir zihniyet değişikliğinin belirtisidir.

Feodal toplumda iki kurum ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, feodal beylikler

ikincisi ise kilisedir. Feodal beylikler kırsal alana yerleşik durumdadırlar. Bu dönemde Batı ve Orta Avrupa'nın çiftlik arazilerinin büyük bir kısmı malikâne denilen bölgelere bölünmüştü. Ancak toprağın resmi sahibi kraldı. Kral geniş arazilere sahipti ve dolayısıyla serf gibi malikane beyi de toprağın mülkiyetine sahip değildi. Toprağın resmi sahibinin kral olması toprağın tasarruf hakkını elinde bulunduran lordların yani malikane beylerinin arasında toprak anlaşmazlığı çıkmasını engelleyen bir düzeni sağlamaktadır. Bu durum feodal toplumun iç dengesini sağlamaktadır. Bu da feodalizmin uzun ömürlü olabilmesini sağlayan bir özelliği olmaktadır. Kraldan köy lordlarına kadar inen bu ilişkilerde herkes birbirine bağımlı durumdadır. Bu bağımlılığın temelinde ise Fief adı verilen bir dizi sözleşmeler sistemi oluşturur. Bu sistemin genel kabul gördüğünü ve benimsendiğini kilise örgütleniş biçimiyle daha açık bir şekilde görmekteyiz. Çünkü kilisede buna çok benzer bir örgütlenme içerisinde olup ayrıca sistemin ideolojik olarak yeniden üretiminde önemli bir rol oynamaktadır.

Merkezi otorite yaptığı sözleşmelerle, sahip olduğu kaynakların tasarruf hakkını soyluların idaresine sunarken kendi üzerindeki herkesin bağımlı bulunması gereken gücü de dağıtmış olmaktadır. Bu da kralın halk üzerindeki etkisini kırmakta doğrudan temasa geçmesini engellemektedir. Bu nedenle bundan sonra emrindeki insanların yargı yetkisi de soyluların olduğu gibi denetimde soyluların eline geçmiştir. Bu dönemde "her senyörün kendine bağımlı kişileri yargılama hakkını ele geçirmeleri Feodalizmin oluşma sürecindeki en önemli aşamalarından biridir (SAY, 1998, s.25-27).

Feodal dönemde bir devletsizliğin hakim olduğu aşıkardır. Buraya kadar anlatılanlar bu devletsizliğin nedenini açık olarak gözler önüne sermektedir. Kralın sahip olması gereken güce kendi tebaası üzerinde sahip olan soylu, aslında bir üstündekine bağlı ama kendi bölgesinde artık küçük özerk bir kral gibi yaşamaktadır. Ancak kralların iktidarlarını güçlendirmesi ve zamanla kiliseye karşı duyulan güvensizliğin ve mücadelenin sonucunda siyasal iktidarın laikleşme süreci, kilisenin oynadığı rolü ve sistemin ideolojik olarak yeniden üretimini zorlaştırmaya başlamıştı.

Kilise Feodal düzene özgü parçalanmış bir siyasal alan üzerinde çeşitli siyasal güçleri birbirine karşı kullanarak hüküm sürebilmişti. Ancak bu kez karşısında belli ölçüde merkezi ve ulusal bir niteliğe ulaşmış devletler ve bunların başında krallar vardı. Kral

paradoksal bir biçimde Feodal hukuk kurallarını kullanarak, Feodal beylerin güçlerini kırmaya ve ilk aşamada küçük senyörlerin haklarını ayrıcalıklara dönüştürerek onları kendine bağımlı kılmaya girişmişti. Bu şekilde krallar senyörleri tek bir güç altında toplayarak hem merkezi iktidarını güçlendirmiş oluyor, hem de Feodal beylerin güçlerini azaltmış oluyordu. Bunun yanında laik aydınlar da düşünce ve fikirleriyle, tüccarlar da, maddi alanda bilinçli ya da bilinçsiz merkezi ulusal devleti oluşturma yolunda ilerleyen krala yardımcı oluyordu (AĞAOĞULLARI-KÖKER, 1997, s.13).

1511. Soyut Bir İktidar Kaynağına Sadakat

Ulus-devletin oluşum sürecinin bütününde, iktidar çok önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü toprakların ilhak veya fetih ile birleştirilmesi ancak devlet iktidarı aracılığı ile gerçekleşebilmektedir. Devlet iktidarı aynı zamanda hem açık sınırları hem de şiddet tekeli bulundurma yeteneği ile modern devlet tanımı içinde temel bir öneme sahiptir. Bu iktidar ulus-devlet sınırları içinde gerçekleştirilir, ancak şiddet aynı zamanda ulus-devletin kendi çıkarlarını diğer ulus-devletlere karşı koruma aracıdır (GUIBERNAU, 1997, s.106).

Modern devletin ortaya çıkışındaki önemli aşamalardan birisi, feodal sadakat bağlarının, yani kişilere yönelik siyasi itaat bağlarının çözülerek, yerine soyut bir iktidar kaynağına sadakat bağının, yani kurumlara yönelik siyasi itaat bağının yerleşmesidir. Gelecekte ulus kurgusu bu soyut temele dayandırılacaktır. Bu gelişme, egemenlik kavramının süreklilik içerir biçimde kavranmasıyla da doğrudan bağlantılıdır. Bu sürecin başlangıcında ulusal monarşi taslakları (bazı krallıklar), hem Papa'ya karşı hem de İmparatorluk'a (Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu) karşı verdikleri bağımsızlaşma ve dünyevi otoritelerini kabul ettirme mücadelesi yer almaktadır (ERÖZDEN, 1997, s.47).

Kralın kişiliğinde somutlaşan egemen devletin gerek pratikte, gerekse kuramda belirginleşmesi için katedilmesi gereken uzun bir yol vardır. Ülkedeki bütün feodal güçlerin alt edilerek siyasi birliğin gerçekleştirilmesi ve böylece ülke sınırları içinde yaşayan herkesin devlete bağımlı uyruklar haline getirilmesi hiç de kolay değildi. Bunu başarmak için kralın dışa karşı bağımsızlığını kazanması gerekiyordu. Çünkü böyle bir durumda ancak kral, hükmü altında bulunanlara karşı tam bir otorite sağlayabilirdi. Dolayısıyla kralın, imparator ve Papaya karşı bağımsız olduğunu ilan etmesi gerekiyordu.

Çünkü İmparatorlar zaman zaman kişisel girişimlerle belli siyasi ve askeri güce ulaşıyorlarsa da türdeş olmayan topraklar üzerinde hüküm süren sıradan krallara dönüşmüşlerdi Buna karşılık papalar yüzyılların birikimi ile halkın üzerinde manevi bir otorite kurmuşlar ve Feodal sözleşmeler yoluyla ekonomik ve siyasi bir güce ulaşmışlardı (AĞAOĞULARI-KÖKER, 1997, s.13-14). Kralın imparator ve kilisenin bu güçlerine karşı başlattığı mücadelede Roma hukuku önemli bir dayanak sayılıyordu.

Roma hukuku, kilise ile rekabet halinde olan imparatorlara dünyevi üstünlüklerini kabul ettirebilmeleri için gereken hukuki kanıtlar sağlıyordu. İmparatorların işine yarayan Roma hukukunun kaçınılmaz olarak kendi çıkarlarına ters düştüğü kanısına kapılan krallar ilk başlarda bu hukuktan söz edilmesinden bile çekindiler. Fakat İmparatorların zayıflaması ile birlikte krallar hukukçuların da yardımıyla Roma hukukunun kendilerine nedenli yardımcı olacağına farkına vardılar. Roma hukukunun krala verdiği ilk hizmet, Feodal güçlere karşı giriştiği mücadelede ona destek olmasıydı. Çünkü bu hukuk Feodalizme içkin, kamusal ile özel alanları birbirleriyle karıştıran anlayışın karşısına “kamusal alan” ile “kamusal güç” kavramlarını dikiyordu (AĞAOĞULARI-KÖKER, 1997, s.15).

Bu kavramlarla ise ülkede tek bir kamusal gücün bulunduğu ve bu gücünde tek bir yerde toplanması gerektiği sonucuna ulaşıyordu. Roma hukukunun krala sunduğu ikinci hizmet İmparatorluğun dünyevi hegemonya savlarını çürütmeye katkıda bulunmasıydı. Gerçekte krallık hukukçuları Roma hukukunu evirip çevirerek "kral ülkesinde imparator"dur" formülünü ortaya çıkarmışlardı. Bu ise hem kralın imparator'dan bağımsız olduğu hem de kralın Roma hukukunun İmparator'a tanıdığı bütün yetkilere sahip bulunduğu anlamına geliyordu (AĞAOĞULARI-KÖKER, 1997, s.16).

Roma hukuku son olarak krala papalıktan bağımsız olabilmesi için gereken hukuksal ve düşünsel silahları sağlama hizmetinde bulundu. Asıl ilginç tarafı kralın böyle bir girişimde bulunabilmesi için gerekli güce ulaşmasında Roma kilisesinin paradoksal bir biçimde kalkışı olmasıydı.

Bu mücadeleden iki önemli düşünsel dönüşüm ortaya çıkmıştır. Birinci dönüşüm,

Kilise düşüncesindeki “*corpus mysticum*” * (Kilise’nin ruhani vücudu) kavramının dünyevi bir içeriğe büründürülmesiyle gerçekleştirilir. Böylelikle, dünyevi siyasi birimlerin de “*corpus mysticum*” tarzında bir bütün oldukları düşüncesi yerleştirilmiş olur. İkinci dönüşüm ise, evrensellik iddiasındaki İmparatorluk’a karşı kralın kendi krallığı içinde imparator olduğu düşüncesinin yerleştirilmesiyle gerçekleşir. 13.yüzyılın ortalarından itibaren kralların İmparator’un vassalı olmadığı görüşü yerleşir.

Bodin’dan başlayıp Suarez’dan geçerek Hobbes’da en gelişkin haline erişecek olan, modern devlet kurgusunun ilk aşamasına ulaşılabilmesi için, siyasi iktidarın üzerinde yayılacağı coğrafi alanı vurgulayan “vatan” kavramının yeniden tanımlanarak “*corpus mysticum*” içine dahil edilmesi ve sürekli bir bütün olarak kavranan “*corpus mysticum*”un başı olan kralın bir ölümlü olmasındaki mantıksal tutarsızlığın giderilmesi gerekmektedir. Bu tutarsızlık da, kralın ölümlü bedeniyle krallık kurumunun manevi kişiliği birbirinden ayrılarak ve egemenliğin kaynağı bu ikinci kişiliğe kaydırılarak giderilecektir.

Antik Yunan ya da Roma düşüncesinde, “vatan” yani “*patria*” için ölen kahraman olarak kabul edilmektedir. Ancak “polis” ya da “*res publica*” ile özdeşleşen “*patria*”nın anlamı sadece ve sadece siteyle sınırlıdır. Dolayısıyla, söz konusu olan daha çok dini ve felsefi bir kavramdır. Ortaçağın ilk dönemlerinde ise, özellikle Aziz Agustinus’a göre Hıristiyanların gerçek vatanı gökler ötesidir. Dolayısıyla, bu ölümlü dünyadaki “*patria*” dinsel içeriğini yitirmiştir, fakat vatan hala doğulan yeri ve belli bir bölgeyi ifade etmektedir. Ancak 13.yüzyıldan itibaren, ulusal monarşi taslaklarının mücadeleleri sırasında, “vatan” kavramı krallığın bütününe vurgulayan “*corpus mysticum*” içine dahil edilip bir yandan kutsallık zırhına bürünürken, diğer yandan da siyasi bir içerik kazanacaktır. Bununla birlikte “vatan için ölmek” de yeniden bir anlam ifade etmeye başlar. Bu aynı zamanda feodal değerlerin de tarih sahnesini terk etmeye başladıkları anlamına gelmektedir (ERÖZDEN, 1997, s.48-52).

Corpus mysticum bir kez halkın *corpus morale et politicum* (siyasi ve ahlaki gövde)’uyla özleştirildiğinde ulus ve vatandaşla eşanlamlı hale geldiğinde, *pro patria*, yani mistik, korporatif bir bütün için ölmek de eski saygınlığına kavuşur. Artık vatan için ölmek

* İlk olarak salt dinsel içerikli bir kavram olarak, Aziz Paulus döneminde, yani 1.yüzyılda ortaya atılan bu kavram, 14.yüzyıl sonlarına gelindiğinde açıkça Fransa ve İngiltere krallıklarını ifade etmekte kullanılır olmuştur.

gerçek anlamda dini bir bakış açısından görülür; o Kilisenin *corpus mysticum* kadar gerçekliğe sahip olan devletin *corpus mysticum* için kendini feda etmektir. Dünyevi devlet açısından da, orta çağın daha önceki dönemlerinde varolmayan ve eski Yunan ve Roma'da son derece baskın olan belli ahlaki değerlerin ve ahlaki duyguların dirilmesi anlamı taşımaktadır (KANOTROWICZ, 2000, s.121).

“Vatan” kavramının kendisine eklenmesiyle birlikte “*corpus mysticum*” ülkesine de kavuşmuş olur. Artık bu temel üzerine modern devlet inşa edilebilecektir. “*Corpus mysticum*”un süreklilik içeren bütünlüğünü temsil edecek egemenliğin sahibi olarak ortaya çıkacak bir odağın oluşturulması gereklidir. Ölümlü kralın fiziki varlığıyla krallığın süreklilik içeren kavramsal varlığının kuramsal düzlemde ayrıştırılmasıyla birlikte bu eksiklik de giderilmiş olur (ERÖZDEN, 1997, s.53).

152. Dini İktidardan Dindışı İktidara

Egemenlik kavramı, devlet ideolojisinin kavranması açısından belirleyicidir (MAIRET, 2000, s.216). Orta Çağ'da, kelimenin tam anlamıyla devletin oluşumuna izin vermeyen bir tanımlama engeli vardı. Bu engel iktidarın tanrısallığıdır; a priori sunulan tanrısallık. İktidar sorunu doğrudan doğruya iktidarın Tanrı'yla bağlantısı sorunudur (MAIRET, 2000, s.218).

Orta Çağda kralın dini bir gücü gerektiğini iddia edenlerin fikirleri egemenliğin gerçek sahibinin tanrı olduğu düşüncesiyle başlar. Dolayısıyla krallar Tanrıya itaat ile yükümlüdürler. Diğer insanlar üzerinde bu egemenliği kullananlar onu gerçek sahibi Tanrı adına kullanmakta ve insanlar üzerinde hükmetmektedirler. Hükümdar gerçekte Tanrının emirlerini yerine getirmektedir. Hükümdara itaat Tanrıya itaattir. Aksi takdirde Tanrıya isyan etmiş sayılırlar. Kilise bu dönemde sıkı bir şekilde örgütlenerek halkı Hristiyanlık etrafında birleştirmek ve tüm Avrupa'da etkili bir güç olmak çabası gütmüştür.

Kilisenin ruhani gücü halk üzerinde büyük bir otorite ve güç sağlamıştır. Kilise bu gücü kullanarak dünyevi otoriteyi ve gücüde üstlenmeye çalışmış ve bunu belli ölçüde başarmıştır. Bu bir anlamda ruhani bir krallıktır. Bu ruhani krallık anlayışı Feodal dönemde krala tüm diğer Feodal beyler üzerinde önemli bir üstünlük sağlamaktadır. Görevin

kendisine Tanrı tarafından verilmiş olması kralın kendinden daha güçlü olan Feodal beyler karşısındaki konumunu yüceltmektedir. Bu durumda hiyerarşik düzenleme kargaşaya meydan vermeden sağlanmış olmaktadır (SAY, 1998, s.31-32).

J.N. Figgis 1900'lü yıllarda hazırladığı kitapta bu konuyu şöyle dile getirir:

“Orta Çağ'da kilise bir devlet değil, devletin kendisiydi: Devlet ya da daha doğrusu sivil otorite sadece kilisenin kolluk gücüydü. Kilise, Roma hukukunda en üstün otoritenin mutlak ve evrensel yaşama gücüne sahip olduğu kuramını almış ve onu papanın kayıtsız şartsız iktidarı (plenitudo potestas) biçiminde geliştirmiştir. Papa, en üstün yasa dağıtıcı, iktidarın tek meşru dünyevi kaynağı, uluslar içinde en üstün “yargıç ve bölüştürücü” uluslar arası hukukun bekçisiydi” (DUMONT, 2000, s.146).

Ruhani krallığın en büyük savunucusu Aquinolu Tommaso'nun öğrencisi olan Aegidius Colonna Romanus'tur. Romanus'a göre evrensel düzende alt ile üst arasında bir hiyerarşi vardır. Bu hiyerarşinin gereği ise ruhani olanın dünyevi olana üstünlüğüdür. Romanus bu öğretimi şöyle dile getirir: nasıl ruh bedene, ruhani yaşam dünyevi yaşama üstünse, aynı şekilde ruhani otorite de dünyevi iktidara üstündür ve ondan daha saygındır. Hıristiyanlar arasında da bütün dünyevi prenslerin ve bütün dünya iktidarlarının kilise otoritesi tarafından, özellikle de kilise ve ruhani otorite konusunda dorukta olan ve en yüksek konumda olan papa tarafından denetlenmeleri gerekir (AĞOĞULLARI-KÖKER, 1997, s.23).

Orta Çağ'da, "iki güç" arası mücadelenin dorukta olduğu dönemde siyaset dindışı bir etkinlik değildi. Oysa, tanrısal yetkilendirmeden çok insani etkinlik olan siyaset, dünyevi şeylere ilişkindir. Zamanı geldiğinde Papa'nın "eksiksiz gücü"ne ilişkin teokratik öğretinin köktenci eleştirisi ve tartışmasından varılmıştır. Büyük dönemece Padova'lı Marsilius'un yapıtında varılmıştır: Padova'lı kuramcı Le defensaur de la paix'yle (Defensor Pacis-Barişın Koruyucusu; 1324), siyasette modern tanımlamanın temellerini atar. Marsilius, modern siyasi düşüncüyü başlatmaz, yalnızca onun koşullarını hazırlar (MAIRET, 2000, s.220).

Padova'lı'ya göre, insanlar ihtiyaçlarını karşılamak için topluluk halinde bir araya

gelirler. Demek ki sivil toplum kendisi için kendiliğinden varolur. Örneğin Aquinolu Tommaso'nun düşündüğü gibi, kendisinden üstün "bir yarar uyarınca düzene sokulmuş" topluluk olarak varolmaz. Padova'lı Marsilius'a göre, site baştan sona dünyevidir. Marsilius toplumun "bir erek uyarınca düzene sokulmuş" olduğunu açıklar. Ama Marsilius'un ereği dindışı bir erektir (MAIRET, 2000, s.221).

Padova'lı Marsilius, şunları öne sürer: "1)Dünyevi iktidarın yetkisi tamdır ve dini örgütlenme bütünüyle gönüllülük esasına dayanır. 2)Dolayısıyla, Kilise'nin uyguladığı baskı haklı temelleri olmayan bir baskıdır. 3)Egemenlik esas olarak halka aittir ve bu nedenle halkı temsil eden bir hükümet sisteminin kurulması gereklidir." (DUMONT, 2000, s.148)

Böylece dindışı güç ideolojisi, siyasi güç ve uygulamanın ufkunda yerini almıştır. Artık devlet ideolojisi ortaya çıkacaktır. Bunda Marsilius önemli bir rol oynadı: Düşündüğü sivil toplum bütünüyle dindışı bir gerçekliktir. "Güç" deyimini, egemenlikle tanımlandığı zaman devlet iktidarını özgül kılan şeydir. Güç'ü belirginleştiren şey ise kendi kendisinin ilkesi olmasıdır. Güç, kuramsal açıdan "mutlak" iktidar diye tanımlanabilir. Egemen hükümdarın iktidarını kusursuzca meşrulaşmış sayar. Güç ideolojisi meşru iktidar ideolojisidir. Bu, artık otoritenin kullanımını Tanrı güvence altına almadığına göre, doğrudan doğruya hükümdarın sözkonusu güvenceye dönüşmesi gerekeceği yolundaki betimlemedir. Öyleyse, güç kavramıyla şuna ulaşırız: Devlet meşrudur ya da daha doğrusu, devlet meşruiyettir. Egemenlik kuramı, Orta Çağ'ın hep ayrı tuttuğu iki şeyi devlette birleştirir; yani otoritenin ilkesiyle kullanımını (MAIRET, 2000, s.226).

Egemen devlet kendine özgü tarihi koşullar uyarınca, her türlü iktidarın iki unsurunu bir araya getirdi: Güç ilkesi ve onun kullanım biçimi. Egemenlik dindışı bir iktidar anlayışını açığa çıkarır. Tanrı artık iktidarın temeli diye adlandırılmaz ve bu yüzden de, iktidarın ilkesi, deyim yerindeyse, dışarıdayken içeri alınır. Öyleyse söz konusu olan içkin bir güç anlayışdır. Öyle ki güç, kendi meşruiyetini ve doğrulamasını yine kendinde bulur. İktidarın uygulaması, bir başka deyişle otorite kullanımını kendinden başka hiçbir şeye bağlı değildir (MAIRET, 2000, s.219).

Egemenlik, dini mahiyette görüşleri artık kabul edemeyen laikleştirilmiş bir toplumda

siyasi iktidarın meşrulaştırılması sorununa makul bir çözüm bulmuştur. Tanrısal iradeye ya da “İlahi buyruklar”a her türlü gönderme bir yana itilirse, siyasi düzeni güç ya da rıza üstüne kurmaktan başka bir çözüm kalmaz. Güç kullanımı, hakim etik inanışlara çarpar kalır. Ayrıca, Yasaya itaatin içselleştirilmesini kolaylaştırmaz, çünkü salt güç önünde eğilmek yurttaşlar için onurlandırıcı bir davranış değildir. Buna karşılık zorunlu normlar, egemen Halk’ın gereğince yetkilendirilmiş, temsilcilerince somut bir biçimde uygulanan yerel iradenin ifadesi olarak görülebilirse, onlara saygı kayda değer bir artış gösterecektir. Öyleyse, demokratik Halk egemenliği kuramı, yönetilenlerin temsilcilerini seçerek onları yöneten yasaya önceden rıza gösterdikleri fikrini, başka her şeyden daha iyi anlatmaktadır. Sosyal ilişkilerin hukukileştirilmesinin özellikle geliştiği çağdaş toplumlarda, sosyal hayatın iyi işlemlerini sağlayan şey, yasanın meşruiyetine ilişkin güçlü dayanaktır (BRAUD, 2000, s.369).

153. Monarşik Krallık

Hükümdarın gücü tartışıldığında akla ilk gelen kişi Machiavelli'dir. Machiavelli devletin kendine özgü ayrı değerleri olduğu, siyasal davranışın Hıristiyan ahlakına veya kişinin vicdanına göre değil de devletin varlık sebebi prensibine göre yürütülmesi gerektiğini öne sürer. Bir devletin Hıristiyan ya da başka herhangi bir milletler ustusu soyutlamanın bir parçası değildir. Devlet devlettir kendi kurallarını kendisi yapması gerekir. Bir devlet kendini olabildiğince güçlü kılmak mecburiyetindedir (SAY, 1998, s.33). Bu nedenle de insanları itaat ettirmek için ne gerekiyorsa o yapılmalıdır. Mutlak otoriter devlet ve güçlü iktidar uğruna her yola baş vurulabilir. Gaye vasıtaları mubah kılar.

Machiavelli Hükümdar (1513) adlı eserinde, kendi güvenliğine zarar vermeyecek şekilde kilise devletini de eleştirmektedir. Ona göre, “bir ülkeye sahip oldukları halde onu savunma gereği duymayan yalnız kilise devletleridir.” (SAY, 1998, s.33) Machiavelli'nin kilise ile ilgili bu eleştirileri devlet yönetiminde Hıristiyan ahlaktan ayrılmanın meşru zeminini hazırlamıştır.

Machiavelli'ye göre mücadelenin iki yolu vardır. Birincisi yasa ikincisi kuvvet yoludur. Birincisi insanlara, ikincisi hayvanlara özgüdür. Çoğu zaman birinci yol yeterli gelmediğinde ikinci yola baş vurmaya gerekir (SAY, 1998, s.33). Machiavelli güçlü ve

kalıcı olabilen bir iktidar arayışı içindedir. Bu arayış ise, özlem duyduğu birleşmiş bir “ulus” İtalya devleti fikri ile temellendirilmektedir. Dolayısıyla Machiavelli'nin “devlet”in kökeni hakkındaki açıklamaları bu bakımdan dikkat çekici olmaktadır. Machiavelli “devletin kökeni” sorusunda insanların devlet öncesinde yaşam biçimlerinin hayvansal boyutlar içerdiğini vurgulamıştır. Devletsiz bir yaşama halinde insanların kendi tutkularını veya doğal ihtiyaçlarını tatmine yöneldiklerini belirten Machiavelli “devlet” ile birlikte insanların “disiplin” altına aldıklarını ve bu disiplinin gerisinde ise iyi ile kötüyü birbirinden ayırma yetisinin gelişmesinin yattığını vurgulamaktadır (AĞAOĞULLARI-KÖKER, 1997, s.179-180).

Machiavelli'ye göre devlet içinde ve onunla birlikte “iyi” ile “kötü”, “adil olan” ile “adil olmayan” birbirinden ayrılabilirler. Dolayısıyla, güçlü ve sağlam temellere oturan bir devletin kurulması ve korunması için koşulların gerektirdiği her türlü yola başvurulabilir Çünkü, devlet ya da siyasal iktidar iyilik, adalet, dürüstlük gibi ahlaki değerlerin var olabilmesi için gereklidir (AĞAOĞULLARI-KÖKER, 1997, s.179-181). Devletin başında bulunan hükümdar, kral halka iyi davranmalı gerekirse halkta nefret uyandıracak davranışları başkalarına yaptırmalı, kendileri sadece iyi duygular uyandıracak işler yapmalıdır, yani hükümdar iki yüzlülüğü iyi bilmeli ve uygulayabilmelidir. Ona göre hükümdarın edineceği erdem sadece kendinin ve devletin bekası için olmalıdır. Bunu sağlamak için baş vuracağı araçlar doğru ve övgüye değer olacaktır (SAY,1998, s.34).

Machiavelli'ye göre, hükümdarın portresi egemen bir hükümdarın portresidir, yani onun kullandığı iktidar egemenlikle tanımlanır. Siyaset, Hükümdar'da, devletin kuruluşu olarak tanımlanacaktır. Hükümdar kurucudur, inşa eder ve savaşır, iktidarını fetihle alır, meşruiyeti gücüdür; siyaset onu aşan hiçbir yarar amaçlamaz, o doğrudan doğruya kendi kendisinin amacıdır. Bu da demektir ki, herhangi bir yararın elde edilmesi gerekiyorsa, bu yarar doğrudan doğruya devletin yararındır. Burada, temel önemde olan nokta, siyasetin kuruluş sanatı olarak düşünülmüş olmasıdır. Kuruluş teması, Machiavelli'nin onu tanımladığı biçimdeki egemenlikle, siyasetin Tanrı'dan insanlara geçmesine neden olan kökten bir değişikliğe uğrar. Demek ki Machiavelli'nin hükümdarın iktidarını anlatırken çizdiği resim, modern versiyonuyla devlet siyasetinin resmidir: Kendi kendisini ortaya koyan, kendinden başka şeyi gözü görmeyen, kısacası kendi kendisinin nedeni olan bir iktidar... Fark edileceği gibi, “Machiavelli” devletinin meşruiyeti yalnızca kendi gücüyle,

meşruiyetin bütünüyle dışlandığı anlamına gelmez bu; tam tersine, meşruiyet siyasi eylemin bir önkoşulu değildir; o siyasi eylemden kaynaklanır. Bu, egemenliğin kesin bir özelliğidir (MAIRET, 2000, s.231-232).

Siyaset kendi kendisinden kaynaklanır, iktidar kendi kendisinin nedenidir. O andan sonra, ona Tanrı'da ya da tabiatta meşruiyet kaynağı aramanın hiçbir gereği kalmamıştır: Güç gerçek anlamda kendinden kaynaklanandır. O aynı zamanda köken ve amaçtır. Egemenlik yeterince ortaya çıkmıştır: Geriye kalan yalnızca onu tanımlamaktır, bu da Bodin'in kesin olarak çözümlenmek için üstleneceği bir görevdir. Machiavelli, hükümdarın siyasetini, iktidarının ele geçirilmesi ve korunması olarak tanımlar; öğretinin bütününde, egemenliğin doğrudan doğruya özünü kesin biçimde saptamaya çalışmaz. Bu egemenliğin uygulandığı alanı keşfetmek ona yetmektedir. Kısacası, devlet egemenliğini kavramsallaştırmadan, bir "modern" olarak, siyaseti -iktidar- inceler (MAIRET, 2000, s.231-232).

Ayrıca, Avrupa'da görülen ekonomik canlanma, kralın gücünü ve yetkilerini önemli oranda artırmıştır. Düzen ve denetim yetkisini tacirler ve korsanlardan akan para ile ele geçiren krallıklar ülkelerinin toprak bütünlüklerini sağlamlaştırmışlardır. Yine Yüzyıl savaşları da krallıkların kendi topraklarının güçlü hakimleri haline gelmelerine yardımcı olmuştur. 15. yüzyıl sonuna doğru, Batı Avrupa ülkeleri arasında peş peşe görülen birleşmeler başlamıştır. Böylece birleşen devletçiliklerle birlikte 16.yüzyılda, mutlak monarşilerin ortaya çıktığını görmekteyiz. İngiltere, Fransa ve İspanya'da görülen bu merkezileşmiş monarşiler orta çağa özgü keskin bir hiyerarşik düzen gösteren parselenmiş egemenliklerin temsilciliğini yapmaya başlamıştır. Bu mutlak monarşiler, düzenli bir ordu, kalıcı bir bürokrasi, milli vergi, birleşen hakların tamamına yönelik hukuk ve pazar oluşturmuşlardır (SAY, 1998, s.34). Başka bir ifadeyle, 16.yüzyılda Avrupa'da yeni keşfedilen toprağın yeni düzenine ilişkin kavga başlar. Dünya Katolikliği ve Protestanlığı'nın büyük cepheleri oluşur. Fransa, Hollanda ve İngiltere'den başlayarak Katolik batı güçler olarak anılan İspanya ve Portekiz'in denizler üzerindeki iktidar tekeline karşı ilk başarılı saldırılar gerçekleşir. Fransa'da kilise devlet kilisesine dönüşse de dine dayalı iç savaşlar sonucunda, dinbilim ve kilise kaynaklı karşıtları gideren ve hayatı dini kaynaklardan arındıran egemen siyasi karar düşüncesi ortaya çıkar (SCHMITT, 2000, s.246).

Yeni kurulan bu monarşik devletler aşamalı olarak soyluların elindeki gücü kendinde toplamaya başlamıştır. Burada ilk aşamayı, birleşen devletçiklerden müteşekkil yeni devletin ortaya çıkış şartlarından olması oluşturmaktadır. Dolayısıyla soyluların sahip olduğu geleneksel hakların ortadan kalkışına ve monarşinin gücüne işaret eden iki yönlü bir gelişme görülmektedir. Burada monarşik kralın güçlenmesi aşamasında devletin yapması gereken eski haklarını ve güçlerini kaybetmeye başlayan soylular ve kilise karşısında kendini güvence altında tutacak yeni kuvvetlerin oluşmasını sağlamak veya oluşmakta olan bu yeni kuvvetlerle birlikte hareket etmektir. Savaşlar sonucunda bütünleşen toplum ve deniz aşırı seyahatlerde bulunan ilk kapitalist girişimciler de diyebileceğimiz tacirler de bu yeni kuvvet dengesini sağlamaktadır. Böyle bir gelişme sonuçta modern ulus-devletin temelini oluşturmaktadır (SAY, 1998, s.35).

Siyasi düşüncenin evriminin bir sonraki aşamasında Bodin'in egemenlik kuramı yer almaktadır. Siyasal toplumun sürekliliği düşüncesi üzerinde Bodin süreklilik unsuru içeren egemenliği kurgulayarak modern devlet kuramının ilk yapıtaşını ortaya koyar (ERÖZDEN, 1997, s.54). Devlete hükümdarın eylemi yoluyla gelmek yerine, hükümdarın uyguladığı iktidarın mahiyetini nitelendirebilmek için, devlet soyut bir bütün olarak anlatılabilmeliydi. Egemenlik kuramı, gerekli öğretisel sağlamlıkla, ancak bu kesin değişiklikten doğabilecekti. Gelecek için temel nitelikte olan bu değişikliği gerçekleştirmeyi üstlenen Bodin (Les six livres de la Republique-Devletin Altı Kitabı-1576) olduğu bilinmektedir. Bodin'de, ilgi odağı (artık hükümdar değil) devlettir (Republique) ve bu devleti tanımlama adına, "egemen güç" kavramı devreye sokulacaktır. Bu nokta çok önemlidir, çünkü egemenliğin, hükümdarın eylemini nitelendiren şey olmaktan çok, devleti tanımlayan şey olduğu anlamına gelir (MAIRET, 2000, s.234).

Eserin ilk beş satırı sorunun aydınlatılması için yeterlidir: Geriye kalan her şeyin ondan türetileceği "tanım"ı verir. İşte bu metin: "Devlet, birçok ailenin ve egemen güçle ortak olan yönlerinin adil yönetimidir. Bu tanımı başa yerleştiriyoruz, çünkü her şeyde başlıca amacı aramak gerekir; sonra da ona ulaşmanın yollarını. Oysa, tanım, ortaya çıkan konunun amacından başka bir şey değildir; ve onun iyi bir dayanağı yoksa, üstüne kurulacak her şey çok geçmeden yerle bir olur" (MAIRET, 2000, s.234).

Öyleyse, şunu anlamak gerekir ki, egemenlikten söz edilmedikçe devletten de söz

edilemez. egemenlik, bir yandan, devlet içinde, söylediği gibi "genel olarak herkesin, "özel olarak da her birinin ortak yararını" güvence altına alan bir güçtür. Öte yandan, o devletin ruhudur. Egemenliğin bu iki düzlemi birbirinden ayrıdır. Demek ki, egemen güç, doğrudan doğruya kendinde, devletin soyutlaması olarak, onun asıl ilkesi olarak varolur. Onun sayesinde. otoritenin gerçek anlamda uygulanması mümkündür. Bu yüzden Bodin, egemen gücün "süreklilik"ine pek bağlıdır. O, Respublica'yı mümkün kılan, yani onu bütünüyle gerçek kılandır. Ama güç, ona can veren ve sayelerinde uygulanabildiği kurumlardan bağımsızca, hep vardır (bugüne kadar hiçbir devletin vazgeçemediği gerçek bir güç efsanesi). Güç daha uygulanmadan önce vardır; itaat onu mümkün kılan kurumlara önceldir. Böylece, gücü uygulayanlar -hükümetler ya da başkaları-, onlardan bağımsızca ortaya çıkan güçten ayrıdırlar. Söz konusu olan, bugün bile sınırlarını bütünüyle açığa çıkaramadığımız, ama belki de her iktidarın sırrı olan gerçek bir efsanedir (MAIRET, 2000, s.234).

Egemenliği devletin özü olarak ele alan Bodin, buradan hareket ederek üç farklı devlet biçiminin bulunduğu sonucuna ulaşır. Bodin, devlet biçimlerinin, onların özünün (yani Semenliğin) bulunduğu yere göre belirlendiğini belirtip çok basit bir sınıflandırma yapar; "Monarşi, aristokrasi ve demokrasi olmak üzere üç çeşit devlet vardır. Devlet de, tek bir kişi egemenliğe sahip olduğu ve halkın geri kalanı bunun dışında tutulduğu zaman monarşi, halkın bütünü ya da büyük bir bölümü bir beden olarak egemen güce sahip olduğu zaman demokrasi, halkın küçük bir bölümü bir beden olarak egemenliğe sahip olup halkın yeri kalanına yasa yaptığı zaman aristokrasi olarak adlandırılır..." (AĞAOĞULLARI-AKAL-KÖKER, 1994, s.36-37)

Bodin mutlak monarşinin en iyi devlet-yönetim biçimi olduğunu göstermek için Aristokrasi , demokrasi ve monarşiyi olumlu ve olumsuz yönleri açısından sıralayıp ve sonuçla olmuşuz yönlerin en hafif, olumlu yönlerinin ise en ağır basanının monarşi olduğunu açıklar. Bodin monarşiyi yeğlememizi üç nedene bağlar. Birincisi, monarşi doğaya en uygun olan yönetim biçimidir. Ona göre bütün doğa yasaları monarşiye götürür Bodin ailede tek bir başkan, gökte tek bir güneş, evrende tek bir Tanrı olduğu gibi, devlette de tek bir egemenin bulunması gerektiğini ileri sürer. İkincisi monarşi en yetenekli kişileri ön plana çıkaran devlet biçimidir. Kral, mutlak tek egemen olduğundan dolayı, kimsenin etkisinde kalmadan en yetenekli, en bilge kişileri çevresinde toplar ve bunlardan yararlanır

Üçüncü olarak da monarşi egemenliğe en uygun olan devlet biçimidir. Teorik olarak egemenlik, halkın ya da bir azınlığın elinde olabilir. Fakat egemenliğin mutlak ve bölünmez olması için bunun tek bir kişi de yani kralın kişiliğinde somutlaşması gerekir (AĞAOĞULLARI-AKAL-KÖKER, 1994, s.41-42).

Grotius'dan Hobbes'a, ondan Locke'a, köktenci dindışı güç ideolojisi, devletin meşruiyetinin temeli olarak yalnızca iktidarın “dünyevi doğrulamasını önemseyen, öğretisel bir bütün oluşturup, kesin bir biçimde dile gelecektir. Ama kuramda gözlemlenen, tarihi uygulama da benzer gelişimi gösterir: Cromwell'den Louis XIV.'e devlet modeli kendisini kabul ettirir. Bundan böyle, siyasi hayat “dindışı” bir etkinliktir ve gücün kullanımı “laik” bir dindışı işlemdir (MAIRET, 2000, s.239).

Hobbes zamanında muhafazakârlar hâlâ ilahi haklara sahip monarşi öğretisini takip ederek kraliyet otoritesinin, doğrudan Tanrının ifadesinden kaynaklanan bir gizem olduğuna inanırlar. Hobbes'un Leviathan'ı (1651), devletin ya da onun deyimiyle “atanmış egemenin” tartışılmaz gücünü tek başına doğrulayabilecek maddeci bir antropolojiye dayanır. Gerçekten de Hobbes, “siyaset”ini oluştururken, maddeci, yani her türlü tanrısal ya da vahyedilmiş içerikten arındırılmış bir tabiat anlayışını geliştirir. Onda, “tabiat” bütünüyle tutku ve güçten oluşmuştur. Devletin zorunluluğu doğrudan doğruya, şiddetin ve ölümün hüküm sürdüğü bu tabiatın dışıdır. Hobbes'da tabiata yapılan her göndermede, bunun nedeni, "insanın tabii durumunun" dayanılmaz bir durum olduğundan yola çıkarak, devletin mutlak zorunluluğunu kanıtlamaktır. Tabiat, yol arkadaşının -yasa eşliğinde, gücün devlete özgü kullanımını yapılandıran efsanedir (MAIRET, 2000, s.239).

Leviathan, insanlar tarafından, barış için ve güvenlikleri gözönüne alınarak kurulmuştur. Demek ki, "dindışı" siyasi hayat anlayışı burada en kusursuz öğretisel bütünlüğe erişmiştir: Devlet insanların yapay bir yaratısıdır tabiatın yalnızca yararlı yanlarını (güç isteği) koruyup, zararlı yanlarını (ölüm) atarak, kendiliğinden “dindışı” olan bir tabiatı taklit eden bir yaratı. Hobbes, modern siyaseti gerçek anlamda başlatan kişidir. Çünkü Padovalı Marsilius'dan Bodin'e uzanan bir eğilimi kesin olarak sistemleştirir. Bunu yapmak için dindışı güç ideolojisinin gerek duyduğu tabiat efsanesini inşa eder. Egemenin ayırıcı niteliği bir kişi olmaktır. Monark yalnızca egemenliği emanet alandır. Monark “sahip olduğu” egemen iktidardan ayrı soyut bir kişiliktir (MAIRET, 2000, s.240).

Hobbes, hem devletin yaratılışı hem de yönetimi tarafından hayli farklı öncüllerle benzer görünen bir sonuç çıkarmaya yönlendirilmiştir Hobbes'a göre hükümdarın otoritesi tebasının ona yetki vermesinden gelir; yani devleti oluşturan bireylerin rızasından kaynaklanmaktadır. Toplum sözleşmesi kuramının temelini oluşturan görüşleriyle Hobbes, bir yanda kralın yetkisini mutlaklaştırırken öbür yandan, şimdiye kadar geçerli olan yetki gücünün kaynağını değiştirmektedir, Hobbes'a göre yönetim hakkı Tanrı dan değil insanların birbirleriyle yaptığı sözleşmeden kaynaklanmaktadır (SAY, 1998, s.36-37).

Hobbes tarafından gerçekleştirilen değişimin sonuçlarını tek bir sözcükle özetleyen bir terim vardır: “İktidar”. İktidar ilk kez Hobbes’in öğretisinde merkezi bir terim haline gelmiştir. Hem “fiziksel” iktidarı hem de “yasal” iktidarı anlatır. Devlet hem en büyük insani güç, hem de en yüksek insani otoritedir. Yasal iktidar karşı gelinemez bir güçtür (STRAUSS, 2000, s.287).

En büyük insanlık gücüyle en yüksek insanlık otoritesi arasındaki bu kaynaşma , tam da en güçlü tutkuyla (şiddet maruz bırakılarak öldürülme korkusu) en kutsal hak (kendi varlığını koruma hakkı) arasındaki sorunlu kaynaşmaya denk düşmektedir (STRAUSS, 2000, s.287). Sosyal düzenin üzerinde yükselmesi gereken temel, insan hayatının en büyük gücü olarak ölüm korkusudur (STRAUSS, 2000, s.288).

154. Toplum Sözleşmesi Kuramı

Toplum sözleşmesi kavramını ortaya koyanlardan biri Hobbes’tu. Hobbes’a göre halk kendi arasında bir anlaşma yapmıştı ve hükümdar bu sözleşmenin taraflarından biri değildi. Dolayısıyla mutlak bir otoritesi vardı. Hükümdarın gücünün mutlak olmasına kralın devletin doğuşuna ilişkin çözümü sözleşmeden hareketle ortaya konmuştu (SAY, 1998, s.48).

Devleti bir sözleşmeden türeten diğer bir filozof da Grotius’tur. Grotius’un temel problemi hukukla ilgiliydi ve insanın doğal hukuku üzerinde duruyordu. Grotius’a göre toplumslaşma, insanın yine akıllı doğasında bulunan bir gereksinmedir. Gerek bu gereksinmeden meydana gelen toplumu, gerekse kendi yararlarını korumak için, insanlar aralarında sözleşip kendi istekleriyle birleşmişlerdir. İnsanın ilk ve asli hakkı malı-mülkü

üzerindeki hakkıdır. Devlet de mülkiyet ile mülkiyetin korunması zorunluluğu ile ortaya çıkmıştır (GÖKBERK, 1990, s.211). Grotius'un doğal hukuk düzeni tanrısal bir iradeden değil, insanın toplumsal bir varlık olma vasfından kaynaklanmaktadır. Zira insan ancak toplum içinde yaşayabilir ve hukuksuz toplum da olamaz. Dolayısıyla, doğal hukuk düzeni insan aklının öne çıkardığı bir özelliktir (SAY, 1998, s.48).

Toplum sözleşmesi kuramı gelişme ve yükselişini ancak Spinoza, Locke, Rousseau gibi filozofların fikirlerine borçludur. Spinoza, Hobbes'un etkisi altında kalmakla birlikte ondan ayrılır. Spinoza'nın devlet felsefesinde devlet yapma bir kurumdur. İnsanın kendi esenliğini sağlamak için kurduğu büyük bir makine gibidir. Spinoza mutlakiyetçi hükümet şeklini doğru bulmaz. Ona göre bu şekil devletin kavramına aykırıdır; çünkü mutlakiyetlerde bütün erk tek bir kişinin ya da grubun elinde toplanır, bu da bireylerin haklarını, dolayısıyla da güçlerini ortadan kaldırır. Oysa hak ve güç birbirine bağlıdır; bir insanın gücünün sınırları, hakkının da sınırlarıdır. Bu yüzden mutlakiyetçi devlet, devlet içinde birleşmenin ereğine aykırı bir durum yaratır. Devletin kuruluş ereğine uygun olan ödevi, ancak bireylerin hak ve güçlerinin alanlarını, bunların birbirinin huzurunu bozmayacak bir şekilde sınırlayıp ayarlamaktır (GÖKBERK, 1990, s.211).

Spinoza ile çağdaş olan Locke'da da toplum sözleşmesi, yönetimi bir taraf olarak görmekteydi. İnsanların kendi gönüllerine uygun olarak yaşadıkları doğal durumdan bir yönetim biçiminin bulunduğu düzene geçişle yola çıkar. Siyasi toplumun başlangıcı bireylerin toplumu oluşturmak için kendi rızalarıyla ona dahil olmalarıyla başlar. Bir toplum durumuna gelip bir yönetim oluşturduklarında yönetici güç, hiç kimsenin ne kendini ne de mülkünü kişinin rızası olmadan alamaz. Locke'un incelemeleri akademik kurumlardan değil de kendi kuşağının siyasi denemelerinden çıkan çok önemli dört siyasal fikri kapsamış olduğu için önemlidir. Bu fikirler mülkiyet, Hukuk, Yasama, Yürütme ve yargı güçlerinin ayrılığı ve hükümetlerin bu güçlerine konan sınırlardır. Bunlar özellikle Amerika'da etkili düşünceler yaratmışlardır. Locke'un önemli ve olumlu öğretileri hep tek bir şeye yöneliyordu, bu da özgürlüktü ya da hiç olmazsa mülkiyet sahibinin özgürlüğüydü. Locke'un toplum sözleşmesinin siyasi boyutu özellikle aristokratların desteğini alabilecek boyuttadır. Özel hakkı en çok onlara yarayacak mülklerinin bolluğuna değişen şartlar içinde hakkı doğmuş olacaktır. Bu bakımdan Locke tıpkı Luther gibi egemen güçleri arkasına alma gayreti içindedir ve değişen şartlara uygun siyasal bir

düzenleme sunmaktadır (SAY, 1998, s.50).

Tek kişinin tek başına egemen (monarch) olmasını istemeyen buna karşı savaşımların en önemlilerinden biri Alman Johannes Althusius'tur. Halkın yüceliğini ilk olarak ileri sürüp “halk egemenliği düşüncesi”ne ilk kesin formülü kazandıran Althusius'tur. Demokrat devlet anlayışına 18. yüzyılda klasik biçimini verecek olan, J.J. Rousseau'nün Althusius'a çok şey borçlu olduğu sanılmaktadır. Bodin gibi Althusius da egemenlik kavramını devlet öğretisine çıkış noktası ve temel olarak alır. Egemenlik bir bütündür, bölünemez, parçalanamaz, bir başkasına aktarılamaz. Ancak Bodin, egemenliğin tek kişinin elinde bulunmasını daha doğru buluyordu; ona göre en iyi devlet biçimi monarşidir. Althusius'a göre ise egemenlik ancak halkın elinde bulunabilir, çünkü doğrudan doğruya halktan çıkmıştır ve yalnız onundur Çünkü devlet bir sözleşmeden doğmuştur. Dolayısıyla da egemenlik devleti kuramların, yani halkın hakkıdır (GÖKBERK, 1990, s.214). Althusius bu düşünceleriyle modern demokratik ulus-devletin oluşumuna öncülük etmiştir.

Bütün bunlarla birlikte toplum sözleşmesi kuramının ne olduğu asıl olarak Jean-Jacques Rousseau ile belirginlik kazanmaktadır. Bu nedenle kuramla aynı adı taşıyan kitabı da ayrı bir öneme sahiptir. Rousseau'ya göre toplum sözleşmesinin gerekliliğine neden, insanın özgürlük tutkusudur. Bu özgürlüğü göstermek için aileden yola çıkar. Çocuklar aile içinde babaya kendi ihtiyaçları yüzünden gerek duymaktadırlar ve bu nedenle boyun eğler. Babaya duyulan bu ihtiyaç bittiği anda bu boyun eğme de biter, Eğer birliktelikleri devam ederse bu durum artık doğal değil, isteğe bağlıdır. Dolayısıyla güç karşısında insanın, boyun eğmesi, bir doğal durum değil, aksine zorlamadır. Bu nedenle ancak meşru olduğu zaman boyun eğme bir zaruret olur (SAY, 1998, s.51).

Rousseau, Sosyal Sözleşme'nin I. kitabında egemeni siyasi bütünün eşanlamlısı sayar: “O edilgin konumdayken üyeleri tarafından Devlet, etkin konumdayken Egemen, benzerleriyle karşılaştırıldığında Güç diye adlandırılır.” Rousseau için egemen, sosyal sözleşmeyle oluşturulan halkın tamamıdır. Böylece, yüce iktidar arayışından kaynaklı iktidara, yani diğer iktidarların kurucusu arayışına geçilir. Siyasi olarak egemen “ilk varolan” dır. Rousseau buradan, onun hem yöneticilere devredilmiş iktidarın tek kaynağı, hem de onlara sürekli olarak kendini kabul ettiren gönderme olduğunu çıkarır. Gerçekten de “Egemenin durduramayacağı bir yasaya boyun eğmesi, siyasi bütünün mahiyetine

aykırıdır” (BRAUD, 2000, s.368).

Rousseau'ya göre devletin ödevi kültür alanında doğanın isteklerini yerine getirmek, doğanın yasalarını gerçekleştirmektir. Cumhuriyetçi-demokratik devlet biçimini ideal bilen Rousseau, Locke ile Montesquieu'nun meşruti hükümdarlığı en iyi devlet biçimi saymalarına şiddetle çatar. Ona göre bu sistemde sosyal sınıflar hak bakımından eşit değildirler. Ayrıca hükümdara doğal ölçünün üstünde haklar tanımaktadır, “erklerin ayrılması” savını da reddeden Rousseau için ancak ve ancak halkın, iradesi egemendir ve onun mutlak olan egemenliği hiçbir şekilde bölünüp paylaşamaz. Devletin bütün varlık mekanizmasını işletip düzenleyecek olan “genel iradedir”, “halkın iradesidir” (GÖKBERK, 1990, s.386).

Demek ki egemen devlet şu karmaşık işin üstesinden gelmeyi başarır: Yalnızca kullanıldığı ölçüde varolan, ama ilkesi kullanma biçimlerinden bağımsızca süregiden bir güç tasarımı üstüne oturmak. Bir meşruiyet sorununun, özgül bir biçimde, yalnızca böyle ortaya çıkabileceği fark edilecektir: Egemenliği, buna hakkı varsa kullanan bir egemene meşru egemen denecektir (MAIRET, 2000, s.237).

Toplum sözleşmesi kuramını ortaya atan filozofların söylediklerinden de anlaşılacağı gibi modern ulus-devlete giden yolda önemli olan nokta, devlet yönetme gücünü elinde bulunduranların devleti yönetme haklarını Tanrı'dan değil de halktan alması gerekliliğidir. Bu anlamda mutlak Monarşiye karşı çıkmışlardır. Bütün bunlar devletin nasıl olması gerektiği konusunda da önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir.

Egemenliğin gelişimi, 16.yüzyılın ikinci yarısının döneminde başlar ve ancak bir, iki yüzyıl sonra sona erer. Yer bakımından, komşu devletlerle kesin olarak sınırları belirlenmiş kapalı devletin gelişimi 1789 Fransız Devrimiyle sona erer. Egemen devlet, aynı zamanda özellikle yeni mekan kavramıdır. Yani herhangi bir yeni düzen değildir ve kendinden önceki düzen anlayışlarını ortadan kaldırmaz. Önemli olan, onun büyük çapta ve şimdiye kadar örneği görülmemiş yeryüzü mekan devriminin dünya siyaseti ve uluslar arası hukuktaki ilk etkilerini gösterdiği anda, mekan düzenine ilişkin anlayışları tarihsel bakımdan belirlemesidir (SCHMITT, 2000, s.249).

Sonuç olarak ulus-devletin oluşumuna zemin hazırlayan sosyal, siyasal ve ekonomik koşullar tarihi süreç içerisinde ele alınarak açıklanmaya çalışıldı. Şüphesiz ki tarihsel veriler bize ulus-devletin doğuşu ile ilgili çok önemli veriler vermiş olsa da tam anlamıyla açıklamaya yetmez. Ulus-devletin oluşumu ile ilgili görüşler oldukça boldur.

155. 1789 Yılında Egemenlik Kavramı

1789'da egemenlik kuramı gelişiminin son aşamasına ulaştı. Roma imparatorluk yönetiminin anısı, feodal senyörlük kurumu, teolojik öğretileri, 16.yüzyılın ikinci yarısında, Protestan düşünürlerin kavramları ve son olarak da 18.yüzyıl ansiklopedistlerinin ve filozoflarının öğretileri; tüm bu unsurlar, farklı oranlarda, 1789'da anlaşıldığı biçimiyle egemenlik kavramının oluşumuna katkıda bulunmuşlardı (DUGUIT, 2000, s.380).

Egemen iradenin kendine özgü niteliği; kendinden başka hiçbir şey tarafından belirlenmemesidir. Egemen iradeyi harekete geçirebilecek tek neden, kendisinde bulunduğu bir nedendir. Onun şöyle bir gücü vardır: Yalnızca bunu istiyorsa ve istediği için hareket etmek ya da belli bir yönde hareket etmek zorunda kalabilir (DUGUIT, 2000, s.383).

Bu koşullarda egemenlik, her zaman buyurucu bir iradedir. Belli bir toprak üzerindeki bütün öteki iradelere üstün olan bir iradedir. Bunun sonucunda da, öteki iradelere sözleşme aracılığıyla ilişkiye girmez yalnızca, buyruklar aracılığıyla ilişkiye girer. Egemen ve uyruklar arasında, her zaman bir altlık üstlük ilişkisi vardır. Bu üstün ve buyurucu irade özelliği egemenliğe öylesine geçkindir ki, egemen şu ya da bu nedenle tek yönlü bir edim aracılığıyla, bir sözleşme yaparsa, bu sözleşmenin egemen olmayan iki kişi arasında yapılanın niteliğini taşımayacağı, onu sıradan sözleşmelerden ayıran özel bir nitelik taşıyacağı ve bu durumda, sözleşmeler genel hukukunun ona uygulanmaması gerekeceği söylenir (DUGUIT, 2000, s.385).

Egemenliğin niteliğinden çıkan bir başka sonuç ta, onun birliği ve bölünmezliğidir. Egemenlik birdir. Bu, belli bir toprak üzerinde yalnızca tek egemenlik olabilir ve bir insan, yalnızca tek egemenlik altında olabilir demektir. Egemenliğin bölünmezliği ise, farklı organların bünyesine katılmış, çeşitli unsurlara bölünemeyeceği anlamına gelir. Bir irade

ya vardır ya da yoktur. O kısmen varolamaz. Öte yandan egemenliğin iki ya da bir çok organ arasında bütünlüğü varsayılsaydı, ya bu çeşitli organların hepsi egemen olacaktı, ya da bu organlardan hiçbiri egemen olamayacaktı ve o zaman da ortada egemen diye bir şey kalmayacaktı (DUGUIT, 2000, s.386).

Egemenliğin sonuncu özelliği devredilemezliğidir. Yani egemenliğe sahip olan onu bir başkasına bırakamaz. Gerçekten de egemenlik bir irade olduğundan , kim olursa olsun egemenliğin sahibinden ayrılamaz. Egemenliğe devretseydi, bu yüzden bu iradeyle donatılmış varlık olarak Varolmaktan çıkacak ve onun bıraktığı anda egemenlik yok olacaktı (DUGUIT, 2000, s.387).

18.yüzyıl Fransa'sında devrimci politikalar sayesinde egemenlik yurttaşlar topluluğunu temsilen devlette toplanmış; devlet, yurttaşlarından kendi egemenlikleri adına tüm sadakatlerin üstünde bir sadakat talep etmeye başlamıştır. Böylece ulus, devlet iktidarının temeli haline gelerek ulus-devlet formu politik bir olgu olarak etkili olmaya başlamış; belirlenmiş sınırlar dahilinde yönetim tekeline sahip, bu yönetimi hukuk ile bezeyerek iç ve dış fiziki zorlama araçlarını doğrudan kontrol eden bir kurumsal hakimiyete dönüşmüştür (SARIBAY, 2002).

156. 1789 Yılında Ulus Kavramı

Bu kurguda ulus, sadece ve sadece hukuki içeriğe sahiptir. Sieyes'in kavradığı biçimiyle ulusun üç unsuru vardır: Üçüncü Zümre'nin bütünü kapsar, ayrıcalıkları dışlar ve egemenliğin kaynağıdır. Bunların üçü de kurguya içkindir, sosyal alana ilişkin bir yön taşımaz. Bu ulus kavramı tek tek "uluslar"ı, yani "Fransız ulusunu", "Türk ulusunu" açıklayamaz, herhangi bir devletin siyasi sınırlarıyla bağlantılı değil, evrenselidir.

17.yüzyılın sonundan itibaren Aydınlanma düşünürlerinin sözlüğünde ulus ve vatan kavramları özgülükle eşanlamlı bir içeriğe sahip olmaya başlamıştır. 1789 yılının ulusu evrenselidir. Fakat ulus, egemenlik tacını donanışından kısa bir süre sonra taşıdığı evrenselci öğeleri terk eder. 1792'de başlayan savaştan sonraki dönemlerdeki devrimci yayılma dalgasını da kapsayan dönüşümde "ulus nedir?" sorusunun sosyal olgulara da yansıyan bir yanıtı aranmış, "yabancı" kavramı yeniden düşünülmüştür. Artık

tanımlamanın yönü değişmiş, dıştan içe, kendini yabancıya, kendinden olmayana doğru tanımlama; içten dışa, kendindeki değerleri benimseyen herkese kendinden sayma şeklindeki tanımlamanın önüne geçmiştir.

Bundan böyle “ulus”, sınırlı bir coğrafi alan üzerinde var olan ve “ortak ve önceden belirlenmiş”, “değiştirilemez” özellikler taşıyan bireylerden kurulu bir toplumsal grup olarak kavranmaya başlanacaktır. Bunun da oldukça basit bir sebebi vardır: Evrenselci ulus düşüncesi, mevcut siyasi birimlerin meşruiyet talebini karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Fransız Devleti’nin, kendisini çevresindeki diğer devletlerden ayırt edecek, ayrı bir siyasi birim olarak varlığını korumasını haklı kılacak bir başka meşruiyet odağına ihtiyacı vardır. Bu odak da, toplumsal somutluğu da kavrayacak olan “sınırlı” ölçekli bir ulus anlayışı olacaktır.

Böylesi nitelikleri taşıyan bir ulus kavramı, maddi anlamda herhangi bir sınırı olmayan, komşu ülkelerle çevrelenmemiş, soyut bir “Devlet”i ve onun kapsamı içindeki yine soyut “toplum”u çevreleyen siyasi iktidarı meşrulaştırma açısından yeterli olabilecektir. Ancak, ülkesi, sınırları, bürokratik aygıtı ve “halk”ıyla birlikte var olan somut bir X devleti, kullandığı siyasi iktidarı genel bir “ulus” kavramıyla meşrulaştıramayacaktır. Onun, diğer “ulus”lardan farklılığı belirgin olan “X ulusu”nu kavramsallaştırmaya gereksinimi vardır. Aksi halde, diğerlerinden ayrı bir devlet olarak varoluşunun gerekçesini yaratamayacaktır. Artık “ulus” kavramının edinmesi gereken unsurlar, bir yandan, içe yönelik olarak, türdeşliği sağlayacak nitelikte olmalı, diğer yandan da, dışarıya karşı farklılığı ortaya çıkarabilmelidir. Bu içerikle yeniden kurgulanacak olan ulusun fikir babalığını ise ulusçuluk akımı yapacaktır (ERÖZDEN, 1997, s.56-60).

157. Ulusun Egemenliği

İktidarın ülkeselleşmesi ve süreklileşmesi iktidarın kullanım aracı olan devlet aygıtını iyice soyut hale getirmiştir. Buna karşılık, iktidarın ilkesinin sahibi, yani kral, her ne kadar somut kişiliğini aşan bir boyutta kavransa da, somut bir bedene sahip bir ölümlüdür. Oysa devlet aygıtının giderek kişisellikten sıyrıldığı bu soyutlama düzleminde, siyasi iktidarın iki boyutunun, ilkesinin ve kullanımının temsilcilerinin, eşdeğerde ve eşzamanlı olarak soyutlanabilirliği mümkün olan temsilciler olarak kurgulanması neredeyse mantıklı bir

şeyden önce şunu kabul etmek gerekir. Ulus, onu oluşturan bireylerin sayısal toplamından farklı bir kişiliktir. Ulus olarak bir bilinç ve iradeye sahiptir; her ikisi de bireysel bilinç ve iradelerden farklı, tek ve toplu bir bilinç ve iradedir ya da bazen dendiği gibi bireysel ruhlardan farklı bir ulusal ruh vardır.

Ulusun, bir toprağa bağlı ve sadece yerleştikleri toprak aracılığıyla ulaşabilecekleri, hem maddi ve hem manevi bir düzen ülküsünü ortaklaşa izleme duygusunun birleştirdiği şu bireyler topluluğundan ibaret olmadığını kabul etmek gerekir. Ulus ayrıca, bireysel bilinç ve maddelerden farklı bir bilinci, bir iradesi olan büyük bir ahlaki kişiliktir.

Ulusal egemenlik kuramcılarında Rousseau, ulusun egemen gücünü açıklamak için şu düşüncüyü ortaya atar: Egemenlik ulusa aittir, çünkü birey bu egemenliğe tabiyken yine de özgür kalır. Ulus, onu meydana getiren özel kişilerden oluştuğundan, bunlardan biri ulusa itaat ederken, son çözümlenmede kendisine itaat etmekten başka bir şey yapmaz ve kendisine itaat ederken de özgür kalır. “Egemenlik, onu meydana getiren özel kişilerden oluştuğundan onlarınkine aykırı bir çıkara sahip değildir olamaz da. Dolayısıyla, egemen uyruklarına karşı güvence vermesine hiç ihtiyaç yoktur, çünkü gövdenin bütün uzuvlara zarar vermek istemesi mümkün değildir. ... Son olarak da, her birey kendisini herkese verirken, hiç kimseye vermemiş olur.”

Eksiksiz biçimde geliştirilmiş haliyle, ulusal egemenlik öğretisinde, ulus bir bilinç ve iradeyle donanmış kişidir. Bu irade egemendir. Bu egemenlik, ulus adına ulusun temsilcileri olarak, yöneticiler tarafından kullanılır. Ulusun bu egemen iradesi bir hükümet tarafından temsil edildiğinde ortada bir devlet vardır. Demek ki devlet, bir hükümet tarafından egemen bir ulusal korporasyondur. Devlet tanım gereği egemendir, çünkü o örgütlenmiş ve temsil edilmiş egemen ulusun ta kendisidir (DUGUIT, 2000, s.388-395).

Yeni bir egemenlik biçimine ve iktidar yapısına sahip olan ulus-devlet yurttaşlar üzerindeki kontrolü sağlayabilmek için kendisini meşru kılacak bazı kurumsal ve kavramsal düzeneklere gereksinim duymaktadır. Ulus-devletin bir bütün olarak kendisini meşrulaştırmada kullandığı kavram ise “ulus” olmuştur. Başka bir ifadeyle ulus-devlet erkini ulus adına kullandığı iddia eden ve yarattığı zorlamayı bu gerekçeyle haklı gösteren bir iktidar türünün hem kavramsal hem de aygıtsal görünümüdür (KARAKAŞ, 2000, s.45).

Ulus-devlet ister siyasi iktidar kaynaklı isterse ekonomik isterse de toplumsal dönüşüm kaynaklı olsun günümüzün global toplum modeli ulus-devlettir. Bugün Birleşmiş Milletleri oluşturan devletlerin hepsi ulus-devlettir. Devleti olmayan uluslarda halen ulus-devlet olma yolunda çaba sarf etmektedirler. Bütün ulus devletler ne şekilde kurulursa kurulsun ve ulus-devletler arasında nasıl bir ayırma gidilirse gidilsin (Sosyalist, Kapitalist, Demokratik, Şeriat) birbirinden farklı olan ulus-devlet kategorileri arasında yine de ortak özellikler bulmak mümkündür. Tüm devletler göreceli bir siyasi özerkliğe sahiptir. Hepsine ülkeleri üzerinde yaşayan insanları denetlemek ve giriş çıkışlarını yasaklama hakkını veren, belli bir hukuksal egemenliğe sahiptirler. Birkaç uluslar arası hukuk kısıtlaması ve özellikle de diğer devletlerin baskılarına maddeten direnebilme olanaklarına sahip olmak şartıyla, onlara ait ülke üzerinde, nasıl istiyorlarsa öyle davranmakta hemen hemen serbesttirler (DUVERGER, 1996, s.34).

16. Ulusçuluk

Bir düşünce akımı ve siyasi akım olarak ulusçuluk, ulus-devlet kurgusunun oluşturulmasında en belirleyici etmendir. Ulus-devlet şeklinde örgütlenen siyasi iktidarın dayandığı meşruiyet ilkesi olan ulus kavramının içeriği, yüklendiği bu işlevi yerine getirebilecek biçimde ulusçuluk akımı tarafından belirlenir. Başka bir deyişle, ulusun asıl tanımı ulusçuluk tarafından yapılır (ERÖZDEN, 1997, s.79). Ulusçuluk olgusu uygarlık tarihinde dönüm noktalarından birisi olarak görülen ve bir dönemin insanlık durumunu tanımlayabilecek bir karaktere sahiptir ve bir Batı medeniyeti projesidir. Bu proje belirli bir gelişme çizgisinin belirleyici evresinde gerçekleşmiştir (KARAKAŞ ,2000, s.33).

Ulusçuluğun duygusal-reaksiyonel ve ideolojik bir güç, etkin bir siyasa olarak tarih sahnesindeki belirişi Avrupa topluluklarının ulus-devlet aşamalarına gelmeleri ile eş anlamlıdır (KARAKAŞ ,2000, s.34). Ulusçuluk, ilk olarak 1789 Devrimi ertesinde, uzun bir tarihsel süreç içinde oluşmuş bir merkezi devlet yapısı içinde ortaya çıkmıştır (HOBSBAWM, 1995, s.35).

Ulusçuluk kavramının terminolojik yapısına baktığımızda yakın bir geçmişe ait olmasına rağmen fevkalade karmaşık bir durum karşımıza çıkmaktadır. 18. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanan ulusçuluk kavramı, birbirine indirgenemeyen ama birbirleri

ile ilişkili, hatta birbirinden türemiş anlamlar ifade etmektedir. Ulusçuluk, 1715'lerden bu yana kullanıldığı görülen “ulusçu” sıfatından sonra belirmiştir. Uluculuk ilk defa Rahip Barruel tarafından 1789 tarihinde Jacobinlerin vatanseverlik anlayışındaki ahlak dışı (vatanseverlik adına yabancı düşmanlığının bir fazilet olarak görülmesi) durumu tespit etmek için kullanılmıştır. Ulusçuluk kavramının Fransa'da sözlük ve ansiklopedilerde zikredilmesi ise 1874 tarihiyle başlamaktadır, ilk defa Larouss'un 1874 tarihli “Grand Dictionnaire Universal” inde yer alan ulusçuluk kavramı, şovenizm ve halkların ulusal bağımsızlığı olmak üzere iki anlama gelecek biçimde kullanılmıştır. Daha sonra “ulusal çıkar ve ulusal değerlerin siyasal alanda öncelik kazanmasına dayanan bir düşünce sistemi” olarak üçüncü bir anlam eklenmiştir (KARAKAŞ ,2000, s.35).

Ulusçuluk kavramı Almanya'da ise daha geç bir dönem de ortaya çıkmıştır. Fransa'da ulusçuluk düşüncesi sanayileşme, şehirleşme, modernleşme gibi değişkenlere bağlı iken Alman ulusçuluğu, felsefi ve edebi ekollerden etkilenerek, Fransa-Rusya savaşı neticesinde doğan bir ulusçuluktur (SAY, 1998, s.75).

Farklı bir terminolojik gelişmeye rastlanılan İtalyan literatüründe ise ulusçuluk kavramının ilk defa kullanılışı Almanya ile hemen hemen aynı döneme rastlar. Buradaki baskın anlam ise belirli bir siyasal davranış ve düşünce sistemi doktrinlerinin verdiği anlamdır. Bu yüzden ulusçuluk ile ulusal kurtuluş özlemini anlatan kavramlar ayrımı yapılmıştır (KARAKAŞ ,2000, s.36).

Bu haliyle ulusçuluk akımı, mevcut siyasi yapının çerçevesi içinde kalan bireyler topluluğunu ulus olarak tanımlamaktadır. Daha açık bir deyişle, “yurttaşlar”dan oluşan “halk” “devlet”le bütünleştirilmekte ve bu “halk”ın insanlığın geri kalanına nazaran bir “ulus” oluşturduğu kabul edilmektedir. Ulusçuluk, bir sonraki aşamada, henüz siyasi üst yapısını oluşturamamış “halk”lar arasında yaygınlaşmaya başlamıştır. Egemen/bağımsız bir ulus-devlet kuramamış bir çerçevede ulusçuluğun başlıca siyasi hedefi, toplumsal bütünleşmeyi sağlayacak bir siyasi yapılanmanın yaratılmasıdır (HOBSBAWM, 1995, s.35).

Batı Avrupa'daki gelişimiyle modern anlamda bir ulusçuluğun başlamasında şu faktörler önemli olmuştur: 1. ulusal dillerin kullanılmaya başlanması ve Latince'nin

kullanım alanının zayıflaması, 2. siyasi bir kurum olarak monarşik ulusal devletin doğuşu, 3. ticaretin, sanayinin ve tarımın ulusal düzenlemeye tabi tutulması, 4. ulusal kiliselerin kurulması, 5. şehirleşmelerin önem kazanması, 6. bireyselleşmenin öne çıkması (SAY, 1998, s.73).

Ulusçuluk kavramı ile ilgili olarak uzlaşmaya dalayalı bir tanım önermek hem ulusçulukla ilgili yaklaşımlar dahilinde hem de ulusçuluğun gelişim ve uygulamalarındaki çeşitlilik açısından oldukça güçtür. Bunu Balibar şöyle açıklar; “ulusçuluğu tanımlamak zordur. Çünkü öncelikle bu kavram hiçbir zaman tek başına işlev görmez, her zaman hem en önemli hem de en zayıf halkası olduğu bir zincirin içinde yer alır. Bu zincir sürekli olarak, ara ya da uç yeni terimlerle zenginleşmiştir: yurttaşlık, yurtseverlik, popülizm, etnisizm, etnosantrizim, yabancı düşmanlığı, şovenizm, emperyalizm, jingoizm gibi” (BALIBAR-WALLERSTEIN, 1993, s.62).

Temel unsurlarda belirleyici farklılaşma olmasa da ulusçuluğu tanımlarken farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Smith ulusçuluk kavramının değişik anlamlarda kullanıldığını belirterek bunları şu şekilde sıralar: 1. Bütün olarak ulus ve ulus-devletlerin bütün bir kurulma ve kendini idame ettirme süreci. 2. Bir ulusa ait olma bilinci ve ulusun güvenliği ve refahı ile ilgili özlem ve hissiyata sahip olmak. 3. Ulus ve rolüne ilişkin bir dil ve sembolizm. 4. Ulus ve ulusal irade hakkında bir kültürel doktrin ile ulusal emellerin ve ulusal iradenin gerçekleşmesine dair reçeteleri de içeren bir ideoloji. 5. Ulusun amaçlarına ulaşacak ve ulusal iradeyi gerçekleştirecek bir toplumsal ve siyasi hareket (SMITH, 1999, s.119).

Ulusçuluk konusuyla ilgili olarak çeşitli yaklaşım biçimleri ve sınıflandırmalar mevcuttur. Bunlar, hem tarihi gelişim sürecine hem de ulusçuluk olgusunu ele alış biçimlerine göre farklı sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Ulusçuluk olgusuna sosyolojik, tarihi ve hukuki açıdan yaklaşanlar olduğu gibi onu, modernist yaklaşım, siyasi yaklaşım, toplumsal-kültürel yaklaşım, etno-sembolcü yaklaşım gibi sınıflayarak açıklamaya çalışanlar olmuştur.

Ulusçuluk esas olarak üç amaca yönelmiş bir ideolojidir: 1. Ulusal ekonomiyi yaratmak, 2. Özerk bir ulusal yasama yürütme organı (ulus-devletin siyasi ve idari örgütünü) oluşturmak ve ayırıcı bütün bağ ve ilişkileri bu organın denetimi ve

bütünleştiriciliği altında toplamak, 3. Ulusal bir kültür ve buna bağlı bir kültür tanımlaması yaratmak (AYDIN, 1993, s.63).

Ulusçuluğun, ulus ve ulus-devlet ilişkisinde bağlantıyı sağlayan unsur olarak tek bir türü var olabilir. Ulusçuluk, çeşitli somut koşullar altında, zaman ve mekana göre, değişen farklı görünüm alsa da, aslında tek bir özde birleşir. Ulusçuluk siyasi iktidarı elde etmeye yönelik bir akımdır. Farklılıklar ise, ulusçuluk akımlarının muhalefet ettikleri, devlet şeklinin özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

Ulusçuluğun siyasi projesi, genel olarak şöyle özetlenebilir: Siyasi açıdan bağımsız ve egemen bir devlet yapısının bulunduğu ortamlarda, toplumsal türdeşlik adına, ulusu yaratmaktır. Henüz böyle bir siyasi yapıyı kuramamış toplumlarda ise, var olduğu iddia edilen bir ulus adına bağımsız ve egemen bir devlet kurmak ve ardından da, bu devlet bünyesi içinde kendi ulusunu yaratmaktır (ERÖZDEN, 1997, s.98-99).

Ulusçuluk kavramına getirilen yaklaşımların ortak bir noktası da birleştiklerini görüyoruz. Bu da ulusçuluğun modern zamanların bir olgusu olarak modern ulus ve ulus-devletle bağlantılı bir gelişme gösterdiğidir. Başka bir deyişle modernleşme süreciyle eş zamanlı bir süreçte ulus ve ulus-devlet olgularının argümanlarıyla düşünce ve hareket ortamında kendini hissettirerek dünya sistemi ve toplumlararası ilişkilerde belirleyici unsurlardan biri haline gelmesidir (KARAKAŞ, 2000, s.39).

Ulus-devletin ulusçulukla olan ilişkisi, duygusal olanın kurumsala dönüşümü orijiniinde şekillenmiştir. Modern bir olgu olarak ortaya çıkan ulus-devlet yeni bir egemenlik anlayışını da beraberinde getirmiştir. Ulus-devlet yeni bir egemenlik biçimi olmakla birlikte tarihen kendini önceleyen egemenliklerin bilişsel dünyalarıyla belirgin bir akrabalık bağına sahiptir (BOSTANCI, 1999, s.48).

Giddens'a göre Avrupa'da ulusçuluğun gelişmesi ulus devletin gelişmesi ile aynı şey demektir. Ulus-devlet, Avrupa devlet sisteminin ilk gelişme aşamalarında rastlanan dağınık cemaat duygularından daha belirgin bir biçimde tanımlanabilen oldukça yeni bir olgudur. Avrupa'da ulusçuluk duygularını keskinleşmesi ile ulus devletin doğuşunun gerektirdiği merkezileşme süreci sonucunda yerel cemaat bağlarının bireyler arasındaki

yakın ilişkilerin diyalektiklerin v.s. yok olması arasında ilişki bulunduğu açıktır (GIDDENS, 2000b, s.154).

19. yüzyılda ulus-devletler sahne alırken “devlet karşısında etkin halk”a ilişkin zengin bir fikirler ve deneyimler birikimi vardır. Ulusçuluk bu gelişime, aktif halkın tek bir ulus, devletinde bu ulusa ait olması uluslararası alanda onu ötekilere karşı yürütülen çıkar mücadelesinde temsil etmesi niteliğini eklemiştir (BOSTANCI, 1999, s.48-49). Gellner, ulus devlet ilişkisini, “ulusçuluk temelde siyasi birim ile ulusal birimin çakışmalarını ön gören siyasal ilkedir” (GELLNER, 1992, s.19) tezi ile açıklar. Ulusçuluk, etnik ya da kültürel eksende toparlanan özdeş bir halk düşünürken tarihi akış içinde kendiliğinden ulaşılacak bir beklenti ile yetinmemekte, ulusal devlet aracılığı ile özlemini somuta indirgemek istemektedir. Gellner ulus-devletlerin oluşumunu, endüstrileşmenin ve onunla birlikte cereyan eden karmaşık iş bölümünün talepleri tarafından harekete geçirilen merkezileşme süreçlerini kaçınılmaz sonucu olduğunu savunur. Sanayileşme sürecinde kırsal toplumsal örgütlenme biçimini kökten değiştirecek ve yeni ilişki biçimlerini temin edecek merkezi bir güce ihtiyaç vardır. Adı devlet olan bu merkezi güç ortak bir dil ve genel eğitimle türdeş bir toplumsal ilişkiler sistemini oluşturmak durumundadır. Bu talep kaçınılmaz olarak siyasi birimi ile kültür arasındaki ilişkide derin bir uyarlama yapmayı gerektirir (SCHELESINGER, 1994, s.268-269). Buradan hareketle ulusçuluk kendi devletine ulaşmaya çalışır. Netice ulus-devlettir.

Ulusçulukla, ulus- devlet arasındaki ilişki tek yönlü bir ilişki değildir. Ulus-devlet ile ulusçuluk arasındaki ilişki karşılıklı bir belirleyicilik çerçevesinde şekillenmiştir. Bu anlamda ulus- devletin bir ulus. yaratmaya ve bir topluluğa aidiyet duygusu kazandırmaya çalışması çerçevesinde ortak kültür, simge ve değerler yaratma arzusu, ulusçuluğa neden olurken ulusçuluğun inşasındaki süreçte, ulus-devleti doğuracak yönde bir arzuya sahiptir. Ulusçuluğun, ulus-devlete köken miti sağlaması karşılıklı ilişkideki belirleyiciliği göstermektedir (KARAKAŞ, 2000, s.45). Ulusçuluğun, ulus-devlet ile karşılıklı ilişkisi dünya ölçeğinde bütün ülkelerde benzer şekilde gelişmemiştir. Örneğin, Avrupa'da ulusçuluk, uluslaşma ve ulus- devlet aşamalarının sonrasına denk düşerken, Avrupa'nın bir kısmında örneğin Almanya, İtalya gibi ülkelere de ulus-devlet olgusundan önce ortaya çıkmıştır. Üçüncü bir kategori olarak sömürge ülkelerinde yaygın olan ulusçuluğun ulus-devlet kurmaya çok önemli bir etkinlik kazandırmasıdır. Yani sömürge tecrübesi geçirmiş

yada yabancı işgali görmüş ülkede ulusçuluk vasıtasıyla ulus-devletlerine kavuşmuşlar ve daha sonra da bu ulus-devlete uygun ulus oluşturmuşlardır. Bu süreçte rol oynayanlar küçük burjuvazi ve aydınlardır. Burada ulus devletin ideolojisi doğal olarak uluslaşma olmaktadır. Uluslaşma laiklikle ulusal bütünlük arasında bir çizgiyi izler ve bu yöndeki reformlarla yürütülür (AYDIN, 1993, s.76-77).

Ulus-devletle ulusçuluklar arasında farklı bir ilişki daha söz konusudur. Çok uluslu karaktere sahip olan ulus devletlerin ulusalcı tavırları, devletin şekillendirdiği veya yaymaya çalıştığı ulusçuluğa karşı çıkan ulusçulukları doğurmuştur. Bu, devletsiz ulusların ulusçuluğudur. Sorun da iktidar sorunudur. Ulusçuluk, ulus-devlete meşruiyet vermiştir. Bugün azınlıkların ulusçuluğu bu meşruiyetin altını oyuyor ve ulus-devletin dönüşümüne katkıda bulunuyor (GUIBERNAU, 1997, s.218).

Ulusçuluk duygularının keskinleşmesi, hem çok uluslu devlet karakterine sahip olan siyasal birimlerin içinde mikro-ulusçuluğun canlanmasına ve dolayısıyla da iç çatışmalara hem de türdeşliğini sağlamış ulus devletlerin birbiriyle olan çıkar çatışmalarının artmasına neden olduğu görülüyor. Sonuç olarak devlet meşruiyeti için ulusçu etkinliklere ihtiyaç duyar ki bu ulus-devlettir.

17. Uluslaştırma ve Araçları

Ulus-devlet, her şeyden önce, 18. yüzyıldan itibaren gelişen ve günümüzde evrensel ölçekte yaygınlığa erişen bir siyasi yapılanma biçiminin adıdır. Dolayısıyla, mevcut bir olguyu ifade eder. Ancak bu olgu, tüm siyasi iktidar yapılanmaları gibi, bir kavramsal kurguya göre şekillendirilmeye çalışılır. Kurgu, idealdeki ulus-devleti, olması gereken ulus-devleti tarif eder. Bu niteliği itibarıyla kurgu, öncelikle bir ilkeyi dile getirir. Bu ilke, en yalın ve soru işaretlerine en açık haliyle “bir devletin sınırları, ulusun sınırlarıyla örtüşmelidir” şeklinde formüle edilebilir. Bu ilke, aynı zamanda bir meşruiyet kuralı da içerir: Meşru bir iktidar ancak ulusal sınırlar içindeki bir devlet aracılığıyla kullanılır.

dine mensup, aynı kültür ve tarih mirasını paylaşan, ortak bir düşmanları bulunan bir insan topluluğu olarak kurgulandığı görülür. Devlet aygıtıyla ilişkisi, hukuki bir kavram olan vatandaşlık bağıyla sağlanan bu insan topluluğu, “ulusal” olarak kurgulanan ve yine türdeş bir bütün oluşturduğu düşünülen topraklar üzerinde yaşamaktadır. Ulus-devletin sınırları “ulus” olarak tanımlanan insan topluluğunun ve bu insan topluluğunun üzerinde yaşadığı “ulusal” toprakların tümünü kapsar bir biçimde çizilir. Kurgudaki mükemmel ulus-devlet, böylelikle, tüm parçaları birbiriyle uyumlu bir birliktelik oluşturan türdeş bir bütün olarak karşımıza çıkar.

Kurgunun içerdiği ilke ve meşruiyet kuralı, yukarıda tarif edilmeye çalışılan bu mükemmel türdeşliğe göre tasarlanmıştır. Oysa olgu, yani mevcut olan ya da mevcut kılınmak istenen ulus-devlet, kurgudaki mükemmelliğe erişmekten uzaktır. Çünkü olgu, sosyal gerçekliğin parçalılığıyla yüz yüzedir. Dolayısıyla, kurguda öngörülen mükemmel türdeşliğe ulaşması olanaksızdır. Ancak, kurguyla olgu arasındaki bağlantının koparılmaması da bir zorunluluktur. Aksi halde, kurgunun içerdiği ilkeye bağlı olarak geliştirilmiş olan meşruiyet kuralı temelsiz kalacaktır. Sonuçta, kurguyla olgu arasında gözlenen farklılaşma, olgunun kurguya uydurulması zorunluluğuna eklenince, ulus-devlet, kaçınılmaz olarak bir projeye dönüşür. Olguyu kurguya uydurmak için kullanılacak çeşitli araçlarla yaşama geçirilmeye çalışılan bu projenin genel adı, uluslaştırmadır.

İtalyan birliği hareketi Risorgimento'nun önde gelen liderlerinden Massimo d'Azeglio'nun 1860 yılında, “İtalya’yı oluşturduk, şimdi de İtalyanları oluşturmalıyız”, dediği bilinir. Uluslaştırmadan kastedilen, özet olarak budur. d'Azeglio'nun sözünü genel bir ifadeye dönüştürerek yinelerseniz, bir siyasi hareket sonucunda, mevcut devlet yapısı değiştirilerek ya da yeni bir devlet kurularak ulus-devlet oluşturulduktan sonra, uluslaştırma süreci işletilmek suretiyle, ulus yaratılmaya çalışılır. Böylelikle, ulus-devlet kurgusunun içerdiği meşruiyet ilkesi, anlamlı bir olgusal temele oturtulmaya çalışılır. Bu çerçevede uluslaştırma, türdeş olmayan bireyleri türdeş kılma ve türdeş bir bütün içinde olduklarını inandırma çabası olarak tanımlanabilir (ERÖZDEN, 1997, s.122-123).

Ulusçuluğun ortaya çıktığı koşullarda, sanayileşmenin ilerlemesi ile gerçek bir doktriner yeniliğe gerek duyulmadan felsefik temellerin atıldığını görüyoruz (CHATTERJEE, 1996, s.21). İnsanlık kendini, geri dönülmez biçimde sanayi toplumuna

ve dolayısıyla üretim sistemi birikimci bilim ve teknolojiye dayanan bir topluma adanmıştı. Böylece ulusçuluk biçiminde ortaya çıkan nesnel, kaçınılmaz bir zorunluluk homojenliği empoze etmiştir (GELLNER, 1992, s.39).

Türdeşleştirme gayreti olarak uluslaştırma, üç temel aracı başvurularak gerçekleştirilir. Uluslaştırmada kullanılan bu araçlar, okul (eğitim) ordu (zorunlu askerlik), ve sandık (siyasi katılım) dır.

Okul, Althusser'in yorumunda, kapitalist devletin ideolojik araçlarından önde gelenidir. Althusser, okul aracılığıyla, egemen ideolojinin kitlelere aşılandığını savlar. Ancak, Althusser'in egemen ideolojiden anladığı, kapitalist üretim ilişkilerinin doğurduğu kurum ve kuralları genelgeçer doğru olarak benimsetmeye çalışan düşünce sistemidir. Okulun, ya da daha genel bir deyişle, eğitim sisteminin bu tür bir işlev görüp görmediği tartışmaya açıktır. Ancak, merkezi biçimde saptanan ders programlarına göre yürütülen zorunlu eğitim yoluyla bireylere ulus oluşturma bilincinin aşılması, yadsınamaz bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Zorunlu öğretim sistemi içinde, yurttaş "adayları"na öncelikle, "ulusal" dil öğretilmektedir. Fransa'da, III. Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda, Fransızca'nın Fransız yurttaşlarının en az yarısı açısından henüz yabancı dil olduğu, ya da, İtalya'da, ulusal birliğin sağlandığı aşamada nüfusun sadece % 2,5'inin "İtalyanca" konuştuğu dikkate alındığında, dil öğretiminin önemi daha iyi ortaya çıkacaktır. Diğer yandan, "ulusal" tarih ve "ulusal" coğrafya da, ders programlarının başlıca konularını oluşturur. Böylelikle, yurttaş haline dönüştürülmek istenen bireylere, "vatan" ve "tarihsel birliktelik" düşüncesi verilir (ERÖZDEN, 1997, s.124).

Ulusun oluşturulmasında dilin fonksiyonu büyüktür. "ulusal" dilin oluşturulmasında okulun önemi yanında yaygınlaşmasında da iletişim araçlarının önemini görebiliriz. Anderson, hayalî bir cemaat olarak tanımladığı milletin hayalî bir kan bağından çok dil ile kurulduğunu, iletişim ağının gelişmesi olgusunun toplumsal inanç ve bilinç düzeyinde ciddi etkiler yarattığını belirtmektedir. Anderson'a göre, "hayalî topluluklar"ın yaratılmasındaki etkenler, dinin gerilemesi ve yazılı iletişimin metalaştırması anlamında kullanılan basım kapitalizminin yaygınlaşması suretiyle millî dillerin gelişmesidir.

Anderson, iletişim süreçleri çerçevesinde yayıncılık tekniklerinin gelişmesi ve kapitalist yayıncılığın ortaya çıkmasını, bir millî kültürün üyeleri arasındaki bütünlüğün ve kolektif aidiyetin ortak dil vasıtası ile sağlandığı “hayalî cemaat”ın ön şartı olarak kabul etmektedir (ANDERSON, 1990, s.20). Bir gazete okuru, kendisiyle aynı gazeteyi okuyanlardan belki sadece birkaçını şahsen tanımaktadır, ancak her sabah kendisi gibi onbinlerce kişinin aynı gazeteyi okuduğuna inancı tamdır. Böylece hayali bir düzlemde dayanışma kurmuş olur (ERÖZDEN, 1997, s.16).

Sonuçta, “ulus”un unsurlarından başlıcalarının, bir öğrenme süreci sonucunda, eğitim mekanizması kanalıyla oluşturulduğunu söylemek yanlış olmaz. Ernest Gellner, Renan’ın ünlü plebisitinin her gün olmasa bile, en azından her ders yılı açılışında gerçekleştiğini belirtirken, ifade etmek istediği bu olgudur. Dominique Schnapper de, toplumun iç kenetlenmesi olarak tanımlanabilecek bir entegrasyonun ancak okul kanalıyla gerçekleşeceğini söylemektedir.

Uluslaştırma araçlarından bir diğeri olan ordu, okula paralel bir işlev görür. Genelleştirilen ve zorunlu kılınan askerlik hizmeti kanalıyla, bireylerde öncelikle, “vatan” kavramı “ulusal” bir içeriğe büründürülür. Diğer yandan, aynı süreç içinde “vatan” kavramı değer yüklü bir içeriğe kavuşturularak, bir ölçüde kutsallaştırılır. Son olarak, ordunun ikinci bir “yurttaşlık okulu” işlevi yerine getirdiğini de belirtmek gereklidir.

Bu noktada, ordunun, bir çok somut örnekte, sadece erkek vatandaşları doğrudan ilgilendiren bir kurum olduğu, dolayısıyla tüm toplumu kapsayan bir işlev göremeyeceği itirazında bulunulabilir. Bu itiraza verilecek yanıt, siyasi “corpus”a ilişkin bir çok kurum ve kavramın salt erkek bireyler dikkate alınarak düzenlenmiş olduğudur. Kadınların siyasi haklara sahip tam bir yurttaş olarak kabul edilmesinin, ancak 20. yüzyılın ortalarına doğru gerçekleşebildiği dikkate alındığında, ileride değinilecek olan siyasi katılım unsurunun da, salt erkek vatandaşlar açısından kurgulandığını söylemek yanlış olmaz. Hatta, daha ileri giderek, vatandaşlığı edinmenin en yaygın biçimi olan doğumla vatandaşlık kazanmada, Avrupa örneğinde yer alan ulus-devletlerde genel kural olarak geçerli olan kan bağı esası uygulamasını, aynı cinsiyetçi mantıkla ilişkilendirmek mümkündür. Kan bağı esasında vatandaşlık, kural olarak babadan kazanılır. Bu düzenlemenin gerekçesini, kadınların uzun

bir dönem boyunca tam bir vatandaş olarak kabul edilmemelerinde aramak, hiç de yersiz değildir (ERÖZDEN, 1997, s.124-125).

Burada asker-ulus anlayışına değinebiliriz. Asker-ulus anlayışını birkaç şekilde inceleyebiliriz. Bunlardan konumuzla ilgili olan bir tanesine, merkezîleşme ve uluslaşma sürecinde gelişen "zorunlu askerlik" yoluyla yaşanan militarizasyona bakılabilir. Zorunlu askerlik, ulusun yarısının (yani neredeyse erkeklerin tümünün) ordudan geçmesini, silah kullanmayı ve emirlere uymayı öğrenmesini içeren bir pratik olmuştur. Dahası, bu deneyimden geçmek "erkek" ve "vatandaş" olmanın şartı olagelmıştır. Erkekliğin ve vatandaşlığın ordu disiplininden geçmek olarak görülmesi militarizasyonun gündelik hayata ve kimliklerin oluşumuna eklemelendiğinin bir göstergesidir.

Her milliyetçi söylem "asker-ulus" anlayışını temel almamış olsa da, hemen hemen her ulus-devlet tarihinde zorunlu askerlik uygulamasına rastlayabiliriz. Dünya tarihine Fransa'nın -özellikle de Napolyon'un- tanıttığı zorunlu askerliğe dayalı milli/vatandaş ordusu fikri kısa sürede, başta Prusya olmak üzere, başka ülkeler tarafından da geliştirilmiş ve zorunlu askerlik ulus-devlet kavramının ve vatandaşlık anlayışının temel taşlarından birini oluşturmuştur. I. Dünya Savaşı'na doğru giden süreçte, zorunlu askerlik uygulamalarıyla, asker sayısını sürekli artırabilen kalabalık orduların ve "topyekün savaş" fikrinin ortaya çıkması milyonların ölümüyle sonuçlanacak savaşların da habercisi olmuştur. I. Dünya Savaşı öncesinde bu uygulamalar çeşitli ülkelerde eleştiriler almış, zorunlu askerliğin halkı ve toplumu militarize ettiği tartışılmıştır (ALTINAY, 2001).

Cynthia Enloe ve Joane Nagel, bir yazılarında, ulus-devletlerin kuruluşunda ve yapılanmasında militarizm ile milliyetçiliğin birçok anlamda elele gittiklerini ve her ikisinin de toplumsal cinsiyet açısından çok önemli olduğunu anlatıyorlar. Nagel'in de üzerinde durduğu gibi ulus-devletler genellikle savaşlar sonucunda kuruluyorlar ve yine savaşlarla korunuyorlar. Hatta sosyolog Charles Tilly, devletlerin savaşlara meydan verdikleri yolundaki genel kanının aksine, savaşların devletleri yarattığını savunuyor (TILLY, 1985, s.169-191). Bununla birlikte, milliyetçiliği anlama yolunda birçok bakımdan çığır açan yeni teorilerin savaşlara ve modern vatandaş-ordularının oluşumunu sağlayan zorunlu askerlik uygulamasına gerekli ilgiyi göstermediklerini görüyoruz. Oysa ulus-devlet olarak tanımlanmaya başlanan bir coğrafyanın her yanından gelen vatandaş-

askerlerin (citizen-soldier) aynı üniforma içerisinde yaşadıkları zorunlu birliktelik deneyiminin ulusların tahayyül edilme süreçlerinde (ANDERSON, 1990, s.20) oynadığı rol incelenmeye değerdir. Eğer savaşları ve askerliği, milliyetçiliğin ve ulus-devletlerin doğal ve açıklanması gerekmeyen uzantıları olarak görüyorsak, milliyetçi söylem başarılı olmuş demektir -özellikle de kendisini "asker-ulus" olarak kurmuş olan Türk milliyetçi söylemi.

Uluslaştırma araçlarından üçüncüsü siyasi katılımdır. "Ulus"un var olması için gerekli koşullardan birisi, yurttaşların, bireysel çıkarların üstünde yer alan ve bireysel çıkarlara üstün gelen bir siyasi alanın var olduğuna dair olan inançlarıdır. Okul ve ordu kurumları yanında, söz konusu ortak siyasi alanın varlığına dair inancı yaratmak için kullanılan başlıca araç siyasi katılımdır. Siyasi katılım kanallarıyla birey, bu "ulusal" alana dahil edilmekte, bu alanın yarlığı düşüncesini içselleştirmesi sağlanmaktadır. Siyasi katılımın bir diğer yönü bireylerde ortak bir siyasi kültür oluşturmasıdır. Demokratik bir rejim içinde vatandaşlığın, ortak siyasi kültüre sahip olma unsuruyla en iyi biçimde tanımlanabileceği yolundaki görüşler doğru olarak kabul edildiğinde, vatandaşlık bilinci oluşturma açısından siyasi katılımın önemi daha da artar (ERÖZDEN, 1997, s.125).

Aron'un "tüm yönetilenlerin devlete katılımı", Mauss'un ise "merkezî demokratik iktidar" olarak tanımladığı yurttaşlık kavramı, en basit manâda, bir siyasî topluluğun üyesi olma anlamını içinde barındırır. Rousseau'nun "genel irâde" fikrinin tarihî süreç içinde ulaşmış olduğu nihâi noktaya tekabül eden modern yurttaşlık kavramı, bireyin devlet ile olan ilişkilerinde hak ve yükümlülüklerini kurumsal bir çerçeveye yerleştiren anayasal bir kavramdır(MARSHALL-BOTTOMORE, 2000, s.154). Birey ile devlet arasındaki ilişkinin "egemenlik" boyutunda tanımlanan yurttaşlık kurumunun tesisi, sınıfsal, etnik ya da dini kimliklerden bağımsız yasalar altında, formal eşitliğin güvence altına alınması çabasının bir neticesi olarak mümkün olmuştur.

Yurttaşlık kurumu, Rousseau'nun yurttaş olmanın belirleyici ögesi olarak tarif ettiği, yurttaşların birbirlerine sıkı sıkıya bağlılıklarını anlamlı ve mümkün kılan "bütünün bir parçası olarak varolma" duygusunun, gelişmiş bir yurttaşlık kültürü ile birlikte, toplumda egemen değerler olarak yerleşmesini öngörür (SARIBAY, 2000, s.86-87). J.S. Mill'in sözleriyle ifade edecek olursak; "Vatandaşlık duyguları tanımayan insanlar arasında,

Özellikle bu insanlar farklı dillerde okuyor ve konuşuyorlarsa, temsili kurumların işlemesi için zorunlu olan birleşik bir kamuoyu varolamaz”(KYMLICKA, 1998, s.96).

Ulus-devlet, uluslaştırma araularıyla kendi ulusunu yaratır. Böylelikle, olgu, kurguya uydurulmaya çalışılır. Ancak, uluslaştırma araularının da işlevsel sınırları vardır. Toplumsal yapısındaki parçalılık üst düzeyde olan ya da uluslaştırma araularını yeterince etkin biçimde işletemeyen devletlerde, ulus yaratma işlemi başarıya ulaşamayabilir. Öte yandan, uluslaştırma projesi, her gün uygulamaya konması gereken ve ara verilmeksizin uygulanması gereken bir projedir. Projenin uygulamaya geçirilmesindeki bir kesinti, daha önceki kazanımları da tehlikeye sokacak ve toplumsal türdeşliğin istenilene yakın ölçüde gerçekleşmesine engel olabilecektir. Bu belirtilen nedenlerle uluslaştırma işleminde uğranabilecek kısmi başarısızlıklar, çeşitli ölçeklerdeki kültürel özerklik taleplerinden, silahlı mücadeleye varan ayrılıkçılık hareketlerine kadar geniş bir yelpazeye yayılan, farklı “yan etkiler” doğuracaktır (ERÖZDEN, 1997, s.125).

İKİNCİ BÖLÜM

2. ULUS-DEVLETİN KONUMUNU SARSAN GELİŞMELER

Uluslararası ilişkiler alanında, çoğunun ilgi alanının sistemde rol oynayan aktörlerin hangileri ve bu aktörler arasındaki ilişkilerin temel belirleyicisinin neler olduğu üzerinde yoğunlaştığı, global sistemin işleyişini, temel özellik ve unsurlarını açıklamaya yönelik bir çok yaklaşım geliştirilmiştir. Bu yaklaşımların da, farklı perspektiflerden yeni bakış açılarıyla sisteme açıklamalar getirme çabasında olan çeşitli modeller teoriler ve yaklaşımlar arasındaki en önemli noktası ise aktör olarak devletin yerinin nerede olacağına ilişkindir. Bir başka ifadeyle “sistemin anahtar aktörü hala devletler midir, yoksa artık ulus-devlet sistemdeki belirleyici aktör konumunu diğer yeni aktörlere devretmiş midir?” sorusu özellikle 1970’lerden sonra uluslararası ilişkiler disiplininin temel araştırma konularından birisi olmuştur.

Devleti temel aktör olarak kabul edenler, bunun nedenlerini açıklamaya çalışırken sistemdeki diğer öğelerle devletin ilişkilerini de analiz etmiş, bu şekilde yeni tür ilişkilerin varlığı ve şekillenme biçimleri ortaya çıkarken yeni kavramlar ve yöntemler gündeme gelmiştir. Aynı şekilde devletin temel aktör olma konumunu kaybettiğini düşünenler bunun nedenlerini açıklamaya çalışırken sistemdeki yeni güç unsurlarının, yeni aktörlerin varlığına dikkat çekmişler; daha sonra bu yeni aktörlerin etkinlik düzeyleri analiz edilirken de yeni etki etme yöntemleri ve kavramlar geliştirmişlerdir.

Hiç kuşkusuz sosyal bilimlerin diğer tüm alanları gibi, uluslararası politikaya ilişkin bir teori geliştirmek ve bunun kesin doğruluğunu kabul etmek çok zordur. Bu yüzden yapılan tüm değerlendirmelerin birtakım öngörülere ve tartışılması olası iddialara dayanması kaçınılmaz görünmektedir (ARIBOĞAN, 2001, s.28).

Devletlerin davranışları, amaçları ve yöntemleri önceden bilinemediğinden ve benzer

durumlarda farklı şekiller alabildiğinden (ki bu sistemdeki diğer aktörler için de söz konusudur) önceden tahminlerde bulunmak ve varsayımların üzerine teoriler inşa etmek uluslararası ilişkiler disiplininin en önemli sorunudur. Buna karşın, üzerlerinde geniş ölçüde fikir birliğine varılan bazı teorilerden bahsetmek mümkündür.

Uluslararası ilişkiler alanında bugün üç önemli paradigma bulunmaktadır; realizm (gerçekçilik), plüralizm (çoğulculuk) ve yapısalcılık (globalizm). Michael Banks'a göre realistler için dünya toplumu, aralıklı olarak çarpışan "bıardo topu" misali bir devletler sistemidir. Plüralistler açısından "örümcek ağı" gibi bir çok çapraz kesişen ilişkiler ağından oluşan dünya sistemi, yapısalcılar için zenginliği güçlü kollarıyla zayıflatılmış çevre ülkelerden güçlü, zengin ülkelere doğru emen "çok başlı bir ahtapot"a benzemektedir (ARIBOĞAN, 2001, s.28).

20. Uluslararası Politikada Devletin Temel Aktör Olduğu Yolundaki Görüş ve Olgular

Avrupa'da egemen devletler sisteminin belirgin bir biçimde ortaya çıkışını sembolize eden bir başlangıç olarak genellikle, Westphalya Barış Antlaşması'nın imzalandığı tarih olan 1648 yılı gösterilir. Bazıları ise bu dönemi, Napolyon Savaşları sonrasında ortaya çıkan Avrupa Ahengi Sistemi'nin oluşum yılları olan 19.yüzyıl başlarından başlatmaktadırlar. 20.yüzyılın, insan topluluklarının egemen devletler şeklinde örgütlenişinin en yaygınlaştığı bir dönem olduğu genellikle kabul edilen bir olgudur. Yüzyılın başındaki I.Dünya Savaşı, bazı çok-uluslu imparatorlukların yıkılması sonucunda birçok yeni devletin doğmasına neden olmuştur. Ardından, II.Dünya Savaşı sonrasında da birçok eski sömürge bağımsızlığına kavuşmuş, günümüze gelindikçe devletlerin sayısı 200'e yaklaşmıştır (SÖNMEZOĞLU, 2000, s.29).

Uluslararası ilişkiler sistemin temel aktörü olarak devletleri gören anlayışa verilebilecek olan en iyi örnek "realist"lerin görüşleridir. Realizm yaklaşımında devletler, ister antik çağdaki Yunan devletler olsun, isterse modern ulus-devletler olsunlar analizde temel birim olma özelliği taşımakta ve çokuluslu şirketler, uluslararası örgütler gibi devlet dışı aktörler ikincil konumda ele alınmaktadır.

Realizmin uluslararası ilişkiler alanındaki ilk özgün kullanımını başlatan Hans J. Morgenthau'ya göre devletlerarası sistem, devletlerin ulusal çıkarları gereğince güç elde etme mücadelesi verdikleri siyasal bir arenadır. Kenneth Waltz'a göre ise "devletlerin merkezi rollerini reddeden bir uluslararası ilişkiler kuramına ancak devlet olmayan aktörler, büyük devletlerle rekabet edebilecek ve bu konuda onları geçecek kadar gelişirlerse gereksinim olacaktır. Bu konuda bugün hiçbir gösterge yoktur" demektedir.

Realizmin çağdaş yorumcuları olarak bilinen "neorealistler"den olan Robert Gilpin'e göre ise devletlerarası ilişkiler sistemlerde bazı değişiklikler olmakta ve bu değişiklikler devletlerarasında güç dağılımındaki kaymalardan kaynaklanmaktadır. Devletlerin güç kapasiteleri, ekonomik, teknolojik farklılıklara bağlı olarak eşitsiz bir oranda gelişmektedir. Gillpin böylece ekonomik faktörlerin rolünün altını çizmiştir.

Realistlerin devletlerin rasyonel aktörler olduğu yolundaki görüşleri, devletin esas olarak ulusal çıkarı maksimum kılma yolunda çalışan bir mekanizma olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Onlara göre fayda-maliyet analizleri doğrultusunda devletlerin karar alma organları, alternatif dış politika tercihleri arasında en uygun olanı tercih edeceklerdir.

Devlet-merkezli bakış açısına sahip olan ekollerden birisi de "emperyalizm" kuramıdır. "Emperyalizm" kuramcılarında John Hobson, analizlerine sermaye sahipleri denilen bir öğeyi de katmakla birlikte, uluslararası ilişkilerde rol oynayan birimin devlet mekanizması olduğu yorumunda bulunmaktadır. Christian Pollaix'a göre de, transnasyonalleşme olgusu gerçekten yaşadığımız dünyada hem meta sermayesinin, hem para sermayesinin ve hem de üretici sermayenin dolaşımı açısından gözlenebilen bir durumdur. Ancak her üçü açısından da, devlet başrolü oynayan aktör konumundadır (ARIBOĞAN, 2001, s.32-38).

Devletin uluslararası ilişkiler sistemindeki belirleyici rolünü vurgulayan akımlardan biri de "neo-liberal kuramcılık"tır. Bunlar kurumların devlet faaliyetleri üzerindeki etkilerini ve kurumsal değişikliklerin nedenlerini sorgularken, devlet içinde varolan alt gruplara da dikkat çekmektedirler. Ancak onlara göre dünya politikasına etki eden diğer somut güçlerin ve insanların sübjektif algılamalarının sistemde ortaya çıkan sonuçlara etkileri olmasına karşın, esas olan devletlerin davranışlarıdır (ARIBOĞAN, 2001, s.38).

Christhopher Pierson'a göre ise devletler, devletlerarası ilişkiler sistem içerisinde varoluşları doğuşlarından itibaren başlar, dolayısıyla devletlerarası ilişkilerin en doğal aktörleridir. Pierson'a göre, devletlerin önce kendi içlerinde geliştiklerini ve ancak gelişmelerinin daha sonraki bir noktasında devletlerarası ilişkiler geliştirdiklerini varsayamayız. Devletler daima geniş bir devletler sisteminin parçası olmuşlardır. Giddens'in vurguladığı gibi, "modern devletin egemenliği başından beri, devletler arasındaki karşılıklı izlenen bir dizi ilişkiye bağlıdır... "Uluslararası ilişkiler" önceden kurulmuş olan ve uluslararası ilişkiler olmaksızın kendi egemenlik güçlerini sürdürebilen devletler arasında kurulan bağlantılar değildir; uluslararası ilişkiler, ulus devletin üzerinde varolduğu zemindir." (PIERSON, 2000, s.241)

Şunu belirtmek gerekir ki, devletin uluslararası politika alanındaki önemi konusunda görüş ve kanaatlerin öne sürülmesi son yirmi otuz yıl ile ilgili bir olgudur. Daha önceki dönemlerde, hukuki olarak eşit ve egemen devletler ve de bu devletleri temsil eden diplomatlar veya ordular arasındaki ilişkiler, uluslararası politika alanının yegane konusunu oluşturmaktaydılar. Son yıllarda ise, devletin uluslararası politikada temel aktör olma konumunu kaybettiği veya kaybetmek üzere olduğu yolundaki görüş ve değerlendirmeler artmıştır.

James Rosenau-Kenneth Thompson-Gavin Boyd, 1976 tarihli bir çalışmada, günümüzde devlet otoritesinin aşındığı yolunda öne sürülen kanıtların, uluslararası politika alanında devlete ağırlık tanıyan perspektifin terk edilmesini gerektirmediği görüşünü savunmakta, bu gelişmelerin dünya politikasının yapı ve dinamiklerinde meydana getirebileceği değişiklikleri, devletin alan içerisindeki birincil konumunu ortadan kaldıracak ölçüde belirleyici bulmamaktadırlar.

1960'ların başlarında nükleer silahların sıkça gündeme gelmesi, bunların egemen devleti ortadan kaldıracak, onun dışı karşı aşılmazlığını yok edecek bir araç olarak yorumlanmalarına neden olmuştu. Ancak, nükleer denklik döneminden itibaren doğrudan (silahlara sahip olma) veya dolaylı olarak (bu silahlara sahip ülkelerin yakın desteği), yeni ülkesel devletin başta gelen koruyucuları haline gelmiştir (SÖNMEZOĞLU, 2000, s.29-31).

1970'lerin sonlarında da, devletin eski konumundan pek bir şey kaybetmediği yaygın bir

şekilde savunulur hale gelmiştir. Hedley Bull'a göre, "uluslararası ilişkilerin başlangıç noktası, devletlerin ya da bağımsız siyasi toplulukların varlığıdır. Bunların her birisinin bir hükümeti vardır ve yerkürenin yüzeyinin belirli bir kısmı ve insan topluluğunun belirli bir kesimi üzerinde egemenlik iddia eder" (PIERSON, 2000, s.250).

Aslında uluslararası sistemdeki devlet-merkezli görünüşte önemli değişiklikler olduğunu kabul eden Wolfram Hanrieder bile bir yazısında, uluslararası sistemin birçok bakımdan bir devletlerarası sistem özelliğini koruduğunu belirterek, "...ulusal devlet, ulusçuluk, ulusal çıkar kavramlarının çağdaş dünya politikasında ana öğeler" olduklarını söylemektedir. Yazara göre, II.Dünya Savaşı sonrasında, özellikle de Soğuk Savaş döneminde , gerek SSCB gerekse de ABD'nin kendi ideolojik tercihleri ve/veya ulusal çıkarları doğrultusunda bir dünya yaratmaya çalışmaları diğer ülkelerin tepkilerini çekmiş yeni bir ulusçuluk eğiliminin güçlenmesini sağlamıştır. Bu "yeni ulusçuluk" etnik, dini, kültürel vb. öğelere dayanmaktan çok, süper güçlerin belirleyiciliğinin sürdüğü bir uluslar arası sistemde, bölgesel ve/veya global düzeyde, gerek siyasi gerekse sosyo-ekonomik konularla ilgili pragmatik değerlendirmelere dayanan bir "ulusal çıkar" kavramına yönelmek olarak görülebilirdi.

1990'lı yıllarda, Doğu Avrupa, eski Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'da yaşanan gelişmeler sonucunda, hakim uluslara karşı gelişen ve genellikle etnik/dini ayrımlara dayalı, "çözücü" bir ulusçuluk eğilimi belirginleşmeye başladı. Birleşmiş Milletler Örgütü'nün üye sayısını aniden onlarca artıran bu yeni gelişme bir dizi etnik/dini çatışmaya kaynaklık etmektedir. Gerçekçi yaklaşımlarda devlet dışı ekonomik aktörlere ve devletlerüstü uluslararası örgütlere bir miktar açıklayıcı ağırlık verilir ancak uluslararası politikanın itici gücü, uluslararası politika alanının temel aktörleri ağırlıklı biçimde devletlerdir (SÖNMEZOĞLU, 2000, s.31-32).

Konuya uluslararası hukuk açısından yaklaşan Peter Haggenmacher ise, günümüzdeki gelişmeleri de göz önüne alarak, "devletler, uluslararası hukukun biricik kişileri olmasalar bile, yine de onun başlıca ve bir anlamda da tabii kişileri olarak kalmışlardır. Günümüz uluslararası hukuku, yüzyılımızın tanık olduğu uluslararası örgütlenme ve ulusalüstü bütünleşme çifte olgusuna rağmen, yapısı ve mekanizmalarıyla, aslında devletlerarası bir düzenin özelliklerini korumaktadır. Uluslararası düzenin aynı zamanda hem yaratıcısı hem

de kişileri olan devletler, onun hem hukuki düzen olarak özerkliğini, hem de hukuk kişilerinden kopuk kamusal bir güçle donanmış merkezi organlar yokluğunun yarattığı özgül yataylığı belirleyip, hayati bir rol oynamaktadırlar” demektedir (HAGGENMACHER, 2000, s.257).

Modern ulus-devletler, meşrû otorite alanında yapılan anlaşmalar yoluyla, herhangi bir faaliyet için konacak kuralları ve bu kuralların konuluş statüsünü belirleme kapasiteleriyle en önemli siyasî yapılanma biçimidirler (HIRST-THOMPSON, 1998, s.204). Ulus-devlet artık, kendi otoritesiyle, belirli bir toprak parçası üzerinde, tüm boyutlarıyla siyasî sonuçlar yaratmaya muktedir, “yöneten” bir güç olarak değil, yönetim biçimlerinin önerildiği, meşrûlaştırıldığı ve kontrol edildiği bir konum olarak görülmektedir (HIRST-THOMPSON, 1998, s.225).

21. Uluslararası Politikada Devletin Temel Aktör Olma Konumunu Zorlayan Görüşler ve Gelişmeler

Devletin uluslararası politika alanında temel aktör olma konumu konusunda tartışmaları başlatanlardan birisi John Herz'dir. Herz 1957'de yayınlamış olduğu çalışmasında, devletin 18. ve 19.yüzyıllardaki klasik Avrupa sistemindeki yerinin, 20.yüzyılda, özellikle de I.Dünya Savaşı sonrası dünyada giderek farklı bir görünüm kazandığına işaret ediyordu. Herz'e göre, nasıl barutun silah teknolojisinde kullanılmaya başlanması Ortaçağ şatolarının duvarlarında simgeleşmiş olan feodal birimlerin sonunu hazırladıysa, nükleer silahlarda simgeleşen çağdaş teknolojik devrim de ülkesel devletin sonunu hazırlamaktadır. Artık günümüzde sınırlar, devletlerin mutlak egemenlikleri altındaki toprak parçalarını birbirlerinden ayıran çizgiler olma anlamlarını yitirmektedirler. Bu olgunun birçok boyutu vardır. İlk olarak, özellikle haberleşme ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler, toplumlar arasındaki bilgi alışverişini oldukça kolaylaştırmakta, hızlandırmaktadır. Toplumlar arasında devlet-dışı kanallar aracılığı ile sağlanan bilgi akışı da her geçen gün biraz daha artmaktadır. Bir devlet, sahip olduğu radyo, TV gibi çeşitli iletişim araçları yoluyla diğer devlet veya devletlere yönelik propagandif bir bilgi iletişimi yaratmayı, karşı tarafın engelleme istek ve çabalarına rağmen genellikle başarmaktadır. Konuyla ilgili detaylı bir çalışmanın sahibi Andrew Scott'ın “gayri resmi nüfuz etme” olarak adlandırdığı bu olgu, yüzyılın başından beri var olmakla birlikte, dış politika faaliyetlerinin sürdürülmesinde bir

araç olarak II.Dünya Savaşı sonrası dönemde önem kazanmıştır. Basından gerilla hareketlerine, komünist partilerinden uluslararası kulüplere, radyo yayınlarından çeşitli kültürel ve sportif faaliyetlere kadar, bütün bu "gayri resmi nüfuz etme" araçları bir devlete, bir başka devletin hukuki anlamda "mutlak egemenlik" haklarının geçerli olduğu ülke sınırlarından içeri sızarak kendi amaçları doğrultusunda faaliyette bulunma imkanı vermektedir. 1990'lı yıllardan itibaren ortaya çıkan "internet yoluyla haberleşme" ise bu konuda yeni bir çığır açmıştır.

İkinci olarak, çağımızda savaş teknolojisindeki bazı gelişmeler de ülkesel devletin siyasal sınırlarının geçit vermezliğini ve bu sınırlar içerisinde söz konusu olan mutlak egemenlik olgusunu aşındıran sonuçlar doğurmuştur. Özellikle hava savaş silahları ile nükleer silahlardaki gelişmelerin ülkesel devletin klasik özelliklerini yakından ilgilendirdiği kabul edilmektedir. Günümüzdeki savaş teknolojisi, hele nükleer silahlar düşünüldüğünde, ABD ve Rusya da dahil olmak üzere, tüm ülkelerin "vurulabilir" olduğu kabul edilmektedir. Yukarıda, propaganda amacıyla karşılıklı olarak yapılan radyo yayınları açısından söz konusu olan durum bu konuda da geçerlidir.

Üçüncü olarak, günümüz dünyasında ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılık olgusu da, ulusal devletin klasik özellikleri üzerinde bazı önemli değişiklikler meydana getirmektedir. Konuyla ilgilenen yazarlardan Kenneth Boulding, ülkesel devletin klasik niteliklerini koruyabilmesinin ancak kendi kendine yaşama yeteneğine sahip olmakla mümkün olabileceğini vurgulamaktadır. Oysa günümüz uluslararası sisteminde devlet, ülkesi dışına taşmaya ve/veya diğer ülkelerin kendi ülke toprakları içerisinde belirli düzeylerde faaliyet göstermelerine izin vermeye mecburdur. Konuyla ilgilenen yazarlardan Vallier'e göre, ülke dışındaki birçok sosyal yapı ile yakın bağları olan ve bu yapılar içerisinde güç ve prestij açısından önemli konumlarda bulunan bir devlet, artık klasik anlamda bir ulusal devlet değildir. Bu devletin ülkeselliği, klasik anlamını yitirmiştir.

Dördüncü olarak, John Burton gibi bazı yazarların öne sürdükleri çerçevede ülkesel devlet, dünyada varolan toplumlar arasındaki ilişkileri incelemek, analiz etmek açısından birincil olma özelliğini tamamen yitirmiştir. Ondandır boşalan bu yeri "dünya toplumu" birimi almıştır. Buna paralel olarak dünya politikası da, ülkeler arasındaki politikaların bir toplumu olarak anlaşılacak yarine, dünya toplumu içerisindeki politika olarak ele alınmaktadır. Öte

yandan James Rosenau, çevre sorunları, terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı, AIDS gibi bazı konuların dünyada giderek önem kazanması; genel olarak uluslararası alanda bütüncülüğün yerini alt-grupçuluğun almakta olması gibi bazı gelişmeleri de bu amaca hizmet eden değişiklikler olarak değerlendirmektedir (SÖNMEZOĞLU, 2000, s.32-35).

Ulus-devletler bir yandan etnik ve bölgesel siyasetlerin artmasıyla birlikte merkezkaç güçlerin baskısı altına girerken, öbür yandan ekonominin küreselleşmesi ve savaş teknolojisinin gelişmesi gibi etkenlerin yarattığı dış tehditler ve meydan okumalarla da karşı karşıya bulunmaktadır. Hemen hemen bütün devletler kurallarını kendilerinin koymadıkları uluslararası -hatta Avrupa Birliği gibi örneklerde uluslararası- hukuka göre taahhütler üstlenmek durumunda kalmaktadır. Aynı şekilde uluslararası ortak “insan hakları hukuku” da devletlerin kendi takdirlerine göre kural koyma ve uygulama yetkilerini büyük ölçüde sınırlandırmaktadır. Uluslararası arenada hükümetler sadece başka devletlerle değil, Birleşmiş Milletler’den Ford Motor Şirketi’ne kadar uzanan uluslararası örgütlerle de ilişki kurmak zorundadırlar. Bu şekilde oluşan dünya ölçeğindeki girift etkileşim ağında hükümetler artık aktörlerden sadece biri olarak görülmektedir (ERDOĞAN, 2000).

Nükleer silahların artışı, çevre kirliliği ve insan hakları gibi küresel sorunlar, uluslararası ilişkilerdeki normatif yaklaşımların gerekliliğini desteklemektedir. “İnsan hakları mı, devlet hakları mı?” denkleminde tercihini ilki istikametinde kullanan, “kozmpolitan anlayış”, uluslararası ilişkilere yaklaşımında, insanı ve insan gruplarını başlangıç noktası olarak almaktadır. Ulusal sınırların ötesinde uluslararası moral yargının da mümkün ve gerekli olduğu savunulmaktadır. Dolayısıyla, uluslararası ilişkiler, siyasetin Machiavellian tanımından ve pratiğinden “kozmpolitan uluslararası etik”e doğru bir kayma eğilimindedir (ÖKE, 2001, s.5).

Globalleşen dünyada, dünyayı yeniden inşa etme ve bu doğrultuda insanlığın kolektif gücünü kullanma gereksinimi ortaya çıkmaktadır. Bu ideal “küresel yönetim” olarak tanımlanmaktadır. Burada yönetişimden kasıt, yönetimden farklı olarak, ortak sorun, konu ve çıkarların hallinde, resmi ve özel kuruluşların, kişilerin birlikte davranmalarıdır. Küresel düzlemde ise, devletle beraber –onun yanı sıra- uluslararası kurumsallaşmanın hükümetlerdışı kuruluşların, yurttaş platformlarının, çok-uluslu şirketlerin, kısacası üçüncü sektörün de uluslararası sistemin kara verme mekanizmasına katılmaları demektir. Burada

vurgulanan, hiyerarşik yönetim kademeleri değil, bir “yönetim ortaklığı” ile “küresel komşuluk” yaratmaktır (ÖKE, 2001, s.13).

Bütün bu sözü edilenler, günümüz uluslararası politika literatüründe, belirli bir toprak parçası üzerinde mutlak egemenlik hakkına sahip ülkesel devletin, bir analiz birimi olarak birincilliğinin kaybolduğuna işaret etmektedir. Bu durum, çeşitli etkenlerce belirlenen bazı gelişmeler, yeni bazı olgu ve olaylarla yakından ilişkilidir. Bu amaca yönelik olarak William Coplin’e göre, uluslararası politika alanındaki aktörler başlıca dört gruba ayrılabilirler: a) Hükümetleri temsil eden ulusal nitelikli aktörler, b) hükümetleri temsil etmeyen ulusal nitelikli aktörler, c) hükümetlerin temsil edilmediği (non-governmental) uluslararası nitelikli aktörler (NGO), d) hükümetlerin temsil edildiği uluslararası nitelikli aktörler (IGO). Bunlardan sadece (a) kategorisindeki aktörler, uluslararası politikanın klasik anlamda birincil aktörü olan egemen devlet kategorisine girerler. Diğer üç kategori içerisinde yer alan tüm öteki aktörler, egemen devletin uluslararası politika analizlerinde birincil aktör olma konumuna rakip öğeleri oluşturmaktadırlar.

NGO ve IGO kategorileri 20. yüzyılda oldukça hızlı bir gelişim süreci izlemişlerdir. 1909 yılında 37 IGO ve 176 NGO var iken bu sayı sırasıyla 1964 yılında 179 ve 1470, 1993 yılında 272 ve 4830 ve 1999/2000’de de 251 ve 6076 rakamlarına ulaşmıştır. Bu durum, son dönemlerde uluslararası alanda egemen devlet dışı aktörlerdeki artışın boyutunu gözler önüne sermektedir. bu NGO’lar çoğu zaman IGO’lar ve devletler ile birlikte, aynı platformlarda iç-içe, yan-yana yer alırlar. Birleşmiş Milletler ve çeşitli bağlı kuruluşlar (örneğin UNICEF), AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) gibi örgütlenmelerin yarattığı çeşitli platformlarda bu tür birlikteliğin çeşitli düzeylerdeki örneklerine sıkça rastlanmaktadır (SÖNMEZOĞLU, 2000, s.36-37).

Uluslararası politika literatüründe yer alan çalışmalarda bu gibi aktörler ne kadar yoğun bir biçimde dikkate alınırlarsa, egemen devletin birincil aktör olma konumu o derecede sarsılmış olacaktır. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için devlet ortadan kalkmıyorsa da, rolü değişiyor, evrimleşiyor, küreselleşmenin gereklerine cevap veren stratejiler geliştirmek durumunda kalıyor. Devletler küresel rekabet çağında kendi firmalarının ayakta kalmalarını ve halklarının refaha kavuşmalarını sağlayacak şekilde daha koordine edici yapılar haline geliyorlar (ERDOĞAN, 2000).

210. Globalleşmenin Etkisi

2100. Globalleşmenin Tanımı

Globalleşme 1990'lı yılların popüler kavramıdır. Globalleşme kavramının yaygın olarak kullanılmasının gerisinde, dünyanın bin yıla girerken önemli değişimler yaşadığı varsayımı vardır (GÖKAL, 1997,). Her ne kadar çoğunlukla küreselleşmenin ekonomik bir anlam içerdiği düşünülse de, kelime manası itibariyle globalleşme ile aynı manaya gelmektedir. Bu çalışmada iki kelime de aynı manada kullanılacaktır. Kavram olarak “küresel” (global) sözcüğünün kökeni, 400 yıl öncesine gitse bile, “küreselleşme” (globalization), oldukça yenidir. İlk olarak 1960'larda ortaya çıkan küreselleşme kavramı, 1980'lerde ise sıkça kullanılmaya başlanmıştır. 1990'lara gelindiğinde de, bilim adamlarının önemini kabul ettiği anahtar bir sözcük haline gelmiştir (LUBBER, Ruud).

Günümüzde globalleşme, hayatın hangi alanı olursa olsun ifade ederken başvurulan moda bir deyim haline gelmiştir. Sosyolog Peter Berger'in deyimiyle, Alman kömür endüstrisindeki gerilemeden, Japon gençlerinin cinsel alışkanlıklarını açıklamaya kadar geniş bir alanda kullanılan “klişe”ye dönüşmüştür (BERGER, 1997, s.23). Küreselleşmeyi Bauman da, “parolaya dönüşmüş moda bir deyim” olarak değerlendirmektedir (BAUMAN, 1999, s.7).

Sosyolog Anthony Giddens'in aktardığı bir anekdot, globalleşmenin mahiyetini çok kestirmeden anlattığı için değinmeden geçemeyeceğim: Giddens'in Orta Afrika'da köy hayatı üzerine çalışan araştırmacı bir arkadaşı, ilk defa gittiği ücra bir köyde bir eve gece eğlencesine davet edilmiş. Araştırmacı kişinin bu davetten umduğu, dış dünyadan adeta yalıtılmış bu köy topluluğunun kendine özgü geleneksel eğlencesi hakkında bir şeyler öğrenmekmiş; ama karşılaştığı durum onu epeyce şaşırtmış. Çünkü, eğlencenin konusu, “Temel İçgüdü” filminin videoda topluca seyredilmesiymiş. Fakat, araştırmacıyı daha da şaşırtan şey, filmin Londra'da bile henüz gösterime girmediğini öğrenmesi olmuş (GIDDENS, 2000a, s.13).

Giddens küreselleşmeyi, uzak yerleşimleri birbirlerine, yerel oluşumların milletlerce ötedeki olaylarla biçimlendirildiği ya da bunu tam tersinin söz konusu olduğu yollarla

bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması olarak tanımlamaktadır (GIDDENS, 1994, s.62). Yani toplumsal ilintileri sıklaştıran, çoklaştıran bir süreçtir. M. Waters da, küreselleşmeyi dünyanın bir tarafında cereyan eden olguların, diğer köşelerdeki insanları etkilediği bir süreç olarak tanımlar. Hatta tarifi biraz daha ileri götürürsek, küreselleşmeyi bir idrak ve yaşadığımız dünyanın “teklik” haline gelmeye başladığı bir algılama biçimi olarak da tanımlayabiliriz (ÖKE, 2001, s.2).

Amerikan Ulusal Savunma Üniversitesi, küreselleşmeyi “malların, hizmetlerin, paranın, teknolojinin, fikirlerin, enformasyonun, kültürün ve halkların sürekli biçimde sınır ötesi akışı” şeklinde tanımlamaktadır (ÖYMEN, 2000, s.26-27).

Küreselleşme denilince genellikle ekonomik faaliyetlerin dünya çapında birbirine bağlanması, millî ekonomilerin artan ölçüde birbirine bağlantılı (EKİN, 1999, s.50) hale gelmesi anlaşılmaktadır. Ticarî açıdan bakıldığında, pazarın dünya ölçeğinde büyümesi, millî sınırları aşması, dünyanın tek pazar haline gelmesi (ŞAYLAN, 1996, s.9) olayıdır. Aslında, küreselleşme, paranın ve malların dolaşımından daha fazla bir şeydir. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, küreselleşmeyi “sadece ekonomik olmayan, sosyal, siyasal, çevresel, kültürel ve hukuksal boyutları da olan bir süreç” olarak tanımlamaktadır (ÖYMEN, 2000, s.26-27). Zaman ve mekan kavramalarının eski anlamını yitirmesi, sınırların ortadan kaybolmaya başlaması ve yeryüzündeki tüm insanların (ve ülkelerin) karşılıklı bağımlılığının artması şeklinde ifade edebiliriz. Terim olarak küreselleşme, hem dünyanın küçülerek yoğunlaşmasını, hem de bir bütün olarak dünya bilincindeki yoğunlaşmayı (FREIDMAN, 1996, 83) ifade etmektedir. Küreselleşme sosyal, kültürel ve ekonomik yönleri bakımından coğrafi sınırların önemini kaybetmeye başlaması ile birlikte toplumların da gitgide bunun bilincine varmaları süreci olarak anlamlandırılmaktadır (Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2000, s.55). Küreselleşme, sömürgeci ve sömürgecilik sonrası hiyerarşi ile Birleşmiş Milletler, yardım kuruluşları gibi uluslararası düzenleyici organların oluşumuyla doğrudan ilişkili olarak, siyasî yapıların küresel kurumsallaşmasını içeren bir süreç (FREIDMAN, 1996, 86-87) olarak da açıklanmaktadır.

Sosyolog Ulrich Beck’e göre, globalleşme çok boyutlu uluslararası bir süreçtir. Bu süreç ekoloji, kültür, ekonomi, politika ve sivil toplum alanlarındaki oluşumları yan yana; fakat birbirlerine indirgenemeyen bir şekilde içerir ve artık ulus-devletlerin değil, uluslararası

aktörlerin ön planda olduğunu gösterir (SARIBAY, 2002).

Günümüzde küreselleşme konusunda çok geniş bir literatür oluşmuştur; ancak sosyal bilimlerin bir çok alanında görüldüğü şekilde, küreselleşmeye ilişkin birbirinden tümüyle farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bir diğer ifade ile küreselleşme konusunda, gerek teorisyenler, gerekse uygulamacılar arasında uzlaşmadan bahsetmek mümkün değildir. Küreselleşmenin siyasal, kültürel ve ekonomik sonuçları yaygınlık kazandıkça, taraftarları kadar karşı çıkanların sayılarında da artışa tanık olunmaktadır (BOZKURT, 2000).

Kimi aydınlar küreselleşmeyi kapitalizmin gelişme sürecindeki bir aşama (SOROS, 1999, s.111) biçiminde, ekonomik boyutu ve kutuplaşmayı öne çıkararak gelişmiş bazı ülkelerce manipüle edilen bir olguyu anlatmak üzere üretilen bir kavram olarak değerlendirmekte ve kökleri çok eskilere giden (BORATAV, 1997, s.23) bir oluşuma işaret etmekte, kimileri kendiliğinden gelişen dinamik bir süreç olarak algılamakta ve küreselleşme sürecinin ekonomik, politik ve kültürel olduğu kadar, coğrafi bir olgu da olduğunu (GÜVENÇ, 1998, s.221-222) belirterek onun siyasi ya da kültürel boyutunu vurgulamaktadır.

Küreselleşmeyi, evrensel bir kültüre ulaşmanın süreci olarak görenler yahut bunun imkânsızlığını savunanlar vardır. Gelişmelerin merkezden çevreye doğru yayıldığını savunanlar, bu sürecin bütün dünyayı merkezin renginde bir türdeşleşmeye götüreceğini ileri sürmektedir. Diğer bir kesim ise, merkezin çevrede yeni bir üslûp ve yorum kazanmakta olduğunu ileri sürerek, türdeş bir evrensel kültürün olamayacağını ifade etmektedir. Başlangıçta yeryüzü kültürlerinin alabildiğine farklı olduğunu, ancak giderek grupların birleştiğini ve farklılıkların azaldığını ileri sürenler, bilim ve teknolojinin de yardımı ile farklılıkların iyice azalacağını ve tek bir siyasî, ekonomik ve kültürel dünyaya ulaşılacağını söylerler. Esasen topluluklar arasındaki farklılıkların yüzeysel olduğunu, temel yapısal konularda toplumların her zaman birbirlerine benzediklerini savunanlar da, her toplumun koşut aşamalardan geçerek sonunda tek bir insan toplumuna, yani evrensele ulaşacağını ileri sürerler (HANNERZ, 1996, s.140).

Küreselleşme yanlısı ve karşıtlarının ortaya attıkları zıt düşüncelere takılmadan, mümkün olduğunca tarafsız olarak şunu belirtmek gerekir ki küreselleşme, öyle elektrik

düğmesini açarmışçasına sihirli bir dokunuşla tarihe geçecek ani bir transformasyon değildir. Küreselleşmenin etkileri dünyanın her tarafını aynı anda ve/veya aynı oranda tesiri altına alamayacağı gibi, adeta bir milat gibi bir atımda diğer paradigmatik “taşınmazları” da toptan iptal etmeyecektir. Zaten bu, küreselleşmenin dokusuna aykırıdır. Küreselleşme, başka bir deyişle, zaman/mekan atlasında, kaçınılmaz bir “türdeşlik” yaratmayacaktır. Küreselleşme doğa itibariyle çoğuldur, aynı anda birkaç küresellikten bahsetmek mümkündür, eski de onlarla birlikte yaşayacaktır (ÖKE, 2001, s.1-2).

Özetle, küreselleşme, her alanda mesafenin daha az önemli hale gelerek, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda dünyanın daha çok bütünleşmesidir. Tek yanlı bir süreç değildir; daha çok diyalektik bir süreçte, zıt eğilimlerini de ihtiva ederek gelişmektedir (BOZKURT, 2000).

2101. Globalleşmenin Gelişimi

Giddens'a göre, globalleşme modernitenin bir sonucudur ve bu süreç, kapitalist modernitenin dayandığı iktisadi, politik ve kültürel gelişmelerin dünya çapında yaygınlaşmasından başka bir şey değildir. Giddens'in yaklaşımında günümüzdeki global gelişmeler, postmodern teorinin iddia ettiği gibi moderniteden kesin bir kopuşu ifade etmemektedir, tersine varolan gelişmeler modernitenin dünya çapında yaygınlaşmasını, yani globalleşmeyi göstermektedir (GÖKAL, 1997).

Küreselleşmenin tam olarak ne olduğunu ve günümüze gelene kadar nasıl bir değişime uğradığını daha iyi anlayabilmek için tarihçesine bakmak faydalı olacaktır. İlk küreselleşme 1490 yılında Batı'nın denizler ötesi keşiflere başlaması ile gerçekleşmiştir. Bu askeri işgal ile gerçekleşen bir küreselleşmedir. İkincisi ise 1890 yılında, misyonerlerin ardından ticaret şirketlerinin dünyaya yayılması ve Batı devletlerinin giderek bu toprakları işgale uğratması ile gerçekleşmiştir. Bu ise sanayi devrimi ile ticari yayılım şeklinde olmuştur. Günümüzde ise, üçüncü küreselleşme yaşanmaktadır. 1990 yıllarında, Yeni Dünya Düzeni'nin kurulması ile, küreselleşme ekonomik kimliğinin yanı sıra kültürel bir kimlik de kazanmıştır (SERDAR, 2001, s.21).

Küreselleşme sürecinin ortaya çıkmasında çok sayıda faktörün etkisi olmuştur. Bu

faktörleri ana başlıklarıyla üç grupta toplamak mümkündür. Bunlardan birincisini teknolojinin etkisi, ikincisini ideolojik faktörler, üçüncüsünü ise ekonomik faktörler oluşturmaktadır (EKİN, 1999, s.50).

Teknolojik gelişmeler: Aslında toplumsal süreçleri sadece teknolojiye indirmek aşırı basitleştirme olur. Ancak küreselleşme üzerinde teknolojinin etkisini inkar etmek de mümkün değildir. Bir başka deyişle, teknoloji küreselleşme sürecinde yeterli koşul değildir; ancak olmazsa olmaz koşuldur. Özellikle 1980’li yıllardan itibaren olağanüstü bir hızla ucuzlayarak yaygınlık kazanan enformasyon teknolojileri, dünyada mesafe kavramının eski anlamını ortadan kaldırmış, uluslararasıdaki değişim/etkileşim sürecinde, küresel dönüşümü hızlandırmıştır. Bu durum küreselleşme bağlamında belki de ilk etkisini finans piyasasında hissettirmekle birlikte, bu etki günümüzde çok daha geniş bir alana yayılmıştır.

19. yüzyılın tamamı ve 20. yüzyılın başlarında teknolojiye ileri adımler esas itibariyle altyapı ve ulaşım ile iletişim maliyetlerinin sürekli düşmesini sağlamıştır. Nitekim 1945 yılından beri, okyanus ötesi nakliye bedelleri yüzde 50 ; hava taşımacılığı maliyetleri yüzde 80 ve transatlantik telefon bedelleri de yüzde 99 oranında gerilemiştir. İlk okyanus ötesi telgraf hattı 1866’da döşenmiştir. Yüzyılın dönüm noktası telgrafla ve iletişim zamanlarının aylardan dakikalara düşmesi ile alakalıdır (WOLF, 2001). 1999 yılı BM İnsani Kalkınma Raporu’na göre, New York’dan Londra’ya üç dakikalık telefon görüşmesi bedeli, 1930 yılında 245 dolar iken, bu oran 1998 yılında 35 cent’e inmiştir (BOZKURT, 2000).

“İletişim devrimi” diyebileceğimiz bu gelişme, bir manada küreselleşmenin anahtarıdır, coğrafyanın sonunu getirmektedir. İnsanlararası her türlü sosyal ilişkiyi giriftleştirmekte, yoğunlaştırmakta; kısacası, dünyayı “global bir köy” haline getirmektedir. Ayrıca, iletişim devrimi, bilişim sektöründeki sürekli ve süratli devinimlerin sonucunda insanoğlu için adeta sanal, elektronik bir psikosfer veya ülke yaratmaktadır. İnternetin yaygınlaşması ile, internette üçüncü boyuta ulaşmakta, bir tür topoğrafya üstü haritalarda dolaşmakta... İnsanoğlu, teknoloji sayesinde artık çifte hatta katmanlı dünyalarda yaşamaktadır (ÖKE, 2001, s.3-4).

İdeoloji faktörü: Özellikle Doğu blokunun yıkılması sonrasında liberal piyasa ekonomisine yönelik güven duygusu artmıştır. Nitekim kısa bir sürede tüm maliyetine

rağmen, eski planlı/devletçi ekonomiler, piyasa mekanizması süreci içinde, serbest ticaretin ve yabancı sermayenin imkanlarından yararlanma çabası içine girmişlerdir. Bir diğer ifade ile duvarların yıkılmasının ardından, küreselleşmenin önündeki en büyük engellerden birisi aşılmıştır. Her ne kadar, Asya krizi sonrasında küreselleşmeye yönelik itirazlar artmaya başlamış olsa bile, son dönemde neo-liberal ideolojinin temel ilkelerine güven anlayışı içerisinde hızlandırılarak sürdürülme çabası söz konusudur. Başta ABD olmak üzere, DTÖ, Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kuruluşların öncülüğünde küreselleşme süreci hız kazanmaktadır.

Ekonomik faktörler: Gelişmiş ülkelerde iç piyasaların doyması, özellikle 1970'lerdeki petrol krizi sonrasında dış piyasalara açılma arayışı ile iktisadi faaliyetlerin hacimlerinin artmış olması küreselleşme sürecini ortaya çıkartan ekonomik faktörlerden bazılarını oluşturmaktadır. Çok uluslu firmalar "yeni uluslararası iş bölümü" çerçevesinde, üretimi bütün yerküreye yaymışlardır. Her gün finans piyasalarında büyük miktarlarda para, bir ülkeden başka ülkeye akmaktadır.

Ekonomik yönden bugün yeryüzündeki ülkelerin önemli bir kısmı birbiriyle bütünleşmeye başlamıştır. Örneğin Tayland'da başlayan bir kriz, bütün Asya'yı etkilediği gibi, bizi de etkileyebilmektedir. Ya da Rusya'da yaşanan bir krizin arkasından Türkiye'den bu ülkeye ihracat yapan bir çok firma kapısına kilit vurmamak zorunda kalabilmektedir. Bu da doğal olarak ülkeleri kendi politikaları kadar, başka ülkelerin izlediği ekonomik ve siyasal politikalar konusunda da duyarlı olmaya zorlamaktadır. Yani artık ülkelerin iç işlerinde yaşadığı sorunlar ile dış ilişkilerindeki sorunlar arasındaki sınır giderek silikleşmeye başlamıştır (BOZKURT, 2000).

Küreselleşme yeni mi? Eğer küreselleşmeyi, ülkeler arasında büyük ve artan bir ticaret akışı ile sermaye yatırımının gerçekleştiği açık bir uluslararası ekonomi diye yorumlarsak, bu sorunun cevabı kesinlikle olumsuzdur.

Denizaltı telgraf kabloları 1860'lardan beri kıtalararası piyasaları birbirine bağlamaktadır. Binlerce mil uzaklıktaki yerlerde günlük ticareti ve fiyat belirlemeyi olanaklı kılan bu kablolar, günümüzün elektronik ticaretinden çok daha büyük bir yeniliktir. Chicago ile Londra ya da Melbourne ile Manchester arasında anında iletişim kurmak

mümkün hale gelmişti. Bono piyasaları da birbirine sıkı sıkıya bağlanmış,- hem portfolyo hem doğrudan yatırım biçiminde büyük çaplı uluslararası para akışı bu dönemden hızla artmıştı.

1870-1914 arası Belle Epoque ekonomisi büyük ölçüde uluslararasılaşmış bir ekonomiydi; o dönemin açıklık düzeyine yeni yeni geri dönmekteyiz bugün. İlk olarak ele alacağımız meta ticaretinde temel ölçü ihracat ve ithalatın gayri safi yurtiçi hasılaya oranıdır. 1913'te İngiltere'de ticaretin gayri safi yurtiçi hasılaya oranı %44.7'dir; bu oran, iki savaş arası dönemdeki çarpıcı düşüşten sonra, 1973'te %39.3'e yükselmiştir ve hala Birinci Dünya Savaşından önceki seviyeye çıkamamıştır, 1993 itibarıyla bu oran %40.5'tir. Fransa ve Almanya da benzer bir görünüm sergilemektedir. Fransa hala 1913'teki açıklık seviyesine geri dönememiştir (%35.4); bu oran 1973'te 29.0, 1993'te ise %32.4 olmuştur. Almanya için bu rakamlar 1913'te %35.1, 1973'te %35.2, 1993'te de %38.3'tür; ufak bir artış görüle bile, bu son yıllarda yoğun bir "küreselleşme" olduğu düşüncesini desteklemekten uzaktır. Japonya'da ise rakamlar ciddi bir düşüş göstermektedir: 1913'te %31.4, 1973'te %18.3, 1993'te de %14.4 Japonya'nın ithalatını düşürmekte olduğu açıktır; ama hala gayri safi yurtiçi hasılasının görece küçük bir oranını ithal etmektedir: Oran, 1979-81'de %11.8'den 1991-93'te %8.8'e düşmüştür. Rakamlar göstermektedir ki, belli başlı gelişmiş ülke ekonomileri ticaretin gayri safi yurtiçi hasılaya oranı bakımından 1914 öncesine göre göze çarpan bir açılma göstermişlerdir (HIRST-THOMPSON, 1998, s.4-5).

2102. Globalleşmenin Uluslararası Sisteme Etkisi

“Globalleşme” yalnızca insanların yedikleri Mc Donalds hamburgerleri ve içtikleri Coca Cola'larla midelerinde, dinledikleri müziklerle ve izledikleri filmlerle yüreklerinde hissettikleri bir olgu olarak kalmamakta, sistemde de bazı değişiklikleri beraberinde getirmektedir. Bir diğer anlatımla, bugüne dek yalnızca devletler arasındaki ilişkilere göre şekillenen uluslararası sistem, ciddi bir evrim geçirerek, devlet dışındaki bazı birimlerin de bu ilişkilere dahil olmasıyla, global bir sistem halini almaktadır. Farklı düzlemlerde şekillenen global ilişkiler farklı güç merkezleri yaratırken şirketler, örgütler ve yasadışı gruplar da kendi düzlemlerinde birer aktör rolü oynamaya başlamaktadırlar. Nitekim bugün ekonomik faaliyetlerin yer aldığı düzlemde, devletlerle birlikte şirketler ve bankalar “aktör konumuna geçerken, siyasal ilişkiler devletlerin yanına örgütlerin de katılımıyla

gerçekleşir hale gelmiştir (ARIBOĞAN, 2001, s.14).

Giddens globalleşmenin dört boyutta düşünülmesi gerektiğini öne sürmektedir: 1) kapitalist dünya sistemi, 2) ulus-devlet sistemi, 3) dünya askeri sistemi, 4) uluslararası işbölümü. Ulus-devlet sistemi globalleşmenin ikinci boyutudur. Giddens'a göre ulus-devlet global siyasi düzenin en önemli üyesidir. Çünkü ulus devletler bölgesel ve global siyasetin yürütülmesi ve düzenlenmesinde rol alırlar. Ancak ulus-devletin etkin olabilmesi o devletin refah düzeyi ve askeri gücüyle sınırlıdır (GÖKAL, 1997).

Siyasi açıdan küreselleşme/ulus-devlet tartışmaları, devletin egemenliği, işleyişi, gücü, biçimi ve sorunları çözümedeki yeterliliği üzerine yoğunlaşmıştır. Tartışmaları başlatan en önemli gelişmeler, ulaşımın ve iletişimin çok hızlı sağlanması, sermayenin serbest dolaşımı, pazar şartları ve ulus-devlet sınırlarının rahatlıkla aşılması ile küresel örgütlerin yaygınlaşmasıdır. Çünkü yeni pazar ve sermaye şartları ile ulaşım ve iletişimde meydana gelen hızlı değişimler, devletin etkisini ve egemenliğini sorgulanır hale getirmiştir. Bugün birçok konuda, hem içte hem de dışta devletin egemenliği sınırlanmakta ve başka örgütler devletin egemenlikleri üzerinde inisiyatifte sahip olmaktadır (KARABAĞ, 2002, s.144).

Küreselleşmenin siyasal boyutunu oluşturan iki eğilim, ulus-devleti etkileyen gelişmeler olarak dikkat çeker; ulus-üstüçülük veya üst milliyetçilik (supra-nationalizm) ve ulus-altıcılık veya alt milliyetçilik (infra-nationalizm) (ERÖZDEN, 1997, 126-127). Bu açıdan, küreselleşmenin içeriğine bakıldığında, ulus-devletin mevcut egemenliğine karşılık vardır. Çünkü küresel oluşumlarla, iki ayrı siyasi tepki ortaya çıkar. Başka bir ifadeyle, aynı anda hem küresel, hem de yerel oluşumlar baş gösterir. Dolayısıyla, ulus-devletlerin, ulusal ekonomilerin, ulusal kültürel kimliklerin egemenliği döneminden, yeni bir döneme geçişin iki yüzü vardır: Küresel ve yerel (HALL, 1998, s.47). Bu noktada devlet, bir yandan bütünleşmeye doğru giden oluşumlarla, diğer yandan da parçalanma ve ayrılıklarla karşı karşıya kalmaktadır. AB, NAFTA ve GATT daha fazla bütünleşmeye yönelik, ulus üstüçülüğü hızlandıran oluşumları örneklendirir. Bütünleşme eğilimlerine tepki olarak, ulus-devlet yapıları içinde, bağımsızlık, özerklik ya da daha fazla egemenlik elde etmek amacını güden yerel akımlar da vardır. Dünyanın bir çok bölgesinde; Arnavutlar, Çeçenler, Boşnaklar veya Kanada, İngiltere, Fransa ve İtalya'da olduğu gibi, mevcut devletler içinde daha fazla bağımsızlığa ulaşmak için mücadele eden yerel gruplar gibi (KARABAĞ, 2002,

s.145).

Küreselleşmenin etkisiyle ulus-devletin etkinliğini yitirdiği iddia edilmektedir. The Economist dergisinin 1995 tarihli bir yazısına göre, küreselleşme sürecinde "ulus-devlet" in giderek etkinliğini yitirmesi, genel olarak, üç önemli gelişmeye bağlıdır : (TÜKEL, 1998, s.62-63)

"Ekonomik olarak, mal ve hizmetlerin, iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler nedeniyle, ülke sınırları dışında kolaylıkla ulaşılabilir hale gelmesi, "ulus-devlet" in kendi kendine yeterli olma ilkesini geçersiz hale getirmiştir. Ülkeler, dış ticaret aracılığıyla, çoğu mal ve hizmete daha düşük maliyet ve daha büyük kolaylıkla ulaşabilmektedirler. Çokuluslu şirketlerin gelişmesiyle birlikte sınır ötesi ticaret, önemli boyutlarda gelişmiş ve elektronik fon transferi sistemlerinin yaygınlaşmasıyla da sermaye hareketleri olağanüstü bir akıcılık kazanmıştır. "Ulus-devlet" in sorumsuz kararları ve yönetim hataları, uluslararası sermaye piyasalarında bir dizi olumsuz fon hareketini devreye sokmakta ve risk primleri yükselmektedir.

Askeri olarak, sadece kara hareketleri ile yapılan savaşlara, uçak ve misillerle bir 3. boyut eklenmiş ve "ulus-devlet", kendi sınırları içerisinde, sınırları korumaya dayalı savunma anlayışıyla kendisini güvende hissedemeyecek bir noktaya gelmiştir.

Bilgi teknolojileri, diğer devletler ve uluslar hakkında hızlı ve geniş bir bilgi edinme imkanı ortaya çıkartmış ve insanlar birbirlerine düşünce ve dünya görüşü açısından hızla yaklaşmıştır. "Ulus-devlet" ler bu yakınlaşmalar nedeniyle kendilerine özgü ideolojik ayrıcalıklarını da kaybetmişlerdir."

Globalleşmenin ulus-devlet üzerindeki etkisi kurumsal hakimiyete (belirlenmiş sınırlar dahilinde yönetim tekeline sahip, bu yönetimi hukuk ile bezeyerek iç ve dış fiziki zorlama araçlarını doğrudan kontrol eden bir kurumsal hakimiyet) yöneliktir. Dünyanın bir "bütün" şeklinde somut yapılanması anlamında globalleşme, esas itibarıyla öncü toplumların kültür kodlarının mutlaka ulaşılması gereken hedefler haline getirilmesi ve homojenleşmeyi amaçlayan bir tahakküm süreci şeklinde işlemektedir. Bu süreç Max Weber'in çok önceleri işaret etmiş olduğu bir sonucu da ima etmektedir: Weber'in dediği gibi, eğer ulus kültürel,

devlet politik dünyayı simgeliyorsa; globalleşme bu iki dünya arasındaki bağı yok eden veya olanaksız kılan bir yana sahiptir (SARIBAY, 2001).

Ulus-devletle ilgili tartışmalara sebep olan gelişmelerden birisi, II.Dünya Savaşı'ndan sonra yaygınlaşan, bölgesel güç bloklarıdır. İlk etapta komünist ve kapitalist (Doğu ve Batı blokları) iki büyük blok Avrupa'da ve başka bölgelerde karşı karşıya geldi. Bu kutuplaşmaya bağlı olarak Latin Amerika, Afrika ve Güneydoğu Asya'da daha zayıf bölgesel bloklar oluştu. Ancak bu yeni bloklar askeri ve ekonomik açıdan, bu iki esas blokla bağımlılıklarını sürdürdüler. Bu durum 1970'ler ve 1980'lerde, blok mensuplarının (Batı Almanya, Japonya ve Çin) ekonomik ve siyasi güçlerinden, sonra da Avrupa Birliği yönündeki ilerlemeler ile glasnost (açıklık) ve perestroika (yeniden yapılanma) politikasının, gerek Sovyetler Birliği, gerekse Doğu Avrupa üzerindeki etkisinden dolayı yumuşamıştır. Dolayısıyla jeopolitik anlamda değişiklikler olmuş ve çok merkezliliğe doğru bir gidiş başlamıştır (KARABAĞ, 2002, s.145).

Ulus-devletle ilgili tartışmalara sebep olan diğer bir gelişme de, 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizdir (YÜKSEL, 2001, s.16). Devlet harcamalarının fazlalığı, üretim ve verimliliği azalttığından, sermaye birikimi olumsuz etkilenmiş, kriz küresel hale gelmiştir. Bu nedenle, özellikle 1980'li yıllardan itibaren yeniden yapılanma hareketleri hız kazanmıştır (KARABAĞ, 2002, s.145).

Sermayenin serbest dolaşımını, güvenliğini ve kârını artırabilmek için, önemli engellerden biri olan devlet bu yönde aşındırılmaktadır. Çünkü sermayenin rahat dolaşımına, devlet sınırları ve bu sınırlar dahilinde devletlerin kural koyma gücü engel oluşturur. Bu durumda sermayenin uluslararası yapıya kavuşması ve dünya çapında serbestçe dolaşabilmesi için, devletin yapısında değişiklik öngörülmektedir (EROĞUL, 1998, s.48). Devleti zayıflatmak ve değiştirmek ise bir kaç yoldan gerçekleştirilebilir. Bunlardan biri, Avrupa Birliği, NAFTA ve Pasifik Birliği gibi bölgesel örgütlerle, devleti eritmektir. Diğer bir yöntem, devletlerin parçalanması ya da yok edilmesidir (Doğu Bloğu dağıldıktan sonra Doğu Almanya'nın Batı Almanya tarafından yutulması, Sovyetler Birliği'nin dağılması gibi). Diğer bir yol da, merkezi devletlerin gücünü kırmaktır. Bu da, devletlerin iç politikada kural koyma gücünü azaltarak, uluslararası kuruluşların (IMF, Dünya Bankası vb) politikalarına uymakla başarılabilir. Devleti zayıflatmanın diğer bir

yolu, yerelleştirmeye gidilmesidir. Bu şekilde bölge yönetimleri kurularak, baskı yapmak daha kolay hale getirilmektedir. Avrupa Birliği'nde bu doğrultuda bazı gelişmeler vardır. Son olarak, özelleştirme yoluyla devletin yetkileri azaltılabilmektedir (KARABAĞ, 2002, s.145).

Günümüzde küreselleşme kadar, bölgeselleşme de büyük önem kazanmıştır. Bu iki olgu birbirinden ayrı düşünülemez. Bölge şu şekilde tanımlanabilir: Birim olarak bütünlük gösteren bir yeryüzü parçasının içinde yer alan kendine özgü coğrafi, sosyal, ekonomik, siyasi vs. nitelikleri olan alanlardır (NALBANT, 1997, s.225). Ekonomik boyutu da olan bölgeselleşme siyasi anlamda, 1960 ve 1970'lerde hız kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde azınlık dil ve kültürlerinin gündeme geldiğini görürüz. Bu gruplar küreselleşmenin de getirilerinden yararlanarak kendi seslerini dünya çapında duyurabilmektedirler. Bu toplumlar, bölgeselleşmeyi, ayrı uluslar yaratmak olarak değil, mevcut ulus-devlet bünyesinde kendileri için bir alan oluşturmak olarak görmektedirler (SERDAR, 2001, s.22).

Siyasî bir küreselleşmeden söz edilebilir. Özellikle 1990'dan sonra, dünyamızda hem tek merkezli, hem de çok merkezli etkiler vardır. Siyasî alanda küreselleşme ve bölgeselleşme aynı anda etki ve tepki yaratmaktadır. Dünyanın siyasî dengelerinde de hızlı değişimler olmaktadır. ABD eski dışişleri bakanlarından Henry Kissinger bu durumu şöyle anlatmaktadır: “dünya hiçbir devirde böylesine değişim ve farklılaşma temposu içine girmemiştir. Dünya düzenini meydana getiren birimlerin birbirleri ile olan denge ve iletişimleri de böylesine hızlı ve kesin çizgilerle ve tüm olarak değişmemiştir.” (AKGÖNENÇ, 1998, s.125)

“Uluslararası ilişkiler” kavramının bugünkü dünya sistemini ya da sistem içi ilişkileri açıklamada yetersiz olduğu ve özellikle 20.yüzyılda yaşanan gelişmelerin artık yalnızca belli birimleri temel alarak sistemi tanımlamaya engel teşkil ettiği görülmektedir. Bu açıdan özellikle 1970'li yıllarla beraber “uluslararası ilişkiler” üzerine çalışan pek çok araştırmacının “global” kavramını kullanmayı yeğlediği, hatta zaman zaman “dünya sistemi” ya da “global sistem” gibi deyimleri tercih ettiklerini gözlemek mümkündür.

Uluslararası ilişkiler alanında global sistemin işleyişini, temel özellik ve unsurlarını

açıklamaya yönelik bir çok yaklaşım geliştirilmiştir. Bu yaklaşımlar arasındaki en önemli çelişme noktası ise aktör olarak devletin yerinin nerede olacağına ilişkindir. Bir başka ifadeyle “sistemin anahtar aktörü hala devletler midir, yoksa artık ulus-devlet sistemdeki belirleyici aktör konumunu diğer yeni aktörlere devretmiş midir?” sorusu özellikle 1970’lerden sonra uluslararası ilişkiler disiplininin temel araştırma konularından birisi olmuştur.

Bugün değil global sistemin tek aktörü olarak devletlerden sözetmek, devletin kendi sınırları içerisindeki tek egemen güç olduğunu öne sürmek bile anlamsız kalmaktadır. Çünkü güç artık yalnızca devlette değil, bireyde örgütlerde, sanayicide, medyada, şirketlerde ve daha birçok kurumda da bulunan alternatif bir potansiyele de işaret etmektedir.

Ulus-devletin rolünün radikal biçimde değiştiği ve sonuç olarak halkının ve iç sosyal süreçlerinin üzerindeki kontrol yeteneğinin azaldığı alanlardan birisi de savaştır. Devlet, bir ülkenin kaynaklarını dış çatışma için daha iyi seferber etme gücünü, dahilî şiddet araçlarında bir tekel konumunu kazanmıştı. 16.yüzyıldan günümüze ulus-devletin en açıklayıcı yeteneği savaş yapma gücü ve bunu gerçekleştirmek için vatandaşlarının mal ve hayatlarını alabilmektir. Soğuk Savaş bu gücü canlı tuttu. Doğu ve Batı arasındaki karşılıklı husumet, muhtemel bir savaş tehdidine karşı daimî seferberlik ihtiyacını güçlendirdi. Bunun yanında nükleer silâhların gelişimi, nükleer devletler arasında, geleneksel anlamda belli hedefleri gerçekleştirmek için güç kullanımı olan savaşın çıkmasını imkânsızlaştırdı (HINDESS, 2001).

Savaş tehdidi olmaksızın, düşmanlar olmaksızın devlet, vatandaşa daha az önemli gelir. Artık gelişmiş dünyadaki devletler “egemenlik”lerinin önemli bir dayanağı olarak savaşa sahip değillerdir. Artık otonom aktörler olarak anarşik devletler toplumunda herhangi bir dış politika takip etmekte özgür kabul edilemezler. Bu, millî devletlerin artık tamamen devre dışı olduğu anlamına gelmiyor, ancak millî devletlerin ülke dahilinde meşru şiddet tekelleri artık onların varlığının kesin bir sonucu olmayacak (HINDESS, 2001).

Küreselleşmeyle birlikte güvenlik anlayışında da önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bunlardan biri, ulusal güvenliğin kollektif güvenlik anlaşmaları çerçevesinde

sağlanması yönündeki eğilimdir. Güvenlik anlayışının arkasında yatan temel düşünce, savaşın ve uluslararası çatışmanın köklerinin, güç politikasının yarattığı güvensizlik ve belirsizlikte olduğu görüşüdür (ERDOĞAN, 2000).

Ulusal güvenlik esas itibarıyla “savunma” ile ilişkili sayılmakta, bu kavramın geleneksel olarak –açıkça söylenirse de, fiilen- saldırganlığı içerecek şekilde anlaşılmasının yanlışlığı gitgide daha fazla kabul görmektedir. Küreselleşmenin bir boyutu olarak “yeni dünya düzeni” uluslararası normların ve ahlakilik standartlarının ortaklaşa tanınmasına dayandığı için, bu düzende uyumsuzlukların barışçı yollardan çözülmesi, saldırganlık ve yayılmacılığa karşı direnme, silahlanmanın kontrolü ve azaltılması, ülke içinde insan haklarına saygının sağlanması bütün devletler için gözetilmesi gereken temel esaslar durumundadır (ERDOĞAN, 2000).

Küreselleşmenin ulus-devletin fonksiyonlarını olumsuz yönde etkilediği iddiaları, aynı zamanda küreselleşmenin kötü bir şey olduğunu anlamına gelmez elbette. Sürdürülebilir ekonomik kalkınma, yükselen yaşam standartları, teknolojik ilerleme ve bilginin daha hızlı yayılması, küreselleşmenin en belirgin faydaları arasında sayılmaktadır (ÖZTÜRK, Feza). Küreselleşme sürecinin dışına düşmemek, vatandaşların hayat standartını yükseltirken; dünya ticareti, uluslararası yatırımlar ve yeni gelişen teknolojilerden daha fazla pay almayı isteyen “ulus-devlet”ler, karar alma ve uygulama mekanizmalarını evrensel değerler ışığında değerlendirmek zorunda kalacaklardır. Bu çerçevede, "ulus-devlet"ler, zaman içinde, yapacakları istişareler sonucunda uyum için geçiş dönemi ayrıcalıkları sağlasalar bile, Dünya Ticaret Örgütü'nün (World Trade Organisation-WTO) ticaret kurallarına, Çok Taraflı Yatırım Anlaşması'nın (Multilateral Agreement on Investment-MAI-OECD) yatırım kurallarına, Mali Faaliyet Hedef Grubu'nun (Financial Action Task Force-FATF-OECD) mali işlem kurallarına ve Kamu Yönetiminde Etik Anlaşması'nın (Ethics in Public Management-EPM-OECD) davranış kurallarına uymak mecburiyetinde olacaklardır (SÖNMEZOĞLU, 2000, s.34).

Ortaya çıkan uluslararası pazar hâkimiyeti şekilleri ve diğer ekonomik süreçler önemli ulusal hükümetlere yeni bir rol biçmekte; devletler daha az “egemen” varlıklar, daha çok uluslararası bir “siyasa”nın tamamlayıcıları olma işlevi kazanmakta ve ulus-devletin temel fonksiyonları arasında, uluslar-üstü veya ulus-altı yönetim mekanizmaları için meşruluk ve

sorumluluk sağlama da yer alacaktır (HIRST-THOMPSON, 2001).

Küreselleşme sıkça anlaşıldığı gibi hükümetlerin kapasitelerini tahrip etmekteyken, özellikle vergilendirme, gelir dağılımının düzenlenmesi için yapılan kamu harcamaları ve makro-ekonomik politikalar gibi anahtar konularda, hükümetlerin ihtiyaçları veya istekleri sınırlanmaktadır. Yine de henüz hükümetlerle küreselleşmenin rekabeti çok ciddi boyutlarda değildir. Hükümetlerin; işgücü, sermaye ve harcamaların mali uzantılarındaki hareketlilikle, kendi vergi oranlarını iç hukuklarına göre önceden beri özgürce saptadıkları aşikârdır. Küreselleşmenin hükümete uyguladığı baskıyı dengeleyen çok güçlü câzip sebepler vardır. Uluslararası ekonomik bütünleşme hükümetler arasında rekabet yaratmaktadır. Bu rekabet, hükümetleri yağma usulü antlaşmalara zorlamakta ve bu da vergi mükelleflerinin vergilerini değerinden daha fazla şişirmelerine yol açmaktadır.

Peki bütün bunlardan sonra devletler için küreselleşme ne anlama gelmektedir? Birincisi, takip edilen yol düzenli ve derinden uluslararası ekonomik bütünleşmeye doğrudur. Her ülke için küreselleşme, en az bir keder kadar tercih meselesi hâline de gelmiştir. Bu bağlamda ikinci önemli nokta; bir ülkenin para rejimini belirlemesi, sermaye hesabı ve bütün bunların üstünde emeğin hareketliliğinin bütünleşmeye giden politikalarla desteklenmesi, yüz yıl öncesine göre daha fazla tamamlanmış değildir. Üçüncüsü; ülkeler bütünleşmeyi seçerler, çünkü çıkarlarını burada görmektedirler. Birinci tercih, hükümetlerin vergilendirme becerilerine göre uluslararası bütünleşmede belirli derecelere sınırlamalardır, gelir dağılımının yeniden düzenlenmesi ve makro-ekonomik şartların etkisi burada önemli bir yer tutmaktadır. Fakat bu sınırlamalar fazlaca mübalağa edilmemeli ve bu etkiler onların yararına olmalıdır. Dördüncüsü; uluslararası ekonomik bütünleşmede iyi ve kötü ekonomiye sahip devletlerin arasındaki fark çok fazla büyümektedir, bu durum ise, devletlerin arasında kamu mallarının yağmacı özel çıkar gruplarına hizmet etmesine sebep olmaktadır. Hatta buna devletlerin yöneticileri de dahildir.

Dünya ekonomisinin bütünleşmeye doğru ilerlemesi ve engelleri aşar hâle gelmesi önemli olduğu kadar, küresel yönetimin bütün toplumlar için ayırım yapmadan yararlı hâle gelmesi de gerekir. Küresel yönetimin özellikle gelişmekte olan devletler için daha da fazla masraflı hâle gelmesi soru işaretleri taşımakla birlikte, devletin uluslararası politikada temsil edilmesi çıkarlarıyla örtüşür (WOLF, 2001).

Aslında 21. yüzyılın ürkütücü sorusu, R. J. Samuelson'un deyişiyile, küreselleşme sürecinin yarattığı toplumsal ve kültürel altüst oluşu milletlerin mi denetleyeceği, yoksa onun milletleri mi denetleyeceğidir (SAMUELSON, 2000, s.62).

Diğer yandan, sayıları giderek artan ve birçok alanda faaliyet gösteren hükümetlerarası örgütlerin ve hükümetlerdışı oluşumların dünya sistemi içinde, hukuku yaratmak ve şekillendirmek bakımından önemli roller oynadıkları da söylenebilir. Bu süreçte ulus-devletler, sadece siyasî egemenlik alanlarına giren nüfusun siyasî olarak eklenmiş çıkarlarına göre davranırken, hesap yapamaz hâle geldiklerinden, siyasî olarak kontrol etme umutlarını giderek daha çok kaybettikleri kuvvetlerin icra kurumları ve tam yetkili temsilcilerine dönüşmektedirler (BAUMAN, 1999, s.77).

Devletin kendi ulusal sınırlarının içinde ve dışındaki çeşitli aktörlerden gelen etkilere ne kadar açık olduğu bugün önemli bir araştırma konusudur. Bu nedenle günümüz “uluslararası ilişkiler” teorisyenleri farklı aktörlerin varlığını da kabul etmekte ve sınıflandırmaları ona göre yapmaktadırlar. Örneğin William Coplin'in sınıflandırması: a) hükümetleri temsil eden ulusal nitelikli aktörler, b) hükümetleri temsil etmeyen ulusal nitelikli aktörler, c) hükümetlerin temsil edilmediği (non-governmental) devletlerarası nitelikli aktörler, d) hükümetlerin temsil edildiği (governmental) devletlerarası nitelikli aktörler şeklindedir. Michael Sullivan ise devletlerin dışında aktörlerin global sistemi etkilemeye başladığını söylerken, bu aktörleri, “teröristler, hava korsanları, gerilla hareketleri, çokuluslu şirketler ve devletlerarası siyasal birimler” olarak ayırmaktadır. Marcel Merle'ye göre de aktörler devletler, hükümetlerarası örgütler ve devletlerötesi/aşırı güçler olarak üçe ayrılmakta, devletlerötesi/aşırı güçler olarak tanımladığı aktörler ise hükümetlerdışı örgütler, çokuluslu şirketler ve uluslararası kamuoyu olarak sınıflandırmaktadır (ARIBOĞAN, 2001, s.22).

Bizim sınıflandırmada örnek olarak aldığımız sınıflandırmanın sahibi Faruk Sönmezoğlu ise, bu ayrımı, hükümetleri temsil eden ulusal nitelikli aktörleri devletler, hükümetleri temsil etmeyen ulusal nitelikli aktörleri bireyler ve gruplar, hükümetlerin temsil edilmediği uluslararası aktörleri uluslararası uzmanlık kuruluşları, çokuluslu şirketler ve siyasal nitelikli hükümetlerarası kuruluşlar, hükümetlerin temsil edildiği uluslararası aktörleri ise global örgütlenmeler ve entegrasyon hareketleri olarak

yapmaktadır (SÖNMEZOĞLU, 2000, s.37-60).

Uluslararası ilişkiler alanında genel kabul gören en temel aktörün devletler olduğunu, ancak uluslararası ilişkiler bilimcilerin devlet dışı aktörlerin varlığı hakkında da hemfikir olduğunu söyleyebiliriz. Bu devlet dışı aktörlerin hangileri olduğu, devletlerle rekabet edebilecek düzeyde olup olamayacakları hep bir tartışma konusu olmasına karşın, üzerinde tartışılmayacak bir husus, bu aktörlerin hepsinin aynı etki etme kapasitesine sahip olamayacaklarıdır. Sonuçta hangi sınıflandırma yapılırsa yapılsın, bütün aktörleri ortak özelliği, çevresine ve sisteme etki edebilme ve daha küçük politik birimleri yönlendirme yeteneğine sahip olması ve az ya da çok hepsinin sistemli, örgütlenmiş bir yapıya sahip olmasıdır.

211. Hükümetleri Temsil Etmeyen Ulusal Nitelikli Aktörler

Güntümüz dünyasında ulusal nitelikli, esas itibarıyla bir devlet ile doğrudan ilişkili olmakla beraber o ülkenin yönetiminin bir parçası olmayan, gayri resmi uluslararası aktörler de yer almaktadır. Bunlar da kendi içlerinde iki gruba ayrılabilirler; bireyler ve gruplar.

2110. Bireyler

Uluslararası politika dalında çalışma yapan bazı yazarlara göre, aslında bu alanda yer alan temel aktör bireylerdir. Çünkü bir grubu aktör olarak kabul ettiğimizde, aslında bu grup adına karar alan ve bunları destekleyen (veya karşı çıkan) kişilerden söz etmekteyiz. Bu insani öge dikkate alınmadan bir analiz yapılması hemen hemen imkansızdır. Bu durumda, uluslararası politika alanında en temel aktör bireydir. Belirli amaçlara uygun olarak ortaya çıkan tüm diğer ikincil nitelikteki varlıklar, bireylerce belirlenen bu amaçlara yönelik araçlardır. Bu görüşe göre, bireyler olarak insanlar dışındaki tüm varlıklar, sadece onların amaçlarına hizmet etmek için oluşturulmaktadır. Devlet de bu kategoriden bir kuruluştur.

Burada konumuz açısından önemli olan, ulusal düzeyde önem kazanmış olmakla beraber hükümeti temsil etmeyen bazı bireylerin de belirli ölçülerde uluslararası aktör niteliği taşıyabilmeleridir. Örneğin, 1984 yılında yapılan ABD başkanlık seçimlerinde Demokrat Parti'den aday olan siyah rahip Jesse Jackson'ın, Küba'daki bazı siyasi

tutukluların serbest bırakılması açısından oynadığı rol, bu türden bir konuma uymaktadır. Seçim kampanyasına katılan bir kişi olmaktan öte resmi bir görevi olmayan siyah rahip, Küba'nın başkenti Havana'ya giderek Fidel Castro ile görüşmüş ve sonuçta 49 ABD'li ve Küba'lı siyasal tutuklunun serbest bırakılmasını sağlamıştır. Kendisi açısından daha çok bir seçim yatırımı sayılabilecek bu olay, aynı zamanda bir uluslararası politik ilişki doğurmuştur. Bu ilişkide yer alan temel faktörlerden birisi de ülke yönetimini temsil etmeyen bir ABD'li, Jesse Jackson olmuştur.

James Rosenau da, günümüzde bireylerin aktörler olarak önem kazındığına işaret etmekte, bu türden olay ve olgulara ilişkin olarak yakın dönemden çeşitli örnekler vermektedir. Yazarın bu çerçevede en fazla üzerinde durduğu kategori ise medya elemanlarıdır. Bu kişiler genellikle bir kuruluş adına faaliyet göstermekle beraber, belirli bir düzeye ulaştıktan sonra birey olarak bir konuma sahip olmaktadır. Bu tür kişilerden bir TV elemanı 1962 Küba krizi sırasındaki faaliyetleri ile, yine bir TV elemanı Barbara Walters 1987'de İran'a silah satışı olayı ile ilgili olarak Beyaz Saray'a bilgi iletirken, belirli ölçülerde birer uluslararası aktör rolü üstlenmişlerdir. Bazı durumlarda sade vatandaşların da aynı konuma ulaşabildikleri görülmektedir. Nitekim, 19 yaşındaki Alman genci Mathias Rust, 1988 yılında küçük bir uçakla tüm Sovyet radarlarını aldatarak Kızıl Meydana inip Sovyet Savunma Bakanı'nın azline neden olduğunda da benzer bir rol üstlenmiş oluyordu (SÖNMEZOĞLU, 2000, s.38).

Günümüzde dünya çapında 358 'küresel milyarder'in gelirin, dünya nüfusunun % 45'i, yani 2.3 milyar insanın gelirine eşit olması, bireylerin dünya üzerindeki konumunu göstermesi açısından dikkate değerdir (NAZLI, 2002).

2111. Gruplar

Ulusal düzeyde olup da hükümeti temsil etmeyen uluslararası aktörler genellikle çeşitli gruplardan oluşmaktadır. Bunlar da genellikle, ekonomik, siyasi, dini, etnik vb. bir temel üzerinde ortaya çıkmış olan çeşitli baskı gruplarıdır. Bu gruplar ülke dış politikasını kendi arzularadıkları doğrultuda yönlendirmeye çalışırlar. Bu türden baskı gruplarının etki derecelerine göre birincil bir rol oynamaları mümkün olabilmektedir. Özellikle, bir başka devletin halkı ile etnik yakınlığı bulunan gruplar, konumuz açısından daha da önem taşırlar.

Örneğin, zengin bir etnik mozağe sahip olan ABD'de, Kongre aracılığı ile ülkenin dış politikası üzerinde etkili olmaya çalışan çeşitli etnik lobiler arasında Yahudi ve Yunan lobileri başta gelmektedir. Bu lobiler, İsrail ve Yunanistan ile doğrudan veya dolaylı olarak ilgili konularda, ABD dış politikasını bu ülkeler lehine yönlendirmeye çalışırlar. Bu çabalarını, kendileri ile aynı etnik kökeni paylaşan ve/veya seçimlerde kendilerinin oylarına dayanan Temsilciler Meclisi ve Senato üyeleri aracılığı ile sürdürürler (SÖNMEZOĞLU, 2000, s.39).

İlkin, ülkelerin izleyecekleri dış politika üzerinde etkili olmaya çalışan bazı baskı grupları, amaç ve faaliyet, özellikle de amaç bakımından, doğrudan, apaçık uluslararası ve siyasi bir nitelik taşımayabilirler. Ancak faaliyetleri, doğrudan sonuç açısından uluslararası politika ile ilgili bir nitelikte olabilir. Örneğin, Bulgaristan'da yaşayan Müslüman-Türk azınlığı. 1980'lerde Bulgar yönetiminin kendilerine karşı uyguladığı çeşitli baskı önlemlerine doğrudan siyasal bir amaç gütmeyen, daha çok etnik ve dini nedenlerle karşı çıkmıştır. Fakat bu durum kısa bir süre sonra. Müslüman-Türk azınlığın niyetlerinden bağımsız olarak, Türkiye ile Bulgaristan arasında bir siyasi gerginliğe yol açmış, hatta sorun Batı basınında ele alınan biçimiyle bir "Doğu-Batı Sorunu" haline gelmiştir.

Benzer bir durumu, 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında Polonya'da da görmekteyiz. Lider kadrolarının tutumu konusunda bazı tartışmalar yapılabilirse de, ülkedeki hemen hemen bütün işçilerin üye olduğu Dayanışma adlı sendikanın esas itibarıyla uluslararası bir amaç gütmeyeceği, ülkedeki bazı sosyal konularda çeşitli taleplerde bulunduğu söylenebilir. Fakat, Polonya yönetimi ile Dayanışma Sendikası arasında başgösteren mücadelenin kısa bir süre içerisinde sertleşmesi, konuyu doğrudan uluslararası alana taşımış; ABD'nin adı geçen sendika ve lideri Lech Walesa'yı desteklemesi, sorunu bloklar arası bir görünüme sokmuştur. Böylece Dayanışma Sendikası ve lideri Walesa, sonuçta, Polonya olaylarının uluslararası politika açısından analizinde dikkate alınması zorunlu birer uluslararası aktör konumuna gelmişlerdir.

Çok genel anlamda bir ifade olarak, bir ulusal kurtuluş hareketi başka ülkeler tarafından ne oranda dikkate alınıyor, başka uluslararası aktörlerle ne oranda ilişkiye geçebiliyorsa, o oranda bir uluslararası aktör konumunda bulunuyor denilebilir. Nitekim, geçtiğimiz yıllarda sömürge yönetimlerine karşı sürdürülen ulusal kurtuluş hareketlerinin çoğu belirli bir

aşamadan sonra bu konuma ulaşmıştır. Bu türden bir duruma yüzyılımızdan verilebilecek ilk örneklerden birisi de, 1920'lerin başında Anadolu'da oluşturulan Heyet-i Temsiliye ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'dir. 1923 Lozan Antlaşması'na kadar dünya uluslar topluluğunun büyük bir bölümü tarafından de jure, yani hukuki anlamda tanınmamış olan TBMM Hükümeti, uluslararası politikayı çok yakından ilgilendiren birçok olayda birincil bir konuma sahip olmuş, diğer ülkelerle savaşlar yapmış, antlaşmalar imzalamıştır. Böylece birçok ülke, Türkiye'nin meşru hükümeti olarak Müttefikler'in denetimindeki İstanbul Hükümeti'ni tanıırken, Ankara'daki TBMM Hükümeti, tam anlamıyla bir uluslararası aktör olarak çeşitli olayların gelişimine damgasını vurmuştur. Benzer durumlar, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ortaya çıkan ulusal kurtuluş hareketleri açısından da söz konusudur. 1950'lerde Cezayir'de Fransızlara karşı mücadele eden Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN)'nden, 1960 ve 1970'li yıllarda Mozambik'te Portekizlilere karşı mücadele veren Mozambik Kurtuluş Cephesi (FKELIMO)'ne kadar birçok ulusal kurtuluş hareketi bu açıdan örnek gösterilebilir. Öte yandan, bazı örneklerde, bir sömürge yönetimine karşı mücadele veren ve uluslararası politika açısından yukarıda sözü edilen türden özelliklere sahip olan birden fazla örgüt bulunabilmektedir. Bu duruma en güzel örnek, 1970'lerin başlarında bir Portekiz sömürgesi olan Angola'nın bağımsızlığı için mücadele veren Angola Halk Kurtuluş Hareketi (MPLA), Angola'nın Toplu Kurtuluşu İçin Ulusal Birlik (UNITA) ve Angola Ulusal Kurtuluş Cephesi (FNLA) örgütleridir. Kaba bir ayırımla, bu örgütlerin sırasıyla Sovyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri ve Çin Halk Cumhuriyeti tarafından desteklenmeleri de olayın uluslararası boyutunu pekiştirmiştir.

Diğer taraftan, 1980'lerde sömürgelerin giderek azalması, bu türden mücadelelerin zemininin siyasi ideolojiler arasındaki rekabet alanına kayması sonucunu doğurmuştur. Örneğin. Nikaragua'da, bir yanda Küba ve SSCB tarafından desteklenen Sandinist yönetim, diğer yanda ise ABD tarafından desteklenen ve Honduras'ta eğitim gören Kontra gerillaları; El Salvador'da, bir yanda ABD tarafından desteklenen San Salvador yönetimi, diğer yanda bu yönetime karşı mücadele eden Farabundo Marti Ulusal Kurtuluş [Cephesi] (FMLN) gerillaları; Kamboçya'da, bir yanda Vietnam tarafından desteklenen Phnom Penh'teki yönetim, diğer yanda bu yönetime karşı mücadele eden ve Çin Halk Cumhuriyeti ile Tayland tarafından desteklenen Kmer gerilla grupları; Afganistan'da, bir yanda Sovyetler Birliği tarafından doğrudan müdahale ile desteklenen Kabil'deki yönelim, diğer yanda bu yönetime karşı mücadele eden ve Çin Halk Cumhuriyeti, Pakistan ve ABD tarafından desteklenen

Afgan direniş hareketi, bu durumu yansıtan olgulardı. Bu gerilla ve direniş örgütlerinin hepsi de. uluslararası politika açısından sonuçlar doğuran birer birim, ulusal nitelikte olup da yönetimi temsil etmeyen birer uluslararası aktör konumundadırlar.

Merkezi yönetimlere karşı mücadele eden bazı ayrılıkçı hareketleri de bu kategoriye örnek gösterebiliriz. Bu hareketler genellikle, ancak oldukça önemli bir etkililik derecesine ulaşım ihmal edilmeleri imkansız bir hale geldiklerinde diğere uluslararası birimler tarafından dikkate alınmaktadırlar. Özellikle dış odaklardan destek alan ayrılıkçı hareketlerin merkezi hükümetlere karşı sürdürdükleri mücadelelerde uluslararası boyutun nispeten daha fazla olduğu söylenebilir. Örneğın, Libya gibi dış odaklardan da yardım görerek Kuzey İrlanda'da Birleşik Krallık yönelimine karşı mücadele eden İrlanda Cumhuriyetçi Ordusu (IRA), özellikle Franko İspanyası'nda Fransa'dan belirli bir himaye görerek Madrid yönetimine karşı mücadele eden Bask Ulusal Bağımsızlık Hareketi (ETA), çeşitli ülkelerden sağladıkları destekle 1993 yılına kadar Etiyopya merkezi hükümetine karşı mücadele eden Eritre Kurtuluş Cephesi (ELF) ve Eritre Halk Kurtuluş Cephesi (EPLF) gibi örgütler bu türden bir konuma sahiptir.

Tüm bu söylenenlerin ışığında, ulusal fakat ülke yönetimini temsil etmeyen kişilerin, baskı gruplarının, bir sömürge yönetimine karşı mücadele eden hareketlerin, siyasal anlaşmazlıklar dolayısıyla iktidarı ele geçirmeye çalışan gerilla gruplarının ya da merkezi iktidara karşı ayrılıkçı bir mücadele sürdüren hareketlerin, bazı durumlarda uluslararası politikada belirli roller üstlenmelerinin, uluslararası politika açısından sonuç doğurabilecek bazı tutum ve davranışlara yönelmelerinin mümkün olabileceği görülmektedir. Bir başka deyişle, egemen devlet niteliği taşımayan bu yapılar, birçok olayda birer uluslararası aktör olarak yer alabilmektedirler (SÖNMEZOĞLU, 2000, s.39-43).

212. Hükümetlerin Temsil Edilmediği Uluslararası Nitelikli Aktörler

Ülkesel egemen devletin temel aktör olma konumunu zorlayan gelişmelerden birisi de, ülke hükümetlerinin temsil edilmediği, hükümetlerarası (trans-governmental) veya uluslararası (trans-national) örgütler olarak da adlandırılan kuruluşların giderek yaygınlaşmaları, uluslararası sistem içerisindeki çeşitli olaylarda önemli roller oynamaya başlamalarıdır. Herhangi bir kuruluşun "hükümetlerarası" özelliğe sahip olabilmesi için iki

asgari koşul söz konusudur: Örgütlenmede en azından iki ülke temsil edilmeli ve bunlardan en az birisi ülkesinin yönetiminin temsilcisi durumunda olmamalıdır (SÖNMEZOĞLU, 2000, s.43). Bu türden kuruluşları başlıca üç genel başlık altında toplamak mümkündür; a) uluslararası uzmanlık kuruluşları, b) çok-uluslu şirketler ve c) siyasal nitelik taşıyan hükümetler aşırı kuruluşlar.

2120. Uluslararası Uzmanlık Kuruluşları ve NGO'lar

Günümüzde IATA (Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği), IOC (Uluslararası Olimpiyat Komitesi), WCC (Dünya Kiliseler Konseyi), WFTU (Dünya Sendikalar Federasyonu), ICFTU (Uluslararası Hür Sendikalar Konfederasyonu) gibi örgütlerin sayısı süratle artmaktadır. 1970'lerin başlarında sayıları yaklaşık 3.000 olan bu uzmanlık kuruluşlarının günümüzde ise 20.000 civarında oldukları tahmin edilmektedir.

Üye ülkelerin hükümetlerinin temsil edilmediği birer uluslararası örgüt olan bu uzmanlık kuruluşlarında görülen söz konusu gelişme, bu birimlerin zaman zaman uluslararası politika açısından sonuçlar doğuracak faaliyetler göstermelerine, bir başka deyişle uluslararası politikada bazı roller üstlenerek bir uluslararası aktör konumuna sahip olmalarına yol açabilmektedir. Örneğin, 1980 yılında Sovyetler Birliği'nde düzenlenen Moskova Olimpiyat Oyunları sırasında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalini protesto etmek amacıyla, başta ABD olmak üzere bazı Batı ülkelerinin oyunları boykot etmesi, Uluslararası Olimpiyat Komitesi'ni doğrudan uluslararası politikanın içine çekmiştir.

Bir uluslararası sendikal örgüt, kendisine üye olan (veya olmayan) bir sendikanın faaliyet gösterdiği bir ülke yönetimi ile ilişkiye girerek, söz konusu sendikanın faaliyetlerini sürdürdüğü koşulların düzeltilmesi, iyileştirilmesi için taleplerde bulunabilmektedir. Yine bir Uluslararası Kızılhaç (IRC) veya bir Dünya Kiliseler Konseyi, genellikle insani nedenlerle de olsa, bazı uluslararası çatışmalarla ilgili olarak çeşitli girişimlerde bulunabilmekte, bazen arabuluculuk görevleri üstlenebilmektedir. Sayıları daha da artırılabilir olan bu gibi örnekler, söz konusu uluslararası uzmanlık kuruluşlarının da belirli bir oranda, amaç ve/veya sonuç açısından uluslararası politika ile ilgili bazı roller üstlenebildiklerini göstermektedir.

Hükümetlerdışı Örgüt (Non Government Organization-NGO) tipi örgütler devletlerle herhangi bir ilişkisi olmadan devlet sınırları dahilinde veya devletsel sınırlarını aşacak biçimde örgütlenen ve zaman zaman devletlere alternatif güçler olarak belli alanlarda boy gösterebilen kuruluşlardır. Bu kuruluşların tanımlanmasına ilişkin olarak çeşitli girişimler bulunmasına karşın, temelde en çok benimsenen tanımlama Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi ECOSOC tarafından yapılan, “hükümetlerarası bir anlaşma ile kurulmayan her örgüt hükümetler dışı örgüttür” açıklamasıdır (SÖNMEZOĞLU, 2000, s.43-44).

NGO'ların evrensel ölçekte kabul edilmiş bir tanımı yoktur. Ancak bunların, üzerinde görüş birliğine varılan temel özelliklerinden söz edilmektedir. Bunlarda, gönüllülük esasına dayanmak, kar amacı gütmemek, genelde bürokratik olmayan esnek bir yapıya sahip olmak, karar ve uygulamalarda katılımcı yaklaşımı benimsemek olarak özetlenebilir. NGO'lar giderek karmaşıklaşan sorunlar karşısında, belli bir sorun alanını öne çıkararak, somut çözümlere ya da sonuçlara ulaşmayı hedefler. Temsil ettikleri kesimlerin, değişik somut taleplerine dikkat çekmek veya bu talepleri bir mücadele konusu haline getirmek NGO'ların varlık nedenidir. NGO'lar, belli özgül bir toplumsal temelde, hitap edilen veya temsil edilen grubun toplumsal bilincini, yani “kendi küçük dünyasını kurma” duygusunu güçlendirmekten güç alırlar. Bu özelliklerinden dolayı, NGO'lar uğraş alanlarına giren sorunlarda, ilgili kesimlerin potansiyellerini, büyük bir hızla harekete geçirmeleri söz konusudur. Zaten, NGO'ları cazip bir aktör haline getiren de bu özellikleridir. NGO'lar ulaşım ve iletişim teknolojisindeki gelişmelerin yarattığı yeni imkanları yoğun bir şekilde ve ustaca kullanarak, hedef kitlelerinin bilinçlendirme ve harekete geçirme yeteneklerini arttırmaktadırlar (YIKILMAZ, Necla).

Bu tür örgütlerin sınıraşırı, bir başka deyişle global sistemin bir aktörü olarak faaliyette bulunanlar şeklinde ikinci bir ayrıma tabi tutulması için de amaçlar yönetim, üyelik ve finansman açılarından bazı kriterler kullanılmaktadır. Buna göre kimi zaman transnasyonel, kimi zaman uluslararası hükümetlerdışı (INGO-International Nongovernmental) olarak tanımlanan bu örgütlerin sahip olması gereken özellikler şunlardır (ARIBOĞAN, 2001, s.212):

1 - Amaçlar esas olarak devletlerarası olmalı ve en az üç devlette faaliyeti bulunmalıdır.

- 2 - Üyeler en az üç devletin bireylerinden veya kolektif varlıklardan gelmelidir.
- 3 - Örgüt faaliyet alanıyla ilgili uygun nitelikli tüm birey ve varlıklara açık olmalıdır.
- 4 - Örgütün kurucu anlaşması daimi bir karargâh belirtmeli ve yönetim organları ile memurlarının, üyelerce periyodik olarak seçilmesine olanak verilmelidir.
- 5 - Oy verme biçimi örgütün herhangi bir ulusal grubun kontrolüne geçmesini engelleyecek şekilde olmalıdır.
- 6 - Bütçeye önemli finans katkıları en az üç devletin birey veya kolektif varlıklarından gelmelidir.

Temelde hükümetlerdışı örgütler grup çıkarlarının ya da kişisel çıkarların, devlet sınırları ötesine taşması yani genel geçer kullanımıyla "transnasyoneleşmesi" (devletlerarasılaşıma) sonucu ortaya çıkmışlardır.

Hükümetlerdışı örgütlerin ilk kuruluşları 19. yüzyıl olmakla birlikte gelişme sürecine girmeleri 2. Dünya Savaşı sonrası bulmuş, 1940'larda 100'den az olan sayıları savaştan kısa bir süre sonra 500'e, 1970'lerin sonlarında ise 2500'e ulaşmıştır (ARIBOĞAN, 2001, s.214). Bu tarihten sonra daha da spektaküler bir büyüme gösteren hükümetlerdışı örgütlerin 1986'da 4676 olan sayısı 2001'de 17.000'e ulaşmıştır. Ucuz ve çok hızlı iletişim teknolojisinin varlığı, bu grupların örgütlenmesini, kamu politikası ve uluslararası hukuka etki etmelerini (kara mayınlarının yasaklanmasını öngören anlaşma buna yakın dönemden bir örnektir) mümkün kılmıştır (KRASNER, 2001).

Bu kadar büyük bir hızla yayılan ve gelişen hükümetlerdışı örgütlerin sistem içerisindeki aktör rollerin artmasının çeşitli sebepleri vardır. Her şeyden önce üyeleri bireylerden oluşabildiği gibi çeşitli ulusal toplulukları da kapsayabilecek olan bu tür örgütler devletler arasındaki bağları alt düzeyde de güçlendiren ve devletlerce resmi olarak ele alınmayan konulardaki ortak çıkarlara hizmet edebilen kuruluşlardır. Bunun da ötesinde devletlerce resmi olarak ilgilenilen konularda bile -örneğin çevre sağlığı- devlet faaliyetlerini tamamlayıcı ve bireysel ya da kolektif katılımı sağlayıcı aracı birimler olmaları dolayısıyla devletlerce de desteklenen son derece önemli işlevler görmektedirler (ARIBOĞAN, 2001, s.214).

Hükümetlerdışı örgütlerin en önemli özelliklerinden birisi de bu, devletlerin, kendi resmi otoritelerinin dışında kurulmuş ve faaliyet gösteriyor olsalar bile, belirli alanlara ilişkin düzenlemeler yapma konusunda bu örgütlerden çok etkilenmeleri ve onları desteklemeleridir.

Nitekim Kızıllaç'ın, Uluslararası Af Örgütü'nün, Dünya Kiliseler Konseyi'nin ya da Dünya Sendikalar Konfederasyonu'nun dünya çapında sahip olduğu prestij ve etkileme kapasitesi bugün birçok devletin ulaşamayacağı kadar yüksektir (ARIBOĞAN, 2001, s.220).

Faaliyet alanları siyasetten, spora ve sanata, eğitimden, tıp ve bilime ya da ulaşım, taşımacılık, basın, din, hukuk gibi birçok konuya kadar yayılan bu binlerce hükümetlerdışı örgüt, devletler kanalıyla gerçekleştirilemeyecek siyasetler üstü bir fonksiyonu olarak da halklar arasında köprü vazifesini üstlenmektedir (ARIBOĞAN, 2001, s.214).

Hükümetlerdışı aktörlerin çeşitli tiplerde ve amaçlarla kurulması ve hızla yaygınlaşması, emekten sanayiye, devletsel sosyal ve siyasal politikalara, bireysel inançlara, düşüncelere kadar pekçok alanda yeni oluşumlar yaratmıştır. Ancak bu oluşumların hepsi aynı amaçlarla ya da işlevlerle çalışmamaktadırlar. Kimileri gönüllü olarak biraraya gelen gruplarca sosyal bir misyon yüklenerek ortak değerleri korumaya çalışmakta -bunlara gönüllü örgütlenmeler (Voluntary Organizations-VO)'de denmektedir-, kimileri devletlerin birtakım faaliyetlerini tamamlamaya ve bir hükümet ajanıymışçasına hizmet vermeye uğraşmakta -bunlara hükümetset hükümetlerdışı örgütler (Governmental Nongovernmental Organizations-GONGO) de denmektedir- kimileri ise üyelerin çıkarlarını temsil edecek şekilde kendine dönmük -bunlara halkların örgütleri (People's Organizations- PO)'de denmektedir- eylemlerde bulunmaktadır (ARIBOĞAN, 2001, s.217).

Hükümetlerdışı örgütlerin devlet faaliyetlerinin üstünde, yanında veya tamamen dışında birtakım işlevler görmesi onları global sistem açısından vazgeçilmez aktörler arasına sokmuştur. Temel amaçları olarak kısaca;

- 1) Ulusal ve uluslararası arenalarda kendi çıkarlarını sağlamak,
- 2) Global ya da bölgesel hükümetlerarası örgütlerin amaçlarına karşı çıkmak, değiştirmek ya da sağlamak,
- 3) Ulusal hükümetlerin amaçlarına muhalefet etmek, değiştirmek ya da desteklemek yönelimlerine göre hareket etmekten bahsedilebilir. Bu amaçlara göre faaliyet gösteren hükümetlerdışı örgütler ister istemez politik bir nitelik de taşımaya başlamışlardır.

Kimileri hükümetlerdışı örgütlerin çoğunun esas amacının politik olduğunu iddia etmektedir. Ancak bu örgütler siyasal nitelikli bu taraflarını genellikle perdelemeye çalışmakta ve farklı görünüm altında siyasi dengelerle ilgilenmektedirler. Örneğin en çok bilinen hükümetlerdışı

örgütlerden olan Uluslararası Af Örgütü esas olarak insan haklarının korunması amacına yönelik, genel bir faaliyetler programına sahip olmakla birlikte, özelde gerçek ilgi alanı siyasal suçlular ve onların hakları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Uluslararası Af Örgütü tarafından hakkında olumsuz düşünülen devlet ise, örgütün devletler arasında çok fazla desteklenmesi sebebiyle devletlerarası düzeyde çeşitli yaptırımlara maruz kalabilmektedir (ARIBOĞAN, 2001, s.219-220).

Devletler dünya çapında çeşitli sorunlarla mücadele etmede yetersiz kaldıkça, farklı sınırlar içerisinde, yaşayan insanlar ortak kaygıları ve çıkarları paylaştıkça bu örgütlerin de her geçen gün gelişmesi ve etkinleşmesi kaçınılmaz olacaktır. Büyük bir ihtimalle 21. yüzyıla girildiğinde bu kuruluşlar temel aktörlerden biri olma konumunu koruyacak ve belki de sınırların belirsizleşeceği, globalleşmenin en uç noktalara varacağı bir dünyada devletlerden daha önemli hale gelebileceklerdir.

2121. Küreselleşme NGO İlişkisi

Küreselleşme ile NGO'lar arasında karşılıklı bir etkileşim, bir diyalektik ilişkinin varlığı, küreselleşme sürecinde rol oynayan faktörlerden bazılarının, NGO'ların uluslararasılaşmasını teşvik ettiği, aynı şekilde, NGO'ların uluslararasılaşmasının da, küreselleşme sürecinin bazı boyutlarına da etki ettiği ileri sürülmektedir. Küreselleşmenin merkezinde, ekonomik ilişkilerin ve süreçlerin uluslararasılaşmasında yaşanan olağanüstü hızlanma yer alır. Ancak bu durum beraberinde, ulusal sınırları aşan toplumsal, siyasal ve ekolojik sorunları da beraberinde getirmiştir. Sermayenin küreselleşmesinin yeni biçimi ve buna eşlik eden teknolojik ve siyasal gelişmeler, işsizlik, yoksulluk çevrenin tahribi ve mafyalaşma gibi sorunların da küreselleşmesini ve bu sorunların tek bir ülkenin ulusal sınırları içinde ele alınmasını imkansız hale getirmiştir.

Küreselleşmenin siyasal boyutta yarattığı en önemli etkilerden biri, yeni bir demokratikleşme ve demokrasi idealizmidir. NGO'lara yüklenen anlam ve işlevi, küreselleşme siyaset teorisi içerisinde yerel yönetimlere ve NGO'lara biçilen role ilişkilendirerek kavramak mümkündür. NGO'lara, sisteme payanda olmak suretiyle, meşruiyet krizinin aşılmasına yardımcı olacak yeni aktörler rolü ve toplumsal talepleri sistem içine çekip masnetme rolü biçilmektedir. Küreselleşme sürecinde, demokratikleşmenin üzerinde durulmasının nedenlerinden biri piyasa sistemine uygun bir siyasal yapının yerleştirilmeye çalışılmasıdır. Bu siyasal yapı ise devletin müdahalesinin en aza indirilmesi, devletin küçültülmesini hedeflemektedir. Yerel yönetimlerin, küreselleşme

projesindeki yeri hayatidir. Çünkü küreselleşmeyle birlikte sönümlenen ulus-devletlerden boşalan yer, yerel yönetimlerle doldurulacaktır. Ulus-devletin yönlendirme, düzenleme ve sorun çözme yeteneğinin önemli ölçüde aşılması, geleneksel siyasal aktörlere olan ilginin azalması ve bu alanda oluşan boşluğun NGO'larla doldurulması söz konusudur. Sistem içi siyasi partilerin alternatif gibi görünen programları da, daha çok dünya pazarına eklenmenin ve IMF, DB, DTÖ, G7 gibi kuruluşlarca verilen kararları yerine getirmenin değişik imkanları etrafında dolanmaktadır. Partiler arasındaki farklılıklar ortadan kalkmakta ve seçenekler azalmaktadır. Ulus-devletlerin siyasal organları ve kurumları artık karar değil bir tür icra mekanizması haline gelmektedir. Ulus-devletin yerini alacak olan iktidarın meşruiyet krizini çözme işi, yerellik niteliği ağır basan ve demokratik temsiliyeti olduğu savunulan NGO'lara ihale edilmektedir. Bu aynı zamanda, siyasi muhalefetin parçalanması ve hedeflerinin bütünleşmemesi açısından da daha işlevsel, daha tehlikesizdir. Böylece sistemin toplayıcı kurumları, genel amaçlı, iktidarı hedefleyen siyasi partiler değil, bireylerin yaşam alanlarını hedefleyen NGO'lar olmuştur.

Demokratikleşmenin gereği üzerinde durulmasının ikinci nedeni ise, yapısal uyum programlarının yarattığı küreselleşme ile ivme kazanan yoksulluk ve adaletsiz gelir dağılımının ortaya çıkardığı sınıfsal çelişkileri yumuşatmak ve toplumsal başkaldırıları etkisizleştirmektir. Son zamanlarda moda olan “yönetişim” kavramı ile siyasal katılım, hesap verme, şeffaflık ve bunları hayata geçirecek aktörler olarak NGO'lar sürekli gündeme getirilmektedir.

Neo-liberal yaklaşımların ağırlığını hissettirmesi de NGO'ların önemini arttırmıştır. Neo-liberal ideolojinin esas unsurlarından biri, devletin iktisada alana kaynak dağılımı ve sosyal güvenlik amacıyla müdahale edilmesine, yani sosyal devletin işlevlerine karşı olmasıdır. NGO'lara biçilen işlev, sosyal devlete alternatif olmaktır. Küreselleşme sürecinde devletin, eğitim, sağlık sosyal güvenlik gibi merkezi siyasal alanlardan çekilmesi sonucu özelleştirme uygulamaları gündeme gelmekte ve NGO'ların, etikili harcama biçimleri ve esneklik gibi bazı özellikleri de ileri sürülerek sosyal devletten boşalan yer NGO'lar tarafından doldurulması hedeflenmektedir. NGO'lar neredeyse sosyal devletin yerine geçirilmekte, sosyal devletin kapitalizmi yeniden üretmesinde yerine getirdiği rol şimdi NGO'lara aktarılmak istenmektedir.

Ayrıca “sürdürülebilir kalkınma” konusunda da NGO'lara bazı roller biçilmektedir. Yeni liberal politikalar çerçevesinde, özellikle, Az Gelişmiş Ülkeler (AGÜ)'e yönelik kalkınma stratejisi modeli olan, “sürdürülebilir kalkınma” modelinde, sürdürülebilir kalkınmanın yalnız

hükümet eylemleriyle ve piyasa güçleriyle sağlanamayacağı anlaşıldığından, NGO'lara kalkınmada belirleyici rol tanınmaktadır. Hem yoksulluğu azaltmada hem de demokratikleşmenin sağlanmasında NGO'lara önemli roller biçilmektedir. NGO'ların bu yeni işlevi üçüncü kuşak strateji olarak adlandırılmaktadır. Bu stratejiye göre, yapısal uyum programının gerektirdiği siyasal reformların gerçekleşmesinde ve yoksulluğun azaltılmasında NGO önemli roller verilmektedir. Merkezi yönetimlerin siyasal reformları gerçekleştirilmesi için sivil toplum bir baskı unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Yapısal uyum programlarının yarattığı ve bir türlü üstesinden gelinemeyen, yoksulluk, gelir adaletsizliği ve işsizliğin azaltılmasında önemli roller yüklenilmektedir. Benimsenen yeni strateji ile, özel kesim ve uluslararası kuruluşlar yanına bir de NGO'lar eklenmekte, devlet ya da kamu yönetimi belirleyici aktör olmaktan çıkmaktadır. Devletin kalkınmada öncelikli olarak yerine getirdiği sosyal hizmetleri NGO'lar yüklenmektedir. Dünya Bankası, diğer uluslararası ve ulusüstü örgütlerin merkezi yönetimlerden çok bu örgütlere kaynak aktarmaya başlaması, devletin küçültülmesi hedefi ile uyumludur.

Küreselleşme süreci, çokuluslu şirketler, G7, IMF, DB ve DTÖ gibi kuruluşlar tarafından, sermayenin çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye ve düzenlemeye çalışırken, bu süreçte “insani” amaçlar için mücadele edebilecek aktörler konusunda ciddi eksikliklerin ortaya çıktığı görülmüştür. Bu aşamada, sürecin tehdit edici sonuçlarına karşı koyabilecek ve sürecin biçimlenmesine belirtilen yönde katılabilecek aktörler arayışı gündeme gelmiştir. Bu süreç, görüldüğü gibi, NGO'ların öne çıkmasına yol açmıştır (YIKILMAZ, Necla).

2122. Çok-Uluslu Şirketler

Hükümetlerin temsil edilmediği uluslararası nitelikli aktörler açısından verilebilecek örneklerin bir diğeri de çok-uluslu şirketlerdir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında, çeşitli üretim birimleri ve sermaye grupları arasındaki ilişkilerin gelişmesini kolaylaştıracak bir ortam oluşmuş ve de bu ilişkiler süratle gelişmiştir. Ekonomik örgütlenmenin mantığını ülkesel egemen devletin siyasal sınırlarından çok farklı bazı kriterlerin oluşturması, çok-uluslu şirketlerin sayı, etkinlik ve kapsam açısından her geçen gün biraz daha gelişmesinin en önemli nedeni olmuştur (SÖNMEZOĞLU, s.2000, s.45).

Şirketlerin global sistemde oynadığı role ilişkin en temel belirleyiciliği kuşkusuz ekonomik bir birim olarak dünya ekonomisinin işleyişine etki dereceleridir. 20.yüzyılın sonlarında artık

iyice göz önüne çıkmış olan globalleşme sürecinin ana sorumluları, global düzeyde pazar arayışında olan ve güçlerini dünya çapında yaygınlaştırmak ve en çok kârı elde etmek çabasını sürdüren şirketlerdir. Zira “çok-uluslu şirketin ana amacı evrensel karı maksimize edecek şekilde dünya çapında ekonomik faaliyetleri bütünleştirmek ve organize etmektir; çok-uluslu şirket her parçasının bütüne hizmet etmesi beklenen organik bir yapıdır.” (ARIBOĞAN, 2001, s.179)

Şirketlerin önceleri yerel ticari faaliyetlerinin bir unsuru iken sonraları devletlerin politik çıkarlarını sağlamak amacıyla kullanılan sömürgeci ilişkilerin bir uzantısı haline gelmesi; sonrasında ise 19. yüzyıl sonlarına doğru modern endüstri şirketlerine dönüşerek özellikle de 20. yüzyıl ortalarından itibaren devletlerle rekabet eder hale gelen kuruluşlar halini alması, onu sistemin incelemeye değer aktörlerinden biri konumuna sokmuştur (ARIBOĞAN, 2001, s.168).

Özellikle iki kutuplu sistemin ortadan kalkmasının ardından üretimin uluslararasılaşması süreci ivme kazanmıştır. Genellikle, sosyal hayatın çok çeşitli boyutlarını da kapsayan bir anlamda “globalleşme” olarak ifade edilen bu olgu, (iktisadi anlamda) esas olarak sermayenin uluslararası alandaki hareket yeteneğinin çok büyük boyutlara ulaşması anlamını taşımaktadır. Sermayenin hareket yeteneğinin bu ölçüde artışındaki en önemli rol ise, şüphesiz çok-uluslu şirketlere ilişkindir. Uluslararası iktisadi ilişkiler açısından devletin temel aktör olma konumunu zorlayan bu sürecin uluslararası politika alanına yansımalarının olması da gayet doğaldır (SÖNMEZOĞLU, 2000, s.45).

Esasen devletler arasında tüccarlar aracılığıyla gerçekleştirilen ticaretin kökenleri Fenikeliler, Cenevizliler gibi toplumların var olduğu dönemlerde başlamış, hatta ipek yolu kanalıyla dünyanın en uzak köşelerine kadar uzanan bir alışveriş imkanı oluşturulmuştur (ARIBOĞAN, 2001, s.168). “Ancak devletler arasında sürdürülen ticaretin sermaye birikimine dayalı olarak şirketler eliyle gerçekleştirilmesi ve buna bağlı olarak sanayi kapitalizminin gereksinimi olan hammadde kaynaklarının bol ve ucuz sağlanması sonucu, farklı ülkelerde faaliyetlerde bulunan uluslararası şirketler ortaya çıkmıştır”.

Bugünkü anlamda ilk modern çokuluslu şirketler 19. yüzyılda Avrupa merkezli olmak üzere Belçika'da (S.A. Cockeril - 1815), Almanya'da (Bayer - 1863), İsviçre'de (Nestle - 1867) Fransa'da (Michelin - 1893) ve İngiltere'de (Lever - 1890) ortaya çıkmış ve yüksek gümrük

tarifeleri nedeniyle ihracattaki güçlükleri hafifletmek kaygısıyla yabancı ülkelerde yatırım yapma yoluna gitmişlerdir (ÇAM, 1987, s.97-98).

“Global şirket günün birinde geleceği sömürgeleştirmek için tasarlanan en güçlü insan örgütüdür. Çalışanlar ve hükümetler hala belli bir toprak parçası ile bağlı iken onlar hareketliklerinin avantajını kullanmaktadırlar. Bu nedenle gelecekle ilgili iddialarda bulunmak için şirket kahinleri dünyanın tümünden çok önlerdedir. Onlar bugün işletme kararları alırken, gelecek nesiller için de politikalar yaratmaktadırlar” (ARIBOĞAN, 2001, 168).

“Sermayenin fiyatının en ucuz olduğu yerde elde edilmesi ve en yüksek kârı getireceği yerde kullanılmasıdır” felsefesiyle ekonomik faaliyetlerini yönlendiren çok uluslu şirketler, zaman zaman ekonomik boyutu aşan siyasi amaçlar da gütmüşler ve ekonomik açıdan zarar görme pahasına uzun vadeli stratejiler uygulamışlardır. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri Tahvil ve Döviz Komisyonu ve sonrasında Kongre soruşturmasıyla açığa çıkarıldığı gibi 100 Amerikan firmasının yasal olmayan dış ödemeleri 70’li yıllar itibarıyla 100 milyon doları aşmıştır (ARIBOĞAN, 2001, 170). Bu rakamın tespit edilebilen ve yalnızca rüşvet amaçlı olarak kullanılan miktarları ifade ettiği de düşünülürse, yabancı ülkelerde yatırımlar yapan bir çok şirketin yatırım yaptıkları ülkenin siyasi ve ekonomik sistemlerinde kendileri lehine bir takım değişiklikler gerçekleştirebilmek için kısa vadede zarar etmeyi göze almaları söz konusu olabilmektedir.

Şirketlerin, kendileri lehlerine ekonomik bazı kararların ve önlemlerin alınması için siyasi karar mekanizmalarını etkilemeye çalıştıklarını gözardı etmemek gerekir. Bu çabalar direkt parasal yardımda bulunmaktan, varolan siyasi iktidara ya da muhalefete dolaylı desteğe kadar uzanabilmektedir. Örneğin özellikle seçim dönemlerinde yapılan yardımlara bir örnek teşkil etmesi açısından Steven Lydenberg’in 1980’de yaptığı araştırması ilginçtir. Lydenberg 1980 seçimlerinde 17 Amerikan şirketinin seçim kampanyalarına yaptığı aleni harcamanın 8.835.007 dolar tuttuğunu tespit etmiştir. Benzer biçimde California’da başlatılan anti-sigara kampanyasına karşı yalnızca R.J.Reynolds Tobacco şirketinin yaptığı harcama 1.404.808 dolar olarak ifade edilmektedir (ARIBOĞAN, 2001, 176).

İlk bakışta, ekonomik amaçlı bu gibi örgütlenmelerin uluslararası politika ile olan ilgisi

zayıf gözükebilir. Gerçekten de, birincil amacı daha fazla kâr etmek olan bu şirketlerin doğrudan uluslararası politikaya taraf olma amacı ile hareket etmeleri, böyle bir motivasyona sahip olmaları beklenemez. Fakat, sorun her zaman bu kadar basit değildir. Ünlü İngiliz tarihçisi E.H.Carr bir kitabında, “iktisat, belirli bir siyasal düzen öngörür ve siyasetten ayrılarak iyi bir şekilde incelenemez” diyerek bu konuya dikkat çekmektedir. Örneğin, bir uluslararası iktisat rejimi olan serbest ticaret incelenirken, çoğu zaman uluslararası siyasal koşullar veri alınır. Oysa, uluslararası ekonomik ilişkilerde serbest ticaretten yararlananlar, mevcut olan uygun durumun korunması veya uygun olmayan durumun uygun hale getirilmesi amacıyla, teorik düzeyde “veri” olan siyasal koşulları etkilemeye, belirlemeye çalışırlar. Bu amaca yönelik olarak, diplomatik önlemlerden güç kullanımına kadar çeşitli dış politika araçlarına başvurabilirler. Bu konuda İngiltere, özellikle I.Dünya Savaşı’na kadarki dönemde oldukça başarılı örnekler vermiştir. Daha sonra, benzer bir konuma Amerika Birleşik Devletleri ulaşmıştır.

Uluslararası ekonomik ilişkilerin uluslararası politika ile olan yakın ilişkisi açısından yapılan bu genel gözlemler, çok-uluslu şirketlerin faaliyetleri açısından da geçerlidir. Çok-uluslu şirketler de, amaçlarına ulaşabilmek, bu amaca yönelik faaliyetlerini sürdürebilmek için siyasi nitelikli bazı tutum ve davranışlar içerisinde olabilmektedirler. Bu türden kuruluşların uğrunda mücadele ettikleri amaç veya amaçların ne olduğu tartışmalı bir konudur. Bununla birlikte, herhangi bir şirket için olduğu gibi bir uluslararası şirket için de, maksimum kâr, en azından orta dönemde, ulaşılması zorunlu, olmazsa olmaz bir hedeftir. Genellikle, üretim ve satış miktarlarındaki artışlar da çok-uluslu şirketlerin yöneticileri tarafından arzulanan durumlardır. Aslında, bu, her zaman kârlarda da bir artış anlamı taşımayacağından sermaye sahipleri için birincil amaç olmayabilir. Fakat, “büyüme”ye önem veren bazı sermayedarlar ve yöneticiler, yine de bu türden bir eğilim içerisinde bulunabilirler. Çünkü, bu türden bir kapasite genişlemesi ve büyüme, onların denetim altında tuttıkları yapının büyümesi, dolayısıyla kendi imkan ve etkilerinin artması sonucunu doğurabilecektir. İşte bu aşamadan itibaren, çok-uluslu şirketlerin davranışlarını yönlendiren motivasyonlar açısından iktisat dışı bazı faktörlerin de devreye girmesi söz konusu olabilir. Gerçekten de, bu eğilim, uzun vadede kârlılığı daha da artırmaya yönelik ekonomik bir değerlendirmenin sonucu olabileceği gibi, çokuluslu şirketin kendi için uygun şartları yaratma veya koruma amacına yönelik, çoğu zaman siyasal nitelik taşıyan çabalarını destekleyici bir özellik de olabilir. Böyle bir durumda, söz konusu çok-uluslu şirketin faaliyetleri açısından ekonomi ile siyasetin, amaç ile aracın iç-içe geçtiği görülür.

Diğer taraftan, bir an için çok-uluslu şirketlerin kârlarının maksimizasyonu gibi tamamen ekonomik nitelikli bir amaç dışında hiçbir amaç gütmediklerini varsaysak bile, şirketlerin bu temel amaca ulaşmak için siyasal nitelikli bazı faaliyetler içerisinde belirli ölçülerde yer almaları söz konusudur. Bunun ölçüsü, şirketin tutumuna olduğu kadar içinde bulunulan koşullara da bağlıdır. Bu türden bir şirket, faaliyetleri için uygun koşullarda istikrar arar ve mümkün olduğunca faaliyette bulunduğu ülkenin yönetiminden özerk bir konumda olmayı ister. Bunları sağlamak için de çeşitli yollara başvurur. İlkin, genellikle, çeşitli ülkelerdeki yan-kuruluşların tüm mülkiyet ve denetimini elde tutmaya çalışır. Örneğin, Ford Şirketi, Avrupa'daki faaliyetlerinde hisselerin yaklaşık %99'unu elde tutarak, buradaki yerel birimler üzerinde mutlak bir merkezi denetim imkanına sahip bulunmaktadır. Bir başka deyişle, çok-uluslu şirket genellikle, yatırım için yerel unsurlarla ortaklığın gerektiği ülkelerde yatırım yapmayı istemez. Çünkü, böyle bir durum, kendisinin o ülke yönetimi tarafından daha yakından denetlenebilmesine imkan verecek, özerklik alanını oldukça sınırlayacaktır.

İkinci olarak şirket, faaliyette bulunduğu ülkelerde kendisi için uygun olan koşulların sürmesini ister. Bu istek, iki tür siyasal nitelikli tutum ve davranışla desteklenebilir; şirket sermayesinin bileşimi açısından "anavatan" olarak adlandırılabilir merkez ülke ya da ülkelerin, üzerinde faaliyet gösterilen ülkeye bu yönde etkide bulunması sağlanmaya çalışılabilir veya üzerinde faaliyet gösterilen ülkedeki çeşitli baskı grupları ve siyasal odaklar ile belirli bir ittifak (veya mücadele) içerisine girilerek daha doğrudan bir etki yolu seçilebilir. Şirket, bu yöntemlerden daha çok birisini kullanabileceği gibi her ikisini birlikte de kullanabilir. Çok-uluslu şirket bu konuyla uluslararası politika açısından önem kazanmaktadır. Şirket bu durumda, ya merkez ülke veya ülkelerin dış politika çıkarlarını yönlendirmeye çalışmakta, ya da üzerinde faaliyetlerini sürdürdüğü ülkenin iç politikasına dışsal bir faktör olarak etki etme durumunda olmaktadır. Bunlardan birisini veya her ikisini gerçekleştirdiği oranda da, bir uluslararası aktör niteliği kazanmaktadır. Fakat, hemen belirtmek gerekir ki, bu türden ilişkilerin olgusal düzeyde saptanması son derece zor, bu konudaki sistematik çalışmalar da oldukça azdır. Bu tür konular, genellikle çeşitli iletişim araçlarının ele aldığı kadarıyla bilinmekte ve değerlendirilmektedir. Bunun en önemli nedeni de, çok-uluslu şirketlerin bu gibi faaliyetleri genellikle, saptanması güç, gizli sayılabilecek yöntemlerle gerçekleştirmeleridir. Bu türden olgu veya olaylara ilişkin nispeten güvenilir veriler ise, genellikle ancak ilgili konu tarih olduktan sonra elde edilebilmektedir.

Çok-uluslu şirketlerin uluslararası politika açısından sonuç doğuran siyasal nitelikli faaliyetler içerisinde yer alma sıklık ve dereceleri, üzerinde faaliyet gösterilen ülkenin özellikleri ile de yakından ilgilidir. İlk, günümüzde çok-uluslu şirketlerin yatırımlarının büyük bir kısmı üçüncü dünya ülkelerine değil, Kuzey Amerika, Batı Avrupa, Avustralya, Yeni Zelanda gibi bölgelere yönelmektedir. Bunun en önemli nedeni, şirketlerin bu bölgelerde faaliyetlerini istikrar ve güvence içerisinde sürdürebilmeleridir. Oysa üçüncü dünya ülkelerinde, çok-uluslular açısından aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Bu ülkelerde, çok-uluslular açısından kısa vadede yüksek oranlar sağlanabilmekle beraber, siyasal gelişme ve değişimler sonucunda ortaya çıkabilen karşı eğilimler de söz konusudur.

Latin Amerika, özellikle ABD kökenli çok-uluslular açısından konuya ilişkin çeşitli örneklerle dolu bir bölgedir. Bölgede faaliyet gösteren ABD kökenli çok-uluslular, sık sık merkezdeki lobileri aracılığıyla, ABD'nin hedef ülkeye kendi istedikleri yönde bir ikna veya baskı politikası uygulamasını sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu etki süreci, Wright Mills'in İktidar Seçkinleri (The Power Elite) adlı çalışmasında göstermeye çalıştığı gibi, son derece karmaşık, iç-içe geçmiş bir ilişkiler ve kurumlar ağı aracılığı ile işlemektedir. Bugün olduğu gibi eskiden de var olan bu türden ilişkiler, genellikle belirli bir zaman gecikmesi ile, olayların içinde bulunan kişiler tarafından kamuoyunun bilgisine sunulmaktadır. Bu örneklerde adı geçen şirketlerin bu konularıyla uluslararası politika alanı içerisinde yer aldıkları söylenebilir.

Çok-uluslular bazı durumlarda da, benzer etkileme faaliyetlerini doğrudan hedef ülke üzerinde yoğunlaştırmaktadırlar. Bu türden çabalar başlıca iki biçimde ortaya çıkabilmektedir. İlk, çok-uluslu şirketler, istedikleri "istikrar ve özerklik" koşullarını genellikle ülke yönelimi ile yakın ilişkiler kurarak elde etmeye çalışmaktadırlar. Çoğu zaman saptanması güç özel ilişkiler biçiminde yürütülen bu faaliyetler, bilimsel bir çalışmada veri olabilecek bir biçimde ancak belirli bir süre sonra, o da sadece küçük bir bölüme ilişkin olarak belgelenebilmektedir. Örneğin, 1956 Süveyş Krizi sırasında Orta Doğu'da ortaya çıkan Batı aleyhtarı hava içerisinde, bölgede faaliyet gösteren Batılı petrol şirketlerinden birçoğuna karşı sabotajlar düzenlenmiş, tesislerin önemli bir bölümü kullanılamaz hale gelmişti. Bu şirketlerden sadece bir tanesinin, Tapline adlı şirketin tesisleri bu sabotajlardan hiçbir zarar görmemişti. Sonradan, şirketin, yöneliminin bölgedeki merkezi ve mahalli yetkililer, iş adamları vb. odaklar ile geliştirdiği iyi ilişkiler sayesinde özel olarak korunduğu ve çalışmalar boyunca

üretime devam edebildiği anlaşılmıştı.

İkinci olarak ise, iktidarların şirket yönetimlerine karşı tutum takındığı, özellikle devletleştirme çabalarına giriştiği durumlarda, çok-uluslu şirketlerin söz konusu ülkedeki iktidar sürecini etkilemeye yönelik bazı çabalara girişebildikleri gözlenmektedir. Bu faaliyetlerin neler olabileceği, söz konusu ülkenin siyasal ve sosyal koşullarına göre değişmektedir. Örneğin, çoğulcu bir siyasal sisteme sahip ülkelerde iktidarda olan partiyi desteklemek veya muhalefet odaklarıyla birlikte onun karşısında yer almak olarak sürdürülen bu faaliyetler, askeri yönetimlerin hakim olduğu ülkelerde ise bir kliğe karşı diğer kliği desteklemek biçiminde ortaya çıkmaktadır (SÖNMEZOĞLU, 2000, s.46-50).

Konuya ilişkin en bilinen örneklerden birisi, 1970'lerin başlarında, Salvador Allende yönetimindeki Şili'de yaşanmıştır. Merkezi New York'ta bulunan Uluslararası Telefon ve Telgraf (ITT) şirketinin Şili'de siyasete karışması süreci 153 milyon dolarlık bir yatırımla açtıkları "Chiltelco" adlı şirketin alt şubelerinin Salvador Allende'nin millileştirme politikası ile tehlikeye düşmesiyle başlamıştı. Allende'nin seçimlerde rakibi muhafazakâr Jorge Alessandri'nin ITT'nin desteğine rağmen seçilememesi üzerine, CIA de ITT ile işbirliğine gitme yollarını aramıştı. Allende'nin başkan seçilmesinden hemen sonra, ITT şirketi bir bildiri yayımlayarak ekonomik savaş ilan etmişti. Bu savaş önlemlerinin içine kredi sınırlamaları, bakır bojkotları, petrolde ve silah yüklemelerinde geciktirme ile anti-Allende propagandası türünden faaliyetler girmektedir. Sonuç olarak Allende 11 Ekim 1973'de askeri bir darbe ile devrilmiş istenmeyen kişi bir çokuluslu şirketin, bir gizli servisle birlikte yaptığı operasyonlar neticesinde bertaraf edilebilmişti (ARIBOĞAN, 2001, s.176).

Politik ve ekonomik güç sahibi oldukları iddiasına karşın şirketler ilk başlarda devletlerin siyasetlerini gütmeye bir araç olarak kullanılmış ve şirketler açısından başarılı olabilmenin ön koşulu da, arkasında devlet desteğinin varlığı şeklinde belirlemiştir. Nitekim Hindistan'a el atan ilk grup, Fransızlar olmakla beraber (1740'larda) hükümetlerinden hiç bir destek görmemiş, hatta destek bir yana bölgedeki Fransız kolonilerinin liderlerinden olan La Bourdonnais ve Jean Dupleix, Fransa'da yargılanmışlardır. Dupleix'ten sonra onun yerine geçen Lally de İngilizlere karşı sürdürdüğü mücadelede hiç bir destek görmediği gibi yenik düşünce de Fransız hükümetince ölüme mahkum edilmiştir. İngilizlerin Doğu Hint Şirketi ise İngiliz hükümetince sonuna kadar desteklendiği gibi, Hindistan'ın itaatkar bir İngiliz sömürgesi

haline gelmesinde en önemli rolü oynamıştır. Zaman içerisinde Hintli racaların da bu şirketin hissedarı haline gelmesiyle siyasi ve ticari ilişkiler daha da içice geçmiş ve ticari bir faaliyet son derece politik bir ilişki haline dönüşmüştür (POTYEMKIN, 1977, s.308).

Çok-uluslu şirketlerin dünya sisteminin önemli aktörlerinden biri olarak kabul edilmesinde, global sistemde şu dönemde tarihsel olarak belirleyici unsurun “ekonomik güç” olması da lehlerine bir süreçtir. Bir başka deyişle 21. yüzyıla girilirken dünya sistemindeki ilişkilerde en önemli faktörler “ekonomik veriler” biçiminde belirlemekte ve ekonominin belirleyici olduğu bu dünyada, en açık ekonomik semboller olan şirketler birer aktör konumuna yükselmektedirler (ARİBOĞAN, 2001, s.171).

Günümüzde, serbest ticaret kurallarının kayıtsızca ve önüne geçilmez bir biçimde yayılması ve hepsinden önce sermaye ve finans kaynaklarının serbest hareketi sebebiyle “ekonomi” artan oranda siyasi kontrol alanı dışına çıkmakta, (BAUMAN, 1999, s.77) ekonomi, politikanın önüne geçmekte, politika artık ekonomik gerçekler ve gelişmeler tarafından belirlenmektedir (ÇEÇEN, 1995, s.119). Bu açıdan küreselleşme, milletler arasında her bakımdan karşılıklı bağımlılığı artırmakta ve bireyleri çok uzakta meydana gelen olaylara ve alınan kararlara bağımlı hâle getirmektedir (ARİBOĞAN 1998, s.203).

Ekonomik bakımdan, yetkilerini giderek uluslararası kurumlara devretme durumuyla karşı karşıya kalan ulus-devlet, uluslararası sermayenin önündeki engel olarak algılanmakta, (KAZGAN, 2000, s.35) bir yandan milli egemenlik aşındırılırken, diğer yandan uluslararası sermayenin kendi kuralları egemen kılınmak (IŞIKLI, 2000, s.28) istenmektedir.

Küresel şirketlerin gücünün giderek artması devletin aşınımına sebep olmaktadır. Çok büyük bütçeleri, gelişmiş teknolojileri, bir kaç kıtada faaliyet göstermeleri ve kendi elemanlarının yanı sıra buldukları yerdeki istihdam bakımından da, küresel şirketler ekonomik, siyasi ve kültürel anlamda etkiye sahiptir. Bu şirketler aracılığıyla, gelişmişlik düzeyleri farklı olan devletler arasında bir hiyerarşi ve iş bölümü ortaya çıkmıştır. Merkez ve çevre devletler gibi (KARABAĞ, 2002, s.145).

Global düzeydeki ekonomik faaliyetlerde şirketlerin gittikçe daha da artan roller

oynadığı ve sahip oldukları kapasiteler açısından devletlerle rekabet eder hale geldikleri ortadadır. Lester Brown tarafından yıllık satış ve gayri safi milli hasıllarının karşılaştırılması suretiyle yapılan bir mukayesede en yukarıdaki 100 birimin 11 tanesinin şirketlerden oluştuğu iddia edilmektedir. Bu oran 1981 yılı karşılaştırmalarında ilk 100 birimin 42'sinin şirketler, 58'inin ise devletler olduğunu gösterecek biçimde değişmiştir (ARIBOĞAN, 2001, s.171). Bugün ise ilk yüz birimin 70'den fazlasının şirketler ve bankalardan oluştuğunu ve devletlerin ekonomik anlamda önemli bir rakiple karşı karşıya olduğunu görmekteyiz. Ancak burada vurgulanması gereken bir nokta da şudur ki, devletler özvarlıkları açısından değerlendirmeye alınsa, diğer aktörlerle ölçülemeyecek derecede bir potansiyele sahiptir ve bu sıralamalar ise yalnızca, şirketlerin de sistem içerisinde önemli hale geldiğini gösterme açısından ele alınmaktadır.

Birleşmiş Milletler'in son verilerine göre, dünyanın en büyük 200 çokuluslu şirketinin toplam kaynakları 7.1 trilyon ABD Doları tutarındadır. Dünyadaki ekonomik faaliyetlerin yaklaşık dörtte biri dolayında olan bu rakam, Birleşmiş Milletler üyesi 189 ülkeden 182'sinin toplam ekonomik büyüklüklerinden fazladır (ÖZTÜRK, Feza).

Şirketlerin devletlere karşı sahip olduğu avantajlardan birisi de kimilerine göre önemli bir eksiklik olarak görülen belirli bir toprak alanına bağımlı olmayışlarıdır. Çok-uluslu şirket hesap vereceği bir kamuoyuna sahip olmamasının, herhangi bir ideoloji ya da rejim saplantısının bulunmamasının avantajlarını kullanabilmekte ve hükümetlerin uzun prosedürler içerisinde yapabileceği bazı faaliyetleri rahatça gerçekleştirebilmektedirler. Örneğin çok-uluslu şirketlerin Doğu Bloku ile olan ilişkileri devletlerinki ile karşılaştırıldığında çok daha hızlı ilerlemiş, Doğu Blokundaki ülkeler de Batı devletlerine karşı gösterdikleri tepkileri Batılı şirketlere karşı göstermemişler, aksine onlara memnuniyetle kucak açmışlardır (ARIBOĞAN, 2001, s.176).

Şirketlerin devletlerin ekonomik yaşantılarına ve siyasi karar alma mekanizmalarına etkisinin dışında, bir de o siyasi otoritenin merkezi denetimi altında bulunan insan topluluklarını hedef alan faaliyetleri bulunmaktadır. Bu faaliyetler o insan topluluklarını, belli bir ürünün satın alınabilecek kadar iyi olduğuna ikna etmekten, onları hangi siyasi kadrolarca yönetilmeleri halinde kendileri için iyi olacağına inandırmaya veya o toplulukları ulusal alışkanlık ve geleneklerinin dışında global kültürle bütünleştirmeye kadar uzanan bir çerçevede

gerçekleşebilmektedir (ARIBOĞAN, 2001, s.181).

Şirketlerin özellikle medya kanalıyla benimsettikleri ve dünya çapında yaygınlaştırdıkları ortak kültür, kimi kez bir hamburger şekline bürünmüş, kimi kez de ninja kampumbağalar kılığında, öncelikle çocuklardan başlayarak, tüm toplumları etkilemekte ve moda, kozmetik, otomobil şekillerine dönüşerek her ülkede kendi faaliyet alanını yaratmaktadır. Çağdaş dünyada insanların yedikleri, giydikleri ve yaşantılarının her aşamasında kullandıkları araçlar artık çok daha fazla birbirine benzemekte ve ulusçuluk akımlarının en fazla yaygınlaştığı, ulusal kimliklerin ön plana çıktığı bir dönemde bile ulusal sınırları aşan ortak bir kültür gündeme gelmektedir (ARIBOĞAN, 2001, s.181).

Şirketlerin ekonomik faaliyetlerin gidişatı üzerinde belirleyici rol oynaması ve kendisinin faaliyette bulunduğu özel alanlar dışında da yer alması onları daha da etkin hale getirmektedir. Bir başka deyişle çok-uluslu şirketlerin yalnızca ticari kazançların ötesinde toplumların yaşayışlarına, siyasi mekanizmalarına ve ekonomik faaliyetlerine de etki etmesi bir anlamda global güçlerini pekiştirmektedir (ARIBOĞAN, 2001, s.183).

Çok-uluslu şirketler hükümetlerle ittifak oluşturabilecek gibi görünseler de, çoğu zaman devletin mi yoksa şirketin mi çıkarının korunduğu, ya da belli bir davranışta hangi unsurun daha etkili olduğu konusunda pek çok tartışmalar olmuştur. Örneğin Waltz'a göre, "bu tür şirketler Amerikan dış politikasına hizmet edecekleri yerde, o dış politika tarafından kendilerine hizmet edilmektedir. Yarım yüzyıldan daha fazla bir süredir, şirketlerin kendi çıkarları doğrultusunda devlet dış politikalarını kullanmaları emperyalizmin bir açıklaması olarak kullanılmagelmıştır." (WALTZ-QUESTER, 1982, s.129) Zira şirketler "hiç bir devlete bağlı olmayan ve yalnızca kendilerine karşı sadakat duyan" aktörlerdir (ARIBOĞAN, 2001, s.184) ve bir devlete hizmet için faaliyette bulunmaları beklenmemelidir.

Şirketlerin de uluslararası sistemde tıpkı devletler gibi aktör konumuna geçebileceği savını destekleyen bazı somut şeyler vardır (ARIBOĞAN, 2001, s.184) :

- 1) Dünyada halen 35.000 çok-uluslu şirket ve ona bağlı 147.200 şubesi bulunmaktadır. Devletlerin sayısı ise bağımlı topraklarla birlikte 200 dolaylarındadır.
- 2) Dünya çapında dışa yatırım akışı 225 milyar dolar civarındadır. Bu yatırımlar şirketler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.

3) Teknolojinin gelişimi ve iletişim imkânlarının artması şirketleri daha az maliyetle faaliyette bulunur hale getirdiği gibi, kitleleri etkileme açısından da avantajlı duruma sokmuştur.

4) Şirketlerin ellerinde bulunan mali güç, siyasal iktidarların seçiminde direkt olarak etkide bulunmalarını sağladığı gibi kişisel çıkarlara yönelik yaklaşımlar da siyasal iktidarlar üzerinde dolaylı etkiler yaratmalarına yardımcı olmaktadır.

5) 20. yüzyıl ekonomik ilişkilerde patlamanın yaşandığı bir dönem olmuştur ve daha yoğun ilişkilerin müjdecisi olan 21. yüzyılda da ekonomik ilişkilerin en önemli sembolleri olan şirketlerin ağırlıklı rol oynamaları beklenmelidir. Unutulmamalıdır ki, 1991 Dünya Yatırım Raporuna göre 21. yüzyılda uluslararası rekabet askeri cesareten çok ekonomik temelli olacaktır.

6) Dünya düzeyinde çeşitli etnik farklılıklar ve toplumsal çelişkiler yüzünden pek çok devlet, otorite sıkıntısına düşmüşken bu eğilimin aksine şirketler, maliyetlerini ve kökenlerini bir yana bırakmak suretiyle birleşmekte ve güçlenmektedir.

7) Liberal rejimlere meydan okuyan ve kapitalist sisteme direnen sosyalist rejimlerin başarısızlığa uğraması, şirketlerin faaliyet alanlarını ve pazarlarını genişletmiştir.

Esas olarak vurgulanması gereken nokta çok-uluslu şirketlerin anne ve yavru birimleri ile dünya çapında yaygınlaşan ve sayıları yüzbinleri bulan bir ağ kurdukları ve ekonomiden, siyasete, siyasetten kültüre ve toplumsal değerlere kadar her konuya el attıklarıdır. Bu dev şirketler 21. yüzyıla damgasını vurmaya hazırlanan, muazzam bir örgütlülük ve mali potansiyele sahip ekonomik nitelikli aktörlerdir. Kimbilir belki de, “yeni bir dünya yaratma sürecinde General Motors, IBM, Pepsico, General Electric, Pfizer, Shell, Volkswagen, Exxon gibi şirketlerin yöneticileri ve günlük işletme kararları alan diğer birkaç yüz tanesi, insanların nerede yaşadığı, ne iş yaptığı, eğer varsa ne yapacakları, ne yiyecekleri, içecekleri ve giyecekleri, okulların ve üniversitelerin ne çeşit bilgiler verecekleri, çocuklarının ne tür toplum miras alacakları konusunda egemen hükümetlerden daha fazla yetkiye sahip” olacaklardır (ARIBOĞAN, 2001, s.184).

2123. Siyasal Nitelikli Hükümetlerarası Kuruluşlar

Hükümetlerin temsil edilmediği uluslararası nitelikli aktörler olarak ele alınacak bir diğer kategori de, doğrudan siyasal niteliğe sahip olan hükümetlerarası kuruluşlardır. Dolayısıyla da, bu

kuruluşların uluslararası politika ile olan ilişkileri daha doğrudan, gerek amaç gerekse sonuç açısından ele alınabilmektedir. Örneğin, Dünya Siyonist Örgütü (WZO) bu türden bir kuruluştur. Önceleri Filistin toprakları üzerinde bir Yahudi devleti kurmak amacı doğrultusunda faaliyet gösteren örgüt, 1948'de söz konusu topraklar üzerinde İsrail devletinin kuruluşunda oldukça önemli bir rol oynamıştır. Örgüt, İsrail'in kuruluşundan sonra da, dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşamakta olan Yahudilerden gerek duyulanların bu ülkeye göçünü özendirmeye, diğerlerinin de ülke ile olan bağlarını geliştirmelerini sağlamaya çalışmaktadır.

Konuya ilişkin olarak verilebilecek bir başka örnek de Enternasyoneller, özellikle de III. Enternasyonel'dir (Komintern). 1917 Bolşevik Devrimi sonrasında, dünyanın çeşitli ülkelerinden komünist partilerin üye olabilecekleri bir örgüt olarak oluşturulan Komintern'in amacı, tüm dünyada Rusya'dakine benzer bir devrimi gerçekleştirmektir. Bu kuruluşun uluslararası politika açısından bir aktör olarak fonksiyon görmesi ilk yıllarda nispeten daha belirgindi. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin örgüt üzerindeki belirleyici etkisi baştan itibaren var olmakla birlikte, 1930'lardan sonra örgütün otonomisini ortadan kaldıracak ölçüde artmıştır. Böylece, Sovyetler Birliği'nin dış politikasını yürüten bir kuruluş haline dönüşen örgüt 1943 tarihinde dağıtılmıştır.

Aslında, çeşitli ülkelerde var olan benzer eğilimlerdeki siyasal partilerin bir araya gelerek ülkelerin siyasal sınırlarını aşan birlikler meydana getirmeleri, uluslararası alanda başka örnekleri de bulunan bir uygulamadır. Çeşitli ülkelerden sosyalist ve sosyal demokrat partilerin oluşturduğu ve bir bakıma II. Enternasyonel'in devamı niteliğini taşıyan Sosyalist Enternasyonel, Avrupa'daki muhafazakar partileri çatısı altında toplayan Avrupa Demokratlar Birliği (EDU), bu konuda verilebilecek örneklerin başında gelmektedirler. Bazıları iktidarda bazıları muhalefette yer alan bu partiler, adı geçen örgütler aracılığı ile bir araya gelerek aralarındaki bilgi alışverişini geliştirmekte, kendilerini veya ülkelerini ilgilendiren bazı konularda görüş ve eylemlerinin diğer üyeler tarafından da uygun görülmesini, desteklenmesini sağlamaya çalışmaktadırlar. Öte yandan, bu türden, yani üyeleri çeşitli ülkelerin siyasal partilerinden oluşan hükümetlerarası kuruluşların, uluslararası politika alanında otonom birer aktör olarak rol almalarının, benzerlerine oranla biraz daha az rastlanan bir durum olduğunu belirtmek gerekir. Bunun başlıca nedeni, siyasal partilerin iktidarda olmadıkları durumlarda dahi, çoğunlukla kendilerini ülkelerinin dış politikasından otonom hissedememeleridir.

Bütün bu olgu ve değerlendirmeler, söz konusu kuruluşların uluslararası politika açısından

giderek önem kazandığını göstermektedir. Bir başka deyişle, hükümetlerarası kuruluşların uluslararası politika alanında belirli roller üstlenen aktörler olarak yer almaları, sıkça rastlanmaya başlanan bir durumdur. Bu da, doğal olarak, devletin uluslararası politikanın temel aktörü olma konumunu zorlayan bir gelişmedir. Bu durum bizi, söz konusu kuruluşların diğer uluslararası birimlerden otonom davranabilmelerinin böylece uluslararası politika alanında bir aktör konumuna ulaşabilmelerinin nesnel zeminini sağlaması açısından ilgilendirmektedir. Görünen odur ki, bu gibi kuruluşlar gelecekte, devletin uluslararası politika alanında temel birim olma özelliğini daha da zorlayacaklardır (SÖNMEZOĞLU, 2000, s.50-52)

213. Hükümetlerin Temsil Edildiği Uluslararası Nitelikli Aktörler

Devletlerin uluslararası politika alanında temel aktör olma durumunu zorlayan etkenlerden üçüncü genel kategori de, doğrudan bu devletlerin yönelimlerinin temsil edildiği bazı hükümetlerarası kuruluşların bazı durumlarda sahip oldukları konumlardır. Fakat, hemen belirtmek gerekir ki, bu türden uluslararası kuruluşların, uluslararası politika sorunlarını otonom bir aktör olarak etkilediği durumların sayısı sanıldığı kadar fazla değildir. Bunun en önemli nedeni, bu örgütleri oluşturan üyelerin ülke yönelimlerini temsil etmeleri, örgütü kendi dış politikalarının bir aracı olarak kullanmaya çalışmaları ve çoğu defa da bunu başarmalarıdır. Aslında bu söylenenler çok genel nitelikli değerlendirmeler olup, bu gibi uluslararası kuruluşların türlerine göre farklılıklar göstermektedir (SÖNMEZOĞLU, 2000, s.52).

“Hükümetlerarası örgütler” klasik tanımlama olarak birden çok egemen devlet tarafından belli bir amaç ya da amaçlar doğrultusunda resmi bir antlaşma ile kurulan organize yapılardır. Bu yapılar belirli bir bölge devletlerini kapsayabileceği gibi, global nitelikli de olabilmekte, aynı biçimde yalnızca bir amaçla -örneğin kültürel- kurulabileceği gibi birden çok amaçla da -örneğin askeri, kültürel ve ticari- kurulabilmektedir. Bu sebeple hükümetlerarası örgütlerin çoğu kez global-bölgesel, çok amaçlı-tek amaçlı, üyelikte sınırlı-üyelikte sınırsız gibi, daha fazla çeşitlendirilmesi de mümkün olan sınıflandırmalara tabi tutulduğu görülmektedir (ARIBOĞAN, 2001, s.204).

Hükümetlerarası örgütlerin sahip olması gereken bazı özellikler bulunmalıdır (ARIBOĞAN, 2001, s.200) :

- 1- Amaçları esas olarak en az üç devletin hedeflerini kapsayacak biçimde devletlerarası

olmalıdır.

2- Üyelikler en az üç ülkeden tam oy verme hakkı ile bireysel ve ya kollektif katılımlı olmalı ve örgütün faaliyet alanı da kalifiye her birey ve varlığa açık olmalıdır.

3- Kuruluş antlaşması, üyelere yönetim organlarının ve memurlarının periyodik olarak seçilmesi hakkını verecek resmi bir yapı sağlamalıdır.

4- Memurların hepsi belirli bir süreden daha fazla aynı milliyetten olmamalıdır.

5- Bütçeye en az üç ülkeden esaslı katılım olmalı ve üyelere dağıtılmak üzere bir kâr elde etme girişimi bulunmamalıdır.

6- Diğer örgütlerle organik ilişkileri olanlar bağımsız bir biçimde var olabileceklerini ve kendi çalışanlarını seçebileceklerini göstermelidirler.

7- Gündemdeki faaliyetler açıkça ortaya konabilmelidir.

Hükümetlerarası örgütlerin varlığından söz edebilmemiz için gereken şartlara ilişkin Wallace ve Singer'in kriterleri de farklı bir perspektif getirmektedir. Örgütün en az üç üyeden oluşma koşulunu iki üyenin de yeterli olması şeklinde ifade eden yazarlar, örgütün resmi bir antlaşma ile kurulmuş olması, en fazla on yılda bir süre ile daimi genel oturumlar düzenlemesi ve daimi bir karargâhı ile sekreteryasının bulunması gibi daha çok kurumsal yapılanmaya ilişkin konulara dikkat çekmektedirler (ARIBOĞAN, 2001, s.205).

Devletlerin, kendi aralarındaki ilişkilere bazı düzenler getirme ve belirli konularda işbirliği ve yardımlaşmaya gitme arayışlarını kurumlaştırma çabalarına girmeleri, 17.yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte ulus devletlerin ortaya çıkmaya başlaması ile 1815 yılına kadar geçen süre zarfında gerek devlet mekanizmalarının oturması, gerekse kendi aralarındaki çatışmaların durulması sonucunda belli ortak düzenlemeler sağlamak amacıyla ilk örgütlerin kurulduğu gözlenmiştir (ARIBOĞAN, 2001, s.202). Günümüzde kullanılan anlamıyla hükümetlerarası örgütün ilk ortaya çıkışı 1815 Viyana Kongresi ile kurulan Ren Nehri Komisyonu olarak kabul edilmektedir. Bu tarihten sonra da devletler arasında yapılan anlaşmalarla kurulan bu hükümetlerarası örgütlerin sayısı hızla artmıştır (ARIBOĞAN, 2001, s.200).

Werner, Feld ve Hurwitz devletlerarası örgütlerin oluşum sürecinin tarihsel olarak şöyle geliştiğini öne sürmektedirler (ARIBOĞAN, 2001, s.201) :

“17. yüzyıl ve 18. yüzyılın büyük bir bölümü süresince Avrupa'daki devletlerarası ilişkiler

esas olarak Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya gibi devletlerde mutlak monark olarak hüküm süren hanedanlık hükümlerinin belirleniyordu. İlgi alanları prestij, askeri güç ve ülkesel güvenlik gibi konular olduğu içinde aralarındaki ilişkilerin çoğu askeri ve hanedanlık ittifakları kurmaya yönelikti. Ancak Batı Avrupa'nın tarımsal ekonomileri Endüstri Devriminin etkilerine tepki vermeye başlayınca devletlerarası ekonomik ilişkiler daha fazla önem kazanmıştı. Sonuçta da 19. yüzyılla beraber devletlerarası ilişkiler gittikçe mamul maddelerin ticaretini kapsamaya başladı.

Batı Avrupa'nın ve Kuzey Amerika'nın yükselen endüstri devletlerindeki imalat kapasitesinin bu artışı, dünya çapında geleneksel tüketim ve dağıtım modellerini hızla değiştirdi. Endüstrileşme, devletlerin içinde ve arasında ulaşım, taşımacılık ve iletişim imkanlarında devrimsel gelişmelerle geldi. Bu gelişmeler pek çok fırsatlar getirdiği gibi hükümetler açısından yeni problemler de yarattı.

Bütün bunların karmaşası, hükümetleri, devletler arasında yeni işbirliği biçimleri aramaya itti ve 19. yüzyılla, 20. yüzyılın başlarında genel olarak "uluslararası örgütler" olarak bilinen ancak bugün üyelerinin egemen ulus devletler olmasından dolayı hükümetlerarası örgütler olarak tanımladığımız olgu ile sonuçlandı."

Devletlerin transnasyonal etkileşimin bir parçası olmaya ve sürekli bir örgüt oluşturarak ona belli bir miktar otorite devretmeye ikna olmasının sebepleri Kjell Skjellsbaek'e göre ise şunlardır (ARIBOĞAN, 2001, s.201) :

- 1) Belli bir cins etkileşimin yoğunluk düzeyi öylesine yükselmektedir ki, süreci kolaylaştırmak ve düzenlemek için daha çok personel ve diğer kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır.
- 2) Etkileşim içerisindeki varlıkların aralarındaki karşılıklı alışveriş yoğunluğu değişmemekle birlikte, katılımcıların sayısının artması sebebiyle koordinasyon problemi doğabilmektedir. Bu nedenle kurumlaşma çok taraflılaşmayı izleme eğilimindedir.
- 3) Bir örgüt, birleşik bir operasyonun aciliyeti açısından hızlı bir harekete ulaşmak için kurulabilmektedir.
- 4) Bir örgüt ya da onun belli memurları etkileşim içerisindeki üyeler arasında çatışma ve rekabet durumlarında arabulucu rolü oynayabilmektedir. Örneğin Amerikalılararası Ticari Hakemlik Komisyonu gibi.

Devletler açısından bir örgüte mensup olma bir yandan güvenlik kaygısını hafifletirken, bir yandan kendi dışlarında gelişen ekonomik sosyal, kültürel faaliyetlere daha yakın olma olanağını sağlamakta, bir yandan da işbirliği ve yardımlaşma imkanları getirmesi sebebiyle maliyetleri azaltmaktadır. Bu anlamda örgütlere üyelik çağdaş devletlerarası düzenin vazgeçilmez bir koşulu haline gelirken, örgütlere üyelikten kaçınılması halinde bile, örgütün kurumsaştırdığı ve devletlerin (özellikle güçlü devletlerin) inisiyatifiyle şekillenen düzene uyulması bir mecburiyet olmaktadır. Bu durum özellikle 20. yüzyılın en belirgin özelliklerinden birisi olmuştur.

Esasen hükümetlerarası örgütlerin birer güç merkezi olarak aktör konumuna geçmeleri Milletler Cemiyeti türünden büyük çaplı örgütlerin kurulmasından sonra daha da belirgin hale gelmişti. Daha doğrusu bu tür örgütlenmeler büyük devletlerin bizzat savaşmadan ya da zorlama önlemi almadan, örgütü aracı olarak kullanmak yoluyla sistemdeki etkinliklerini korumalarını sağlamıştı. Sonuç olarak dönemin güçlü devletlerinin inisiyatifleri doğrultusunda oluşturulan bu örgütlere gittikçe daha çok yetki verilmiş ve doğal olarak da sistemde bir aktör olarak ortaya çıkışları teşvik edilmişti (ARIBOĞAN, 2001, s.202-203).

Hükümetlerarası örgütlerin sistem içerisinde bir aktör olarak işlevlerinden de bahsetmek gerekmektedir. Her şeyden önce bu tür örgütler bazen üyeleri tarafından belli hedeflere ulaşmak için bir araç, bazen de görüşlerini, isteklerini dış dünyaya iletmede kullandıkları birer forum olarak her geçen gün devletlerce daha çok benimsenen kurumlar haline gelmiştir.

20. yüzyıla girilirken sayıları 30 civarında olan hükümetlerarası örgütler, 1990'lı yıllarda 400'ü bulmuştur. Bu gelişmenin yıllar açısından devletler ve nüfusları ile karşılaştırıldığında ise yalnızca 1940 ile 1960 yılları arasında devletlerarası örgütlerin sayısının %100 oranında artarken, devletlerin sayısının %77, nüfusun ise %70 oranında yükseldiği görülmektedir.

Devletlerin bu kadar artan oranlarda hükümetlerarası örgütler kurma veya onlara üye olma talebinde bulunması çoğu devletler açısından güvenlik, işbirliği, ilişkilerin düzenlenmesi ya da maliyetlerin düşürülmesi gibi anlamlar taşımaya karşın, büyük dev-

letler için güçlerini pekiştirmek ve arzularını örgüt kanalıyla meşrulaştırarak elde etmek, gibi bir yönü de bulunmaktadır. Örneğin global nitelikli devletlerarası örgütlerin temel örneği olan Birleşmiş Milletler, kurucu Antlaşması gereği en etkin organını belli güçlerin insiyatifi doğrultusunda kullanmak durumunda kalmaktadır. II.Dünya Savaşı sonrasının güç durumunu yansıtan ve Güvenlik Konseyi'ndeki beş daimi üyenin (ABD, SSCB (Rusya Federasyonu), Çin, Fransa ve İngiltere) dönemin temel aktörleri olduğunu gösteren Birleşmiş Milletler tablosu, bugün için de aynı görünümü arzuetmektedir. Böylesine büyük bir örgütlenmenin ve güç unsurunun, sistemin yalnızca birkaç aktör devletinin hizmetine sunulmuş olması, antlaşmada yer alan üyelerin egemen eşitliği ilkesine uymadığı gibi, daha zayıf olanlar aleyhine bir tehdit ögesi olduğu da gözardı edilmemelidir. Çünkü Birleşmiş Milletler üye devletler üzerinde askeri önlemlerin kullanımına kadar varabilen yaptırımlar uygulayabilme yetkisine sahip önemli bir kurumsal yapıdır. Ancak bu kurumsal yapının ne zaman ve hangi koşullar altında bu türlü önlemlere gerek duyduğunu ve temel amacın Birleşmiş Milletlerin prensiplerini mi, yoksa sistemdeki güçlü devletlerin çıkarlarını mı korumak olduğu tartışılması gereken bir konudur.

Nitekim Birleşmiş Milletler'in karşı karşıya bulunduğu, büyük devletlerin yönlendirme ve talepleri doğrultusunda çalışmak zorunluluğu, hemen tüm hükümetlerarası örgütlerin doğası gereği karşı karşıya buldukları bir problemdir. Çünkü hemen her örgüt varlığını devam ettirebilmesi açısından sistemdeki aktör devletlerin mali, kurumsal ve siyasal desteğine ihtiyaç duymakta, aksi halde ise işlevsiz kalmaktadır. Bugün Birleşmiş Milletler'in barışı koruma operasyonlarının tüm maliyetlerinin % 30,4'ü ABD tarafından karşılanmaktadır. Doğaldır ki herhangi bir barışı koruma operasyonunda ABD hükümetinin bilgi ve insiyatifi dışında karar almak ve uygulamak imkansız hale gelmektedir. Dolayısıyla hangi barışın korunup hangisinin korunmayacağı da örgüt politikası ile alakalı olmayıp tamamen belli devletlerin çıkarlarına yönelik olarak kararlaştırılmaktadır.

Hükümetlerarası örgütlerin, hükümetlerarası antlaşmalarla kurulması ve yine hükümetler düzeyinde temsil edilmesi ister istemez bu kurumları da güç mücadelesinin bir aracı konumuna sokmaktadır. Burada kurumların amaç dışı kullanımlarından söz etmek gerekir. Çünkü hükümetler arasında kurulan örgütler bünyesinde, diğerlerinden daha güçlü olan üyelerin bulunması bir anlamda kaçınılmazdır. Bölgesel çaplı küçük örgütlerde bile kimi kez bir büyük devletin yönlendirmesiyle, kimi zaman da diğerlerinden göreceli olarak daha güçlü

olan bir üyenin girişimiyle, başlatıcı rol oynadığı görülmektedir. Bu rolü oynayan devlet temsilcileri de örgüt içerisinde daha aktif hareket edebilmekte ve örgüt, bütçesine daha fazla katkıda bulunan, kararları veto etme hakkı olan, kurum içerisinde daha fazla temsilci bulunduran ya da büyük güçlerle daha yakın ittifaklar içerisine girmiş bulunan üyelerin etkisine girmektedir. Bu açıdan bir örgüt içerisinde aktör üyelerden ve figüran üyelerden bahsetmek mümkün olabilmektedir. Daha somut bir örnek vermek gerekirse Birleşmiş Milletler gibi bir örgütte ABD, İngiltere, Rusya gibi ülkeler aktörken, Sudan, Gana, Kenya gibi üyeler de figüran rolü üstlenmekte ve örgütün davranışları aktör üyelerin ya da onların liderliğindeki blokların inisiyatifi doğrultusunda saptanmaktadır.

Her ne kadar, hükümetlerarası örgütler, kurumsal yapıları bünyesindeki çeşitli aktörler arasında pazarlıklar, çatışmalar uzlaşmalar yaşasa da, sonuçta dışarıya yansıyan tek tip bir davranış biçimidir. Örgütün organize bir bütün olması ve karar mekanizmasının önceden belirlenmiş kurallara göre işlemesi, örgütü tek sesli hale getirmektedir. Zaman zaman örgüt içerisinde alınabilecek karara itiraz eden, karar alındıktan sonra kabul etmeyen üyeler çıkabilmekle beraber eğer karar alınma aşamasında "veto", "kararı uygulamama hakkı" gibi bazı özel ayrıcalıklar tanınmamışsa, neticede alınan karar uygulanmaktadır. Fakat her koşulda, hükümetlerarası bir örgütün, devletlerden tamamen soyutlanması imkansız olduğu gibi, global sistem içerisinde rol oynayan bağımsız bir aktör mü, yoksa aktör devletlerce kullanılan bir araç mı olduğu sorusunun da sorulması gerekmektedir.

Hükümetlerarası örgütlerin sistem içerisindeki rolleri ve etkinliklerine ilişkin olarak ele alınması gereken bir başka konu da kararlarını eyleme dönebilecek potansiyellerinin olup olmadığıdır. Örneğin örgüt tarafından alınabilecek bir ekonomik yaptırım kararının üye devlet ekonomilerince karşılanabilir ya da bir askeri müdahale kararının örgüt bütçesince finanse edilebilir olması gerekmektedir. Örgütlerin genelliği göreceli olarak küçük kabul edilebilecek, bütçeleri 10 milyon dolar civarında ve personelleri yaklaşık 200 kişilik bir istihdam kapasitesine sahip kurumlar olarak belirlemektedir. Ancak Birleşmiş Milletler gibi bazılarının potansiyelleri ise oldukça yüksektir.

Hükümetlerarası örgütlerin etkinlikleri açısından bütçesinin büyüklüğü, personel sayısı, üyelerin çokluğu gibi sayısal verilerin dışında, örgütün ilişkili olduğu konu açısından nasıl bir önem ifade ettiğinin de gözönüne alınması gerekmektedir. Örneğin güvenlik amaçlı

örgütlenmeler açısından NATO ve Varşova Paktı diğer alt ittifaklaşmalardan çok daha önemli roller üstlenmiş ve devletler güvenlik arayışlarını bölgesel küçük örgütlenmelerden ziyade NATO ya da Varşova Paktı çerçevesinde gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Aynı biçimde devletlerarası ekonomik ilişkilerde daha belirleyici olan IMF, Dünya Bankası gibi kurumlar devletler ve sistem üzerinde çok fazla etkilere sahip iken birçok ekonomik amaçlı örgütlenme girişimi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Ekonomik nitelikli örgütlerin kredi ve borç verme potansiyelleri, onları ulusal ekonomik kararlara da müdahale eder hale getirmiş ve güçlü devletlerin siyasi istekleri bu örgütler kanalıyla ekonomik önlemler şeklinde empoze edilme eğilimine girmiştir. Örneğin 1990 yılı itibarıyla Dünya Bankası'nın verdiği projeli ve projersiz kredilere bir göz atıldığında IBRD kanalıyla verilen projersiz kredilerin 300 milyon dolarının Cezayir'e, 200 milyon dolarının Macaristan'a, 150 milyon dolarının Ürdün'e, 1260 milyon dolarının Meksika'ya, 200 milyon dolarının Filipinler'e ve 400 milyon dolarının Yugoslavya'ya aktarıldığı görülmektedir. Son derece stratejik noktalarda olan bu devletlerin yaşadıkları siyasal çalkantılarında gözönüne alınması halinde aslında ekonomik nitelikli gibi görünen bu faaliyetlerin, temelde siyasal sonuçlara hizmet ettiği de görülebilmektedir. IDA aracılığıyla dağıtılan projersiz kredilerin ise çoğunluğu Afrika'ya yönelik olmak üzere dağıtıldığı ancak bu bölgelerdeki az gelişmiş ülkelerin daha fazla mali kaynağa ihtiyacı olmasına karşın kredi miktarlarının daha düşük tutulduğu görülmektedir. (Örneğin Gana'ya 5,7 milyon dolar Senegal'e 80 milyon dolar, Guyana'ya 74,6 milyon dolar gibi.)

Buradan çıkarılabilecek olan bir sonuç örgütlerin kuruluş amaçları ne olursa olsun uygulamalarının aldığı biçimlerin objektif kriterlere göre oluşmadığı ve iktisadi gücü ellerinde tutan devletlerin, bu Örgütlerin kontrolünü de sahiplendikleridir. Çünkü "her sosyal sistem, kendisini ekonomik gücü kontrol etme mücadelesi olarak açığa vurmaktadır. Çünkü bu güce sahip olanlar varlıkları oranında arzularını gerçekleştirebilmektedirler. Bu halde yasalar da onların arzularını meşru biçimde ifadelendiren bir ilişkiler sistemi olmaktadır. O zamansa ekonomik gücün belli bir zaman ve yerdeki dağılışı şekli; o zaman ve zeminde kabul edilen yasal zorunlulukların karakterini de belirlemektedir". Bir başka deyişle hükümetlerarası bir örgütte ekonomik gücü elinde bulunduran devletler, örgütün yasalarını da, ilişkilerini de, uygulamalarını da belirleyen güçler haline gelmektedirler. Bu durumsa örgütleri bağımsız birer aktör olarak faaliyette bulunmaktan alıkoyarak, onları güçlü devletlerin güç

mücadelelerini sürdürdükleri birer araç konumuna sokmaktadır. (ARIBOĞAN, 2001, s.205-211)

II.Dünya Savaşı sonrası dönemde ortaya çıkan ve üyeleri ülke yönetimlerini temsil eden örgütlenme biçimlerinden birisi de entegrasyon hareketleridir. Bu konuda verilebilecek en uygun örnek Avrupa Birliği (AB)'dir. Uzun vadede siyasal entegrasyonu da amaçlayan AB, günümüz uluslararası sisteminde ekonomik olduğu kadar siyasi bir güç niteliği de taşımaktadır. AB'nin kurumsal ve hukuki yapısı, Konsey ve Komisyon'a, örgüte ilişkin tüzük ve benzeri düzenleyici mevzuatı hazırlama yetkisi tanımıştır. Bu tüzükler, üye ülkelerin anayasal sistemleri çerçevesindeki yasalaşma sürecine bağlı değerlerdir ve üye ülkelerin iç hukukuymuş gibi doğrudan doğruya uygulanmaları zorunludur. Ayrıca, örgüt organlarının üye ülkelere veya bu ülkelerdeki gerçek ya da tüzel kişilere ilişkin kararlarına da uyulması gerekmektedir. Öte yandan, birçok büyük ticaret odağı AB ile misyon teatisinde bulunmakta, küçük bazı Avrupa devletleri, bazı Akdeniz ülkeleri ile Fransa, İngiltere ve Belçika'nın eski sömürgelerinin büyük bir bölümü örgütle ticaret anlaşmaları yapmaktadırlar. Tüm bu söylenenler, karşımızda birçok uluslararası konuya ilişkin olarak aktör konumuna sahip bir yapının bulunduğunu göstermektedir (SÖNMEZOĞLU, 2000, s.59).

Hükümetlerarası örgütlerin sistem içerisinde resmi bir biçimde örgütlenmiş ve birtakım yetkililerle donatılmış yapılar olarak, belirli konularda nihai düzenlemeleri yapmak, kural koymak, devletler arasındaki iletişimi kolaylaştırmak gibi önemli işlevler görmektedir. Kaldı ki "supranasyonal" yani "devletlerüstü" yetkiler tanınmış birtakım örgütlerin az sayıda da olsa var oldukları dikkate alınırsa hükümetlerarası örgütlerin uluslararası ilişkiler literatüründe devletlerden ayrı bir aktör olarak ele alınmasının gerekliliği görülür. Hükümetlerarası örgütlerin, gerek devletlerin onlara üye olma ve onları kullanma konusunda artan talepleri, gerek global ya da bölgesel düzeyde düzenlemeler yapabilme yetkileri ve gerekse ekonomik, siyasal kültürel ilişkilerdeki artan rolleriyle 21. yüzyılda daha da etkin hale gelebilecekleri söylenebilir (ARIBOĞAN, 2001, s.211).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ULUS-DEVLETİN GELECEĞİ

1980'li yılların sonu gerek siyasi gerekse sosyal yapılarda birçok altüst oluşu beraberinde getirdi. Bloklara bölünmüş dünyanın ani yok oluşunun kaldırdığı toz bulutu, yıkılanın yerini neyin alacağını ve süregiden yıkılışın peşinde daha neleri sürükleyeceğini kestirmeyi güçleştiriyor. Buna karşılık geleceğe ilişkin sağlıklı çözümler yapma gereksinimi ve zorunluluğu kendisini “olağan” dönemlerdekine nazaran daha ağırlıklı olarak hissettiriyordu. Bu atmosfer içinde demokrasinin, sosyalizmin, devletler arasındaki güç dengelerinin vb. geleceğinin ne olacağına ilişkin tartışmalar hız kazanmışken, alevi yeniden harlayan ulusçuluk akımlarıyla birlikte, ulus-devlet de tartışma konusu edilen kavramlar kervanına katıldı.

Ulus-devlet, uluslaştırma araçlarıyla kendi ulusunu yaratır. Bazı devletlerde, ulus yaratma işlemi başarıya ulaşamayabilir. Uğranabilecek bu kısmi başarısızlıklar, çeşitli ölçeklerdeki kültürel özerklik taleplerinden, silahlı mücadeleye varan hareketlerine kadar geniş bir yelpazeye yayılan, farklı “yan etkiler” doğuracaktır. Ulus-devlet yapılanmasının, güncel olarak bir bunalım içinde bulunup bulunmadığı ve bu yapılanmanın kısa ve orta vadeli gelecekte varlığını sürdürüp sürdüremeyeceği konusunda kesin bir kaniye sahip olmak için, hiç şüphesiz, bu “yan etkiler”i dikkate almak ve sağlıklı bir biçimde analiz etmek gerekir. Bu analizde, söz konusu yan etkilerin kurgunun içeriğini değiştirecek bu kurgu içinde geçerli ve anlamlı olan ilke ve kuralları ortadan kaldıracak bir niteliğe eriştikleri sonucuna varılırsa, ulus-devletin yerini yeni bir siyasi yapılanmaya bırakmak üzere tarih sahnesinden silinmeye başladığı söylenebilecektir. Buna karşılık, söz konusu yan etkilerin kurgudaki bir yetersizlikten değil, kurgunun olguya aktarılmasındaki yetersizliklerden kaynaklandığı sonucuna varılırsa, ulus-devletin geleceğinin karanlık olduğu şeklinde bir yargıya varmak doğru değildir. Kurgu sağlam kaldığı ve yerini alternatif bir kurguya bırakmadığı sürece ulus-devlet yapılanması varlığını koruyacak

demektedir (ERÖZDEN, 1998, s.1-4).

Hakim devletler sistemi, şu aşındırıcı faktörlerden dolayı sorgulanmaktadır; ilk olarak devlet nükleer silahlanma ve benzeri açılardan güvenliği sağlama kapasitesini kaybetmeye başlamıştır. İkinci olarak, ozon tabakasının delinmesi, asit yağmurları, küresel ısınma gibi çevresel sorunlar karşısında, atmosfer, okyanus ve doğal hayat gibi küresel ortak alanların korunmasını devletler sağlayamamaktadır. Farklı bir ifadeyle egemen ve bağımsız devletlerden oluşan sistem, çevreyi korumada başarılı olamamaktadır. Üçüncü olarak, ekonomik verimlilik ve etkinlikler çerçevesinde devlet, elverişli bir ortam sunamamaktadır. Özellikle hızlı sermaye, haber ve bilgi akışlarıyla ortaya çıkan etkileşim devlet egemenliğini azaltmıştır. Dördüncü olarak da kültür ve sosyal açıdan, NGO'ların gelişimine imkân veren ulusal ve uluslararası yapılanmalar devleti sınırlandırmaktadır. Bu gelişmeler devletler arasındaki işbirliğini ve bağımlılığı artırmakla birlikte, ulus-devlet yapısının güçlenmesini de gerektirmektedir (KARABAĞ, 2002, s.145).

Ulus-devletin geleceği ile ilgili olarak iki görüş hakimdir. Bunlardan birincisi ulus-devletin geleceğine olumsuz bakan ve gelecek bir zamanda ulus-devletin kalkarak yerini yeni bir örgütlenmeye bırakacağı görüşüdür. İkinci görüş ve yaklaşım ise ulus-devletin küreselleşmeye evrenselleşme olgularına rağmen varlığını yenileyerek sürdüreceği görüşüdür. Konu daha somut biçimde ele alınacak olursa, Avrupa'daki ulus-devlet yapılarını sarsar nitelikte görülebilecek iki güncel siyasi eğilimi, ulus-üstücülük (supra-nationalizm) ve ulus-altıcılık (infra-nationalizm) hareketlerini incelemek gerekir. Bu analiz, "ulus-devletin geleceği ne olabilir?" sorusuna ihtiyatlı bir yanıt verilmesini kolaylaştıracaktır.

Ulus-üstücülük yorumlarında ulus-devlet ve ulusçuluk tamamen çağdışı kalmış, işlevini tamamlamış olgular olarak görülmekte ve geleceğin ulusal üstü yapılanmalara ait olduğu iddia edilmektedir. Ulus-devlet ölçeğindeki siyasi yapılanmaların yerlerini ulus-üstü nitelikte yapılanmalara bırakacağı tezi toplumsal ve ekonomik gelişmelerin zorunlu bir sonucu olarak görülür. Ulus-üstücülük hareketi genellikle olumlu bir değer yargısıyla karşılanmakta, bu harekete, tıpkı 19.yüzyılda ulusçuluk hareketine bakıldığı gözle bakılmakta, özgürlükçü ve modernleşmeci bir içeriği olduğu düşünülmektedir. Bu dönüşümün, herhangi bir değer yargısına başvurmaksızın, toplumsal ve ekonomik

gelişmenin zorunlu bir sonucu olarak sunulduğu da olmaktadır. Buna göre, “endüstriyel toplum” aşamasından “bilgi ve iletişim toplumu” aşamasına geçilen günümüzde, ulusal-üstü yapılanmaların oluşması gerekmektedir. Ulus-devlet nasıl geçmişteki bazı ekonomik ve toplumsal şartların sonucu olarak ortaya çıkmışsa, günümüzdeki teknolojik gelişmelerin tahrik ettiği evrenselleşme süreci karşısında yetersiz kalan bu yapı yerini, daha evrensel ölçekli olan bir başkasına bırakacaktır (ERÖZDEN, 1997, s.126-127).

Ulus-üstü yapılanmalar, önce düşünce alanında ortaya çıkmıştır. Bu önemli gelişmede, geçmişte daha adil bir dünya düzeni kurmak isteyen düşünürlerin önemli karkıları olmuştur. Ünlü İtalyan şairi Dante daha 1310 yılında, evrensel bir Monarşi kurulmasını önermiştir. Pierre Dubois, 1306 yılında, Haçlı Seferlerinin desteklemek amacıyla, Hristiyan devletlerinin örgütlenmesini, anlaşmazlıklarını çözecek yollar bulmalarını istemiştir. Emeric Cruce 1623 yılında, tarafsız bir şehirde bütün hükümdarların elçilerinden oluşan, sürekli bir Meclis kurulmasını ve devletlerin uyuşmazlıklarını bu Meclise sunmalarını savunmuştur. Duc de Sully 1638 yılında, Avrupa’da barış ve düzeni sağlayacak bir Federasyon önermiştir. Immanuel Kant 1795 yılında yazdığı Ebedi Barış isimli eserinde, Avrupa’da bir “federasyon” veya “birlik” kurulmasını, çok iddialı olmamakla birlikte yavaş yavaş şavaşı önleyici tedbirler almasını ve bu federasyona iç yönetimleri halk iradesine dayanan devletlerin üye olabilmesini önermekteydi. (KARLUK, 1998, s.21-22) Çeşitli yazarlarca ifade edilen bu gibi görüşlerin hemen hepsi, günümüz çağdaş uluslararası kuruluşlarının özünü oluşturmuştur.

Ulus-üstü yapılanmalara en somut örnek olarak Avrupa Birliği gösterilmektedir. Avrupa birliği düşüncesi 1300’li yıllardan beri Avrupalı filozof, tarihçi ve siyaset adamını cezbetmiştir. Tarihte haçlı seferleri Avrupa devletlerinin eylemsel olarak örgütlenmelerinin en büyük örneğidir. 19.yüzyılda da birçok Avrupalı yazar eserlerinde Avrupa devletlerinin birliği fikrini işlemiş ve bunun yöntemlerini araştırmışlardır. Winston Churchill 1946’da Zürih Üniversitesinde yaptığı bir konuşmada Avrupa Birleşik Devletleri’nin kurulması zorunluluğuna işaret etmiştir (ÜSTÜN, Kazım).

Gerçekten de, özellikle 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması’yla siyasi bütünleşme hedefini iyice belirginleştiren AB, konumuzu doğrudan ilgilendiren ulusal egemenlik ilkesini ortadan kaldıracak ve yerine ulusal-üstü ölçekte yeni bir meşruiyet

ilkesini getirebilecek nitelikte bir yapılanma olarak görülebilir. Ancak, bu görüşe karşı çıkanlar da bulunduğundan konu tartışmaya açıktır.

Tartışmanın yoğunlaşacağı nokta: AB bünyesinde gerçekleştirilecek siyasi bir bütünleşme sonucunda, “ulus” kavramının yerine geçecek başka bir meşruiyet kaynağının ortaya çıkması mümkün müdür? Yanıt olumlu ise, ulus-devletler için çanların çalınmaya başladığı kabul edilecek, yanıt olumsuz ise, AB bir siyasi bütünleşmeye erişse bile, ortaya çıkacak olan, bünyesine aldığı ulus-devletlerin toplamı büyüklüğünde yeni bir ulus-devletten başka bir şey olmayacaktır.

Ancak Avrupa Birliği bünyesindeki bir siyasi bütünleşmenin ulusal-üstü düzeyde yeni bir meşruiyet odağı yaratma potansiyeli yeterli görülmemektedir. Öncelikle oluşmaya başladığı savlanan ve ulusal kimliğin yerine geçeceği düşünülen, “Avrupalı kimliği”nin, sunulduğu ölçüde yeni bir olgu olduğu şüphelidir. Avrupa’da “yabancı” sözcüğünün artık sadece büyük çoğunluğu Üçüncü Dünya ülkelerinden gelen göçmenleri ifade eder biçimde kullanıldığı dikkate alınırsa Avrupalı kimliği düşüncesinin ardındaki en somut dayanağın Avrupa kapılarını Üçüncü Dünyaya kapatma çabası olduğu yorumları daha bir güç kazanır. Bu yorum destekleyen bir diğer olgu ise ulusçuluğun aşırı bir türü olan yabancı düşmanlığının Avrupa ülkelerinde giderek güçlenmesidir (ERÖZDEN, 1997, s.127-128).

Avrupa Birliği bünyesinde gerçekleştirilecek bir siyasi bütünleşmeye yönelik çabalardaki tüm artışa rağmen, Birliği oluşturan ulus-devletlerin bu bütünleşmenin gerçekleşmesine yönelik dirençleri kolay kolay kırılmamaktadır. Geçen süre bazı ülke halklarındaki endişelerin, bilhassa da egemenliğin devriyle ilgili tedirginliklerin pekişmesine ve derinleşmesine yol açmıştır (DÜLGER, 2000, s.19). Avrupa’nın Sovyetler’in tehdidi altında bulunduğu 1989 öncesi için birleşmiş bir Avrupa fikri son derece heyecan vermekteyken, bugün egemenliklerini kısmen devretmiş bir devletler topluluğu olarak ulusal egemenliklerin devri, öngörüldüğü biçimde gerçekleştirilemeyecek gibidir (SOROS, 1999, s.183). Üstelik bu ulus-devletler halen, başta eğitim tekeli olmak üzere, tüm uluslaştırma araçlarını ellerinde tutmakta ve bunları etkin bir biçimde çalıştırmaktadır. Dolayısıyla kendisi için çalışan uluslaştırma araçlarından mahrum bir “Avrupa ulusu” kavramının kendisine bir yer edinmesi mümkün gözükmemektedir (ERÖZDEN, 1997, s.129).

Birleşmeyi dizayn edenler iki grupta toplanmaktadır. Bir kısmı, mesela Alman Helmut Kohl gibileri açıkça söylemeler bile her şeyiyle birleşmiş bir Avrupa düşlemektedirler. Bunlar, güçlü bir merkezî hükümeti olan federal bir sistemi savunmakta ve Amerika Birleşik Devletleri gibi bir Avrupa Birleşik Devletleri özlemektedirler. Bu idealin zımnen içerdiği varsayım ise Avrupa'daki millî devletlerin yerini bir Avrupa devletine bırakacağı ve Amerika'da olduğu gibi Avrupa'da da zamanla yeni bir milletin oluşacağıdır. Avrupa Birliği'nin geleceğini dizayn edenlerden ikinci gruptakiler ise, mesela İngiltere Başbakanı Tony Blair gibiler, Birliğe üye millî devletlerin tek bir devlet haline dönüşmesini değil, kendi kimliklerini koruyarak aralarında sıkı bir işbirliği yapmasını savunmaktadır. Onlara göre Birlik, "İşbirliği Yapan Devletler" in oluşturduğu bir konfederasyon gibi varlığını sürdürmelidir (DELAY, 2002).

Yeni Avrupa'nın karşı karşıya olduğu en hassas meselelerden birisi, Avrupa'nın zengin insan, dil, kültür ve mutfak dokusunu tahrip etmeden ortak bir temelin nasıl yaratılacağıdır. Danimarkalı bir etnograf olan Mette Kirk de Avrupalı milletlerin birbirinden çok farklı olduğunu, hatta yabancıların ortak sandığı birçok konuda bile kendi aralarında farklılıklar bulunduğunu söylemektedir.

Londra Üniversitesi'nden tarihçi Mark Mazower'a göre, ortak bayrak, para ve hukuk sistemi ulus-devletin nitelikleridir, ancak Avrupa Birliği bir ulus-devlet değildir ve ileride de bir Avrupa Birleşik Devletleri olmayacaktır. Avrupa Birliği kararlarına göre üye ülkelerin resmî dilleri Birlik tarafından da resmi dil olarak kabul edilmektedir ve Birliğin resmen kabul ettiği on bir dilden herhangi birinde yapılan bütün konuşmalar diğer on dile anında tercüme edilmektedir. Birlik bu amaçla 4000 tercüman çalıştırmaktadır. Dolayısıyla Birlik içinde ulus-devletin niteliklerinden olan ortak dil – en azından şimdilik- söz konusu değildir. Avrupa Birliği'nin 15 üyesinden 12'si ortak para birimi Euro'ya 1 Ocak 2002'de geçtiği halde, İngiltere, İsveç, ve Danimarka bu uygulamanın dışında kalmayı tercih etmiştir. Kamuoyu yoklamalarına göre İngiltere'de halkın üçte ikisi Euro'ya karşıdır. Avrupa ile ilgili yapılabilecek en doğru yorum, Avrupa'daki devletlerin işbirliği prensibi etrafında oluşan tarihî bir süreci yaşadığı ve Avrupa'da yeni tür bir "devlet" in inşa edilmeye çalışıldığıdır (REID, 2002, s.35).

Avrupa Birliği, yeni bir uluslarüstü yönetim modelidir; ancak yalnızca Avrupalılar için. AB, geleneksel bir uluslararası kuruluş değildir, çünkü üye devletler birbirlerine o derece bağlanmışlardır ki ayrılmak ciddi bir seçenek değildir. Bir “Avrupa Birleşik Devletleri” (ABD’ye benzeyebilecek büyük bir federal yapı) haline gelmesi pek muhtemel değildir, çünkü üyelerinin çıkarları, kültürleri, ekonomileri ve iç kurumsal düzenlemeleri çok değişiktir. AB, geleneksel egemenlik kurallarına uygun düşmemektedir. Üye devletler, bazı üyelerinin karşı çıktığı kararlar alabilecek uluslarüstü kurumlar (Avrupa Adalet Divanı, Avrupa Komisyonu ve Bakanlar Konseyi) oluşturmuşlardır. Avrupa Birliği bir anlamda devlet egemenliğinin bir ürünüdür, zira üye devletlerin gönüllü anlaşmaları ile oluşturulmuştur. Fakat bir başka açıdan, geleneksel egemenlik anlayışlarıyla temelden çelişmektedir. Çünkü bu aynı anlaşmalar, bireysel üyelerin yargı özerkliğini azaltmıştır.

Avrupa Birliği, dünyanın başka bölgelerinin taklit edebilecekleri bir model değildir. Entegrasyona yönelik ilk adımlar, ABD’nin verdiği siyasi ve ekonomik destek olmadan gerçekleşemezdi. ABD, Soğuk Savaş’ın ilk yıllarında, Amerikan liderliğine Avrupa’dan herhangi bir potansiyel meydan okuma yaratmaktan çok, Sovyetler Birliği’ne etkili bir şekilde karşı koyacak güçlü bir ittifak oluşturma peşindeydi (KRASNER, 2001).

Sonuçta Avrupa Birliği hedeflemekte olduğu siyasi bütünlüğe erişmesi uzak görünüyor. Ayrıca siyasi bütünlüğü gerçekleştirse bile evrensel ölçekli bir siyasi bütünleşme süreci içinde yer almayan bu birliğin yeni bir süper ulus-devlet ve yeni bir ulusçuluk doğurmak dışında bir sonucu olmayacaktır. Dolayısıyla Avrupa Birliği yapılanmasıyla, ulus-devletin aşılableceğini düşünmek yerinde değildir. Bu yargıyı daha da genişletmek ve Avrupa Birliği’nin şimdiye dek görülen en sürekli ve en “bütünleşmeci” ulusal-üstü yapılanma olduğu saptamasından yola çıkarak, yeryüzündeki diğer ulusal-üstü yapılanma hareketlerinin de ulus-devlet kurgusunu aşma potansiyelinden yoksun bulduklarını savlamak mümkündür (ERÖZDEN, 1998, s.8).

Ulus-devlet kurgusunu ortadan kaldırma potansiyeline sahip olarak görülebilecek diğer siyasi yönelimler ulus-altı düzlemde gelişmektedir. Ulus-altıcılık hareketini kendi içerisinde, daha çok üniter devlet yapıları içinde merkezi otoritelerin karşılaştıkları “yönetememe” olgusuna paralel olarak güçlenen ve günümüzde ciddi bir siyasi hareket haline dönüşen bölgeselcilik akımı ve büyük ulusal yapıların parçalanması ve bugüne dek

bir ulus oluşturur nitelikte kabul edilmeyen halkların kendi bağımsız siyasi örgütlenmelerini kurmaları hedefine yönelen mikro-ulusçuluk akımı olarak ikiye ayırmak mümkündür. Sosyalist Blok'un ortadan kalkması ve özellikle Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte doruk noktasına ulaşan mikro-ulusçuluk akımı, bu güne kadar alışılmış olanın oldukça altında kalan boyutlarda devlet yapılanmaları oluşturma hedefine yönelmiş bir siyasi akım olarak karşımıza çıkmaktadır (ERÖZDEN, 1998, s.10). Yakın gelecekte de devletsiz ulusların ulusalcılığı ve diğer mikro-farkçılık lehine gelişen hareketlerin güç kazanmaya devam edeceği ve ulus-devletin politikalarında etkili olacağı kesindir (GUIBERNAU, 1997, s.19). Mikro-ulusçuluk adını verebileceğimiz akım, ulus-devletlerin yeni karşılaştıkları bir sorun değildir. Dolayısıyla, mikro-ulusçuluk akımını ulus- devlete alternatif oluşturacak bir akım olarak görmek yerine, ulus-devletin türdeşleştirme projesine karşı gelişen ve uluslaştırma araçlarının yeteri derecede etkin işletilir işletilememesine bağlı olarak etkinlik gücü ve kapsamı değişen bir "yan etki" olarak algılamak daha doğru olacaktır (ERÖZDEN, 1998, s.12).

Mikro-ulusçuluktan daha değişik içeriği olan bölgeselcilik akımının ulus-devlet kurgusuna alternatif oluşturabilme potansiyeli daha fazladır. Mikro- ulusçuluk akımından ayrılıkçılık taleplerinin azlığı ölçütüyle ayrılabilir olan bölgeselcilik akımı, ulus-devlet yapılarının içinde daha küçük ölçekte kültürel ya da ekonomik bütünlük içinde bulunduğu bölgeler için farklı ölçülerde özerklik elde etme hedefine yönelmiş bir siyasi akım olarak tanımlanabilir. Batı Avrupa çerçevesinde bölgeselcilik hareketi, kendisine önemli bir yer edinmiş ve İtalya, İspanya ve Portekiz örneklerinde somut başarılar elde etmiştir. Ancak söz konusu siyasi hareketi doğrudan ulus-devlet kurgusuna karşıt bir siyasi hareket olarak değil de, sadece ulus-devletin somut düzlemde gözlenen türlerinden biri olan üniter devlet modeline karşıt bir akım olarak değerlendirmek daha doğru gözükmektedir. Daha başka bir deyişle, bölgeselcilik akımı ulus-devlet yapılanmasını değil, ulus-devlet üst kavramı içinde yer alan somut bir idari örgütlenme biçimini, merkezîyetçi üniter devleti hedef almakta ve bu idari örgütlenme biçimine alternatif oluşturacak siyasi projeler üretmektedir (ERÖZDEN, 1998, s.15).

Ulus-devletin geleceğini ilgilendiren diğer bir olgu da küreselleşmedir. Küreselleşmenin bir çok boyutu var, ancak sermayenin küreselleşmesi uluslararasılaşması denilen olgunun ulus-devlet üzerinde bazı sonuçları vardır. Eğer devletin ulusal düzeydeki

kapitalizmi düzenlemek gibi bir işlevi için var olduğu kabul edilirse, küreselleşme uluslararası bir devleti gündeme getirebilir (ÇINAR, 1993, s.82). Küresel sermaye uluslararası şirketler vasıtasıyla etkinliğini ve gücünü sürekli artırmaktadır. Bugün inanılmaz cirolar yapan dünyanın dört bir yanında faaliyet gösteren büyük markalar sermayesinden çalışanlarına kadar uluslararası hale gelmiştir. Toyota, Sony, İTT, Renault, Fiat, General Motors, Ford v.s gibi şirketlerin artık ulusları yoktur. Ancak uluslararası bu şirketler ulus-devletin muadili olarak düşünülemez. Devlete ait birçok özellik mesela şiddet kullanma tekeli gibi, uluslararası şirketler için söz konusu değildir, ancak ellerindeki büyük güç ile devletlerin siyasetlerini etkilemeleri ve kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmeleri söz konusu olabilir (GIDDENS, 1994, s.68).

Küreselleşmenin mevcut ulus-devlet yapıları üzerinde bir baskı yarattığı hemen hemen bütün yorumcular tarafından kabul edilmektedir. Ancak bu gidişatın ulus-devletin uluslararası bir devletle yenilenmesi mi yoksa ulus-devlete olan ihtiyatçı pekiştiren bir türden mi olduğu tartışma konusudur. Küresel sermayenin giderek artan egemenliği sonucunda uluslarüstü bir devletin ortaya çıkması uzak bir ihtimaldir. Zira uluslarüstü düzenleme uluslararası şirketlerin tanımında bir netlik olmaması ve kullanılacak metodun belli olmaması nedeni ile sorunludur. Fakat içinde ulus-devletin egemenliklerini devam ettirdiği bir uluslararası devletin ortaya çıkması mümkündür. Bu anlamda, uluslararasılaşma, devletler sisteminin yeniden örgütlenme süreci olabilir (ÇINAR, 1993, s.86-87).

Sermayenin niteliğindeki değişimler, geçmiş dönemlerde mikro ulusalcılık lehine ağırlık koyan bir dizi etmende ki konum değişikliği ile birlikte, siyasi toplumun bir ulustan ve onu temsil eden ulus-devletten oluşumu projesinde de deformasyon yaratmış daha geniş ölçekli siyasi ve toplumsal alanların oluşumunu desteklemeye başlamıştır. Amerika'nın Meksika ve Kanada ile sınırları kaldırması, Avrupa Birliği, KEİB Projesi, İslam Kalkınma Teşkilatının girişimleri, BDT, Uzakdoğudaki "beş kaplan"ın yaklaşma girişimleri ekonomi temelinde ulusötesi eksenlere dayanan ilgili ülkeler açısından toplumsal kültürel ve ideolojik dönüşümler yaratma yeteneğindeki örnekler olarak dünya gündemindedir (BOSTANCI, 1999, s.124).

Küreselleşmenin hükümetlere uyguladığı baskıyı dengeleyen çok güçlü câzip sebepler vardır. Uluslararası ekonomik bütünleşme hükümetler arasında rekabet yaratmaktadır. Bu rekabet, hükümetleri yağma usulü antlaşmalara zorlamakta ve bu da vergi mükelleflerinin vergilerini değerinden daha fazla şişirmelerine yol açmaktadır.

Üç sebepten ötürü küreselleşmenin ulus-devleti etkisiz kıldığı iddialarının geçersizliği ileri sürülebilir: Birincisi; kaliteli kamu mallarına dayanan uluslararası ekonomik bütünleşme, topluma fırsatlardan avantaj sağlayabilme teklifini getirebiliyorsa, ki bunlardan bazıları “mülk hakları, dürüst devlet hizmeti, bireyin güvenliği ve temel eğitim”dir, bu haklar kanuna uygun bir çatı olmadan sadece, imkân dahilinde gönül okşayan antlaşmalarla çok az bir oranda elde edilebilirler. İkincisi; normalde devletlerin tanımlanan bir kimliği vardır. Yaşamakta olduğumuz küreselleşme akımına rağmen toplumun büyük bir kısmı güvenlik hissinden dolayı bir yere âit olma duygusuna sahiptir ve birçok toplum bunları kaybetmek istemez. Üçüncüsü; uluslararası yönetime bağlı olan devletler bağımsızlıklarının sağlanması ve dengenin garanti altında olmasıyla ayakta kalırlar. Uluslararası düzenin temel ilkesi devletin toprakları üstünde kendi yargısının tek ve zorlayıcı güç olmasıdır (WOLF, 2001).

Bir diğer konu da, dünya ekonomisinin uluslararası ticaret yapılan sektörlerinde ve belli başlı endüstrileşmiş ülkelerde üretim ve istihdamın çokuluslu şirketlerin egemenliğinde olup olmadığıdır. Bu sorunun cevabı olumsuz gibi görünmektedir. Yapılan en son araştırma da bu sonuca varmaktadır:... 1990'da uluslararasılaşmış üretimin (çokuluslu şirketlerin kendi ülkeleri dışındaki üretimlerinin) dünya üretimindeki payı sadece %7 civarındadır...”

Winfried Ruigrok ve Rob van Tulder, “1993'te dünyanın hiçbir büyük şirketinin gerçek anlamda 'küresel' olmadığı” çıkarımlarını destekleyecek pek çok kanıt bulmuşlardır. Çoğu şirketin üretim varlıklarının çok büyük bir kısmı kendi ülkesindedir. Daimler Benz ve British Aerospace satışlarının %57 ve %65'ini dışarıda gerçekleştirmiştir, fakat varlıklarının sadece %19 ve %18'i dışarıda yerleşik durumdadır. Birçok büyük şirketin yönetim kurulunda asıl ülke vatandaşları baskın durumdadır. 1993'te en büyük yüz uluslararası şirketin çoğu kamu politikalarından faydalanmıştır. Ruigrok'un belirttiği gibi, bu şirketlerin en az yirmisi, nispeten yakın bir tarihte şu ya da bu biçimde bir devlet yardımı almaksızın ayakta kalamazdı (HIRST-THOMPSON, 1998, s.7).

Gerçek uluslar-aşırı şirketlerin sayısı azdır; önemli şirketlerin çoğu, dünya piyasalarında ticaret yapmasına ve bu piyasaların dışarıdaki işlemlerinde ciddi bir yer işgal etmesine rağmen, farklı millî temeller üzerinden çalışmaya ve ayrı bir millî kimliği korumak istemeye devam etmektedir. Hesap edilebilir ticaret kuralları, yerleşik ve milletler arasında yaygın mülkiyet hakları ve döviz kuru istikrarı, şirketlerin plânlamak zorunda oldukları bir başlangıç güvenlik düzeyi, bir sürekli yatırım ve büyüme durumudur. Şirketler, “ulus-aşırı” olsalar bile, kendileri için böyle şartlar yaratamazlar. Uluslararası ekonomideki istikrara, ancak, devletler bunu düzenlemek ve yönetim konusunda ortak hedef ve standartlarda anlaşmak için birleşirlerse sahip olabilirler (HIRST-THOMPSON, 2001).

Ekonomik açıdan işlevlerine bakıldığında; ekonomik güçlerin sermayesine güvenli bir pazar sağlamak, ekonominin büyümesini gerçekleştirecek ortamı yaratmak ve buna katkıda bulunmak, ekonomik yaşamı düzenleyecek politikaları belirlemek ve gerekli kurumları oluşturmak, ekonomide makro istikrarı sağlamak gibi fonksiyonları hâlen icra etmekte olduğu söylenebilir. Sosyal devlet kimliğini benimsediği ölçüde, vatandaşlarının çalışma imkânlarını ve asgarî refahını sağlamak, eğitim, kültür ve sağlık düzeyini yükseltmek yoluyla daha ileri bir toplum yaratmak da devletin temel fonksiyonları arasındaki yerini korumaktadır (KAZGAN, 2000, s.217).

Peter Drucker’a göre son 35 yıla damgasını vuran, global ekonominin ulus-devletlerin sonu olduğuna dair tahminler, aslında 200 yıl öncesinde Immanuel Kant, Karl Marks tarafından en açık şekliyle dile getirilmekteydi. Fakat ulus-devlet, bütün kusurlarına rağmen, şaşkıncı bir şekilde esneklik göstermeyi başardı. Çekoslovakya, Yugoslavya (zaman zaman kaza geçirse de) ve Türkiye bir ulus-devlet olarak daha önce hiç olmadıkları kadar fonksiyonel devlet haline geldiler. Ekonominin globalleşmesi de söz konusu olsa bilgi devrimi de söz konusu olsa ulus-devlet ayakta kalmayı başaracaktır. Fakat, özellikle, mali ve parasal iç politikalar, ekonomik dış politikalar, uluslararası iş kontrolü hatta belki savaş yönetimi konularında büyük oranda değişikliğe uğrayacaklardır. Her ne kadar geçen 200 yıl boyunca ulus-devlet politikaları ve politik tutkular, ekonomik gerçeklerle çatışmış olsalar da kazanan hep ulus-devlet politikaları ve politik tutkular olmuştur (DRUCKER, 1997).

Şirketlerin çoğu, elle tutulamayan fakat gerçek avantajlar sağlayan özgün bir millî iş

kültürüne gömülmüştür. ABD şirketlerinin, özgün biçimde “Amerikalı” kalmakta, millî devletin güç ve fonksiyonlarından kaynaklanan çok gerçek çıkarları vardır. Örneğin, doların uluslararası ticaretin aracı olmayı sürdürmesi, FAA ve FDA gibi düzenleyici ve standart belirleyici yapıların dünya lideri olması ve ABD sanayii ile yakın çalışması, ABD mahkemelerinin dünya çapında ticarî ve mülkiyet haklarının önde gelen koruyucusu olması, Federal Hükümet’in R&D’nin heybetli bir destekleyicisi ve yurtdışındaki ABD firmalarının çıkarlarının güçlü bir koruyucusu olması gibi (HIRST-THOMPSON, 2001).

1987 ve 1992-93 arasında Almanya ve Japonya, mamul mal satışlarını kendi ana bölge/ülkelerinde yoğunlaştırmışlardır; yüzde oranları, sırasıyla, Almanya için %72'den %75'e, Japonya için %64'ten %75'e yükselmiştir. 1992-93'te İngiltere ve ABD için rakamlar %65 ve %67'dir. 1992-93'te Japon çokuluslarının üretim varlıklarının %97'si Asya'dadır; İngiliz ve Amerikan çokulusları için kendi ülkelerindeki üretim varlığı oranları, sırasıyla, %62 ve %63'tür. Yani çokuluslular ayrı ulusal zeminlerden hareket etmektedirler ve -iç piyasalarında, stratejileri ve çalışmaları açısından ihracatları ve dış rekabet düzeyleri belirleyici olsa da- köksüz sermayeler değildirler. Özellikle kendi ana bölge/ülke piyasalarını göz ardı edemezler. Yani, ne ulusal düzenleme alanının dışındadır ne de ulusal kamu politikasına kayıtsız kalabilirler. Çünkü hem ulusal hükümetlerden etkilenirler hem de onları etkilemeye çalışırlar. Bu da şirketleri acımasız hale getirir. Ulusal şirketler rahatlıkla hükümetlerini ve işgüçlerini ezmeye çalışabilirler, fakat yönetimden büsbütün uzak ulusötesi şirket imajı da büyük ölçüde hatalıdır (HIRST-THOMPSON, 1998, s.9).

Son yıllarda, çokuluslu şirketlerin süreci belirleme kapasitesi oldukça artmış bulunmakla birlikte, bunların, ulus-devletler gibi hâlen önemlerini büyük ölçüde muhâfaza eden aktörlerin çizdiği hukuki çerçeveler içinde hareket etmek zorunda oldukları gözden kaçırılmamalıdır. Bu çerçeveyi aşacak düzenlemeleri zorlamakla beraber, çokuluslu şirketlerin güçlerinin sınırsız ya da sonsuz olduğu düşünülmemelidir (İSKENDEROĞLU, 2001).

Uluslararası ilişkiler alanında çalışanların bir çoğu şirketlerin bir aktör olarak varlıklarını kabul ettirebilmek ya da olmadıklarını kanıtlamak için devlet - şirket karşılaştırmasına gitmektedirler. Oysa şirketler ve devletler global sistemde gerek örgütlenme biçimleri, gerek niceliksel değerleri ve gerekse de faaliyet amaçları açısından birbirlerinden çok farklılaş-

maktadırlar. Böyle bir ilişkide devleti avantajlı görenlerden Couloumbis ve Georgiades'e göre, “çokuluslu şirketler onları ulus-devletle rekabetten alıkoyan temel bir özellikten yoksundurlar. Bu özellik ise ülkeselliktir. Bir çokuluslu şirket yönetimi ister IBM, isterse Singer, Unilever, Volkswagen veya Hitachi için çalışsın, kendi çevresinde daha büyük bir kontrol kapasitesine, otoriteye ve egemenliğe sahip bir ulus-devletle yaşamaktadır. Çokuluslu şirketlerin hapishaneleri, mahkemeleri, infazcıları, pasaportları veya orduları yoktur. Son analizde, ulusal hükümetler herhangi bir çokuluslu şirketi dağıtabilecek ezici bir güçle, yetkiyi elinde toplamışlardır.” Aynı biçimde John Spainer da çok uluslu şirketlerin devletleri zayıflatmak yerine güçlendirdiğini zira şirketlerin bir devletin topraklarında faaliyette bulunabilmesi için ondan izin alması gerektiğini iddia etmektedir.

Gerçekten de şirketler açısından devletlerle ilişkilerindeki en önemli handikap, dünya yüzeyinde faaliyette bulunabilecekleri her toprak alanının belirli bir devletin kontrolünde olmasıdır. Devletin kontrolü belirli bir şirketin faaliyetlerine çeşitli sınırlamalar getirmekten, belirli bir faaliyeti engellemeye ve hatta şirketi kamulaştırmaya kadar uzanabilmektedir. Bunun dışında hem üretim, hem ticaret ve pazarlama ve hem de vergilendirme politikaları kanalıyla devletin şirketler üzerindeki denetim ve otoritesi arttırılabilmekte hatta devlet arzu etmediği takdirde bir şirketin iflasına bile zemin hazırlayabilmektedir (ARIBOĞAN, 2001, s.172).

Konuya, globalleşmenin milli kimlik olgusuna etkisi çerçevesinde bakıldığında da durum ulus-devlet lehine görünmektedir. Özellikle yakın bir geçmişte millet bilincine varan Avrasya'daki milletler gibi topluluklar bu bilincini, kimliğini ve milli tarihle ilgili bilgilerini (bazen “millî” tarihin, olayları tamamıyla millî gururu okşayacak şekilde dile getirdiğini gözönünde tutmaksızın) her günkü kültürün bir parçası olarak kişiliğinin temeli yapar. Bu koşullar altında globalleşmenin, millî kişiliği ve milliyet esası üzerine kurulmuş Avrasya millî devletlerini kolay kolay yok edemeyeceği aşikârdır (KARPAT, Kemal).

Globalizmin dünya toplumu/devleti inşa etme gayesi, uluslararası literatürde milliyetçiliğin yeni bir formu olarak tanımlanmaktadır. Bu form şu anda içinde bulunulan gerilimden çıkışı kolaylaştırmaktan ziyade olanaksız hale getirecek formdur. Çünkü, dünya devletini/toplumunu inşaaya yönelmiş bir milliyetçilik ancak “pan” milliyetçilik olabilir ki doğuracağı sonuç ancak diğer pan milliyetçiliklerin kışkırtılmasıdır. Pan milliyetçiliklerin çatışması ise ulus-devletleri ortadan kaldırmaz; sadece onları “global” düzeye taşıyacak

çeşitli bloklaşmaları yaratır. O bloklaşmalar içinde “ulus” ve “devlet” hangi temelde nasıl tanımlanacaksa, meydana gelecek çatışmanın mahiyeti de o şekilde olacaktır (SARIBAY, 2001).

Globalleşmenin dünyada ortak bir kültür oluşturduğu iddialarına karşı eleştirel yaklaşımlar da vardır. Serge Latouche "Dünyanın Batılılaşması" adlı eserinde "ortak evrensel bir kültür olduğu" savını eleştirerek tek gerçek evrenselliğin gerçekten evrensel bir uzlaşma ile mümkün olabileceğini söylemektedir. Ona göre bugünkü kültür, tamamıyla Batı tarafından üretilmiş ve üçüncü dünyaya ihraç edilmiş olduğundan yapay bir kültürdür. Bu mantıkla, dünyanın Hindistan tarafından fethedilmesi halinde dul kadınların bir daha evlenmemesi kadın haklarından biri olur ve ineklerin katledilmesi, yaşama saygıya karşı işlenmiş bir suç olarak yasaklanırdı. Bugün Batı kültürü ve kuralları Üçüncü Dünya'ya, en az Hindistan kültürünün Batı kültürüne olduğu kadar yabancı sayılmalıdır. Bu yabancı kültürler arasında tek taraflı değil, karşılıklı bir alışverişin olması elbetteki bu sahte evrenselliğin üstesinden gelecek, gerçek zengin bir ortak kültür yaratılmasına katkı sağlayacaktır (LATOUCHE, 1993, s.152-153).

Günümüzün devleti artık, donanım, eğitim, kent ve konutların bir kısmının düzenlenmesi gibi önemli kamu hizmetlerini örgütlerken bir girişimci gibi; Avrupa ve dünyadaki çelişkiler içerisinde ekonomi siyasetinin büyük görevlerini yerine getirirken (bütçe, vergilendirme, maaş tespiti) bir ekonomi düzenleyicisi gibi; eşitsizlik ve rekâbeti gidermeye, kolektif kaynakları yeniden dağıtarak ‘toplumsal taraflar’ arasındaki çekişmeleri çözümlenmeye çalışırken bir hakem gibi hareket ettiği söylenebilir (SCHNAPPER, 1995, s.201).

Devletin halen, küresel sistemde önemli ve halen ulus-devlet yapısının korunduğu bir formda olduğunu söylemek doğru olabilir. Çünkü devlet, bir kurum olarak, ulusal ve uluslararası düzende bir çok fonksiyonu yerine getirmekte, uluslararası ilişkilerde kural koyucu, uygulayıcı ve yaptırım gücü olan temel faktördür. Bu bağlamda devletin, dışta ve içte olmak üzere iki önemli görevi olduğunu belirtmek gerekir. Dışta, vatandaşlarına gücü ölçüsünde, dış tehditlere karşılık güvenlik sağlamaktır. İçte ise bireyler, gruplar veya örgütler arasında hukuksal eşitlik, adalet ve huzuru tesis etmektir. Dolayısıyla devlet halen bir otorite merkezi, içte ve dışta meydana gelen gelişmelerin doğrudan muhatabı durumundadır. Aynı durum devletin ekonomik gücü açısından da geçerlidir. Çünkü

ekonomik güçlerin sermayesine güvenli bir pazar sağlamak, ekonominin büyümesini gerçekleştirecek ortamı yaratmak ve buna katkıda bulunmak, ekonomik yaşamı düzenleyecek politikaları belirlemek ve gerekli kurumları oluşturmak gibi bir çok fonksiyonu devletler icra etmektedir. Yine çalışma imkânlarını ve asgari refahı sağlamak, eğitim, kültür ve sağlık düzeyini yükseltmek ve daha ileri bir seviyede topluma kavuşmak amacıyla yapılan çalışmaları da devlet yürütür (KAZGAN, 2000, s.220).

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için devlet ortadan kalkmıyorsa da, rolü değişiyor, evrimleşiyor, küreselleşmenin gereklerine cevap veren stratejiler geliştirmek durumunda kalıyor. Devletler küresel rekabet çağında kendi firmalarının ayakta kalmalarını ve halklarının refaha kavuşmalarını sağlayacak şekilde daha koordine edici yapılar haline geliyorlar (ERDOĞAN, 2000).

Sonuç olarak, ne ulus-üstüçülük ne de ulus-altıcılık akımları bir meşruiyet ilkesi etrafında yoğunlaşan ulus-devlet kurgusunun yerine alternatif bir güç oluşturabilecek güçte değillerdir. Belki sadece ulus-devletin kendisine biraz çeki düzen vermesini sağlamaya yönelik olarak bir etkide bulunabilir. Zaten ulus-devletin geleceğine ilişkin kestirimler bu tarz somut siyasi yapı dönüşümlerinden çok soyut siyasi düşüncelerdeki dönüşümler dikkate alınarak yapılmalıdır. Bu bağlamda demokrasi olarak adlandırılan yönetim biçiminin bir değer olarak kabul edildiği bir düşünce sistemi içinde bu yönetim biçimini yaşama geçirebilmek için ulusal egemenlik ilkesine dayalı bir devlet yapılanmasından daha elverişli bir araç bulunamadığı sürece ve bir siyasi iktidarın meşru kabul edilebilmesi için, egemenliğin ulusal bir organ tarafından kullanılan bir iktidar olması gerektiği düşüncesi terk edilmedikçe, ulus-devlet gelecekte de varlığını koruyacaktır (ERÖZDEN, 1997, s.130).

30. Türkiye Özelinde Ulus-Devletin Gelişimi

19. yüzyılın ortalarında Osmanlı aydınları, gayrimüslimlerin Fransız devrimini fikirleriyle başlattıkları ulusal isyanlara ya da dış etkilerle İmparatorluğun olası dağılımına karşı çözümler aramaktaydı. Modernleşme-Batılılaşma çabalarının yanısıra bazı Osmanlı aydınları Osmanlılık fikrini geliştirdiler. Bu fikrin özünde, geliştirilecek bir Osmanlı kimliği ile tüm Osmanlı teb'asını bir arada tutmak ve Osmanlı topraklarının bütünlüğünü

sağlamak yatıyordu. Bu arada bazıları da imparatorluğun tüm Müslüman halkı için geliştirilecek bir bilinçle onları Halife-Sultanın altında toplamaya, yani Pan-islamizm fikrine odaklanmıştı. Ve son olarak bazıları ise Pan-Türkizm fikirlerini geliştirerek Osmanlı toprakları içinde ve dışında yaşanan tüm Türklerin kültürel ve siyasal bütünleşmesini ve tek bir “ulusal” vatanda yaşanmasını amaçlıyordu.

İçinde kimlik sorununun acısını şiddetle hisseden 20. Yüzyılın önemli Türk düşünürü ve ideologlarından olan Ziya Gökalp; Türkçülük, İslamcılık ve Modernleşmenin akılcı bir senteziyle modern Türk kimliği için bir yol arayışına girdi. Onun için, “Kültürel temeli olmayan bir uygarlık, mekanik taklitten öteye gitmeyecektir. Kültür değerleri ulus adı verilen sosyal birlik içindedir. Bu nedenle Ziya Gökalp, çağdaş uygarlık sınırları içinde bağımsız bir kültür birliği olarak modern Türk ulusu kavramını geliştirmeye çalıştı.”

Ünlü Türkçülüğün Esasları isimli 1923 yılında basılan çalışması Türk milliyetçilerinin başucu kitabı olan Ziya Gökalp, Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan halkın bilinç ve bağlılığını geliştirmek için, Türkçe'nin, Arapça ve Farsça kelime ve cümle yapısından arındırılmasını, Türk sanatının geliştirilmesini, ahlaki değerlerde, dinde, ekonomide, politika ve felsefede Türk boyutunun güçlendirilmesini önerdi. Ulus tanımı ise şöyleydi: “Ulus, bir ırk ya da kabile, ya da aynı ülkede yaşayan tüm insanlar veya tüm Müslümanlar değildir. Ulus, ortak bir dili olan, aynı ulusal sadakatı taşıyan, ortak ahlaki değerleri ve estetik duyguları olan, yani kültürlerini bu kaynaklardan alan kişilerin oluşturduğu bir bütündür.”

Birinci Dünya Savaşı, altı yüzyıllık Osmanlı İmparatorluğunun sonunu getirdi. Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde Anadolu'daki işgal güçlerine karşı verilen Ulusal Mücadele sonucunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun küllerinden 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti ortaya çıktı. Yeni kurulan Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri hemen hemen elli yıl süren ulusal kimlik yaratma sorunu oldu. Cumhuriyet kurulduğunda, Batı deneyiminde var olan, pazar ekonomisi, üretken orta sınıf, özgürlüklerin öncüsü sanayileşme, sosyal adalet ve eşitlik gibi siyasal ve ekonomik dönüşümü sağlayarak modern ulusal kimliklerin oluşmasına yol açacak şartlar Türkiye'de mevcut değildi. Cumhuriyetin kurucuları son Osmanlı yönetiminin genç askerî ve sivil aydınlarından oluşuyordu ve bunlar güçlü merkezîyetçi eğilimleri olan, saltanatı ve yarı-teokratik geçmişi

gömmeyi ve ulusal ve laik bir rejim kurarak kendi pozisyonlarını yönetici sınıf olarak meşrulaştırmak isteyen kişilerdi.

Osmanlı geçmişi ile olan bağları keserken, yeni liderler bir ulus inşa etme sürecinde olmazsa olmaz olan birleştirici bir mit arayışı içine girdiler. Doğu Ergil'in sözleriyle: "Kökleri çoktan unutulmuş Osmanlı ve Müslümanlık öncesi dönemler yeniden sunuldu. Fakat bu sürece bilimsel değil ulusal bütünlüğü sağlayıcı bir tutkal anlamı yüklendi.. "Türk" olarak etiketlenebilecek bir ortaçağ üst kültürü olmadığından, milliyetçi aydınlar bu başarıyı geçmişte buldular. Ulusal kimlik arayışı ve pekiştirmesi, Türkçe'nin tüm dillerin kaynağı olduğunu ileri süren "Güneş Dil Teorisi" gibi aşırı iddialarla 1930'lu yıllara kadar sürdü."

Cumhuriyet yöneticileri, ulus inşası sürecine paralel olarak, Osmanlı girişimlerine benzer, ancak yeni devletin köylü kesimine bir hayli yabancı, devletin öncülüğünde ve devrim niteliğinde bir dizi reformu, modernleşme veya batılılaşma adına yürürlüğe koymaktaydı. Şüphesiz bu reformlar Türkiye'de başlatılmış en hızlı ve en kesin dönüşüm çabalarıydı. Hedef tüm güçleri elinde tutan hakim bir ulus devletin kurulması ve yavaş da olsa sürekli bir hareket içinde daha liberal siyasal ve ekonomik kurumlara kavuşmak adına tüm fiziki ve beşeri kaynaklarını Batı yaşam standartlarına ulaşmak için harekete geçirmekti.

On yıllık bir süre içinde devlet, sünni İslam dünyasının ruhani liderliği olan halifeliği kaldırdı. 1000 yıldır kullanılan Arap harflerinin yerine Latin Alfabesi getirildi. Ziya Gökalp'in yaklaşık on yıl öncesinde önerdiği gibi bir programla, dilin Arapça ve Farsça kelimelerden arındırılmasına başlandı. Dine dayalı Osmanlı yasaları yerine İsviçre, Fransız, İtalyan ve Alman yasalarından örneklenen yasalar getirildi; geleneksel giysiler yerine Batı tarzı giyim-kuşam teşvik edildi. Devlet memurlarına şapka giyme zorunluluğu getirildi. Eğitim sistemi bütünleştirildi ve laik hale getirildi. Tüm bağımsız dini kurumlar ve mali kaynakları devletin denetimi altına alındı; eski Osmanlı ölçüleri yerine Batı ölçü sistemleri getirildi; İslam Hicri takvim yerine batı tarzı takvim kabul edildi ve tatil günleri Cumartesi ve Pazar olarak değiştirildi.

Mustafa Kemal Atatürk'ün başlıca amacı Türk toplumunun mümkün olduğunca çabuk modernleşmesiydi. Kıyafet Devrimi yapılırken de amaçlanan, ulusal olmayan giyim

tarzının ulusal hale getirilmesi idi. Mustafa Kemal Atatürk 1925 yılında Kastamonu’da Kıyafet Devrimini başlatmak için köylülere seslenirken, Türk devriminin amacının Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının kelimenin tam anlamıyla gerek yaşam biçimi gerekse görüntü olarak modern ve medeni bir toplumda yaşamalarını sağlamak olduğunu ifade ediyordu:

“- Beyler, Türkiye Cumhuriyetinin vatandaşları medenidir, Tarihte de günümüzde de medeni olmuşlardır. Size bir kardeşiniz, arkadaşınız, babanız olarak söylemek isterim ki, medeni olduklarını iddia eden Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları bunu fikirleriyle, ve düşünce yapıları ile, aile yaşamları ve yaşam tarzları ile kanıtlamak zorundadırlar. Gerçekten medeni Türk insanı dış görünüşleri ile de medeni ve gelişmiş insanlar olduklarını da kanıtlamak durumundadırlar. Bu son sözlerimi size daha açık ifade etmeliyim ki tüm ülkemiz ve tüm dünya ne demek istediğimi kolayca anlasın. Açıklamamı sorularıyla yapacağım.

- Kıyafetiniz ulusal mı ? (Hayır bağırsıları)

- Kıyafetiniz medeni ve uluslararası mı? (Hayır bağırsıları)

- Sizinle aynı fikirdeyim. Bu biçimsiz tarz karışımı ne ulusal ne de uluslararasıdır. Dostlarım, Turan kıyafetini arayacak ve canlandıracak değiliz. Medeni bir kıyafet tarzı ulusumuz için doğru ve uygun olanıdır ve onu giyeceğiz. Ayağımızda bot veya ayakkabı, bacaklarımızda pantolon, üstümüzde ceket ve palto ve bunlarla uyumlu olarak da başımızda da bir başlık olacak. Bunu açıkça söylüyorum. Bu başlığın adı Şapkadır” (ERHAN, 2003).

Mustafa Kemal Atatürk’ün milli iradenin oluşumunda eğitime önem veriyor, öğretmenleri kilit bir görevde görüyor ve milliyetçi devletin kültürel cephesinde görev yapan askerler olarak tanımlıyordu:

“Mustafa Kemal'e göre, öğretmenler 'irfan [kültür] ordusu[na] mensup'tur. 'Asker ordusuyla irfan ordusu arasındaki benzeşme ve uyuşma'dan söz eden Mustafa Kemal'e göre, irfan ordusunun görevi 'milletin istikbalini yoğur[maktır]'. Birinci ordu veya asker ordusu kadar hayati olan irfan ordusu, kutsal görevini 'ölen ve öldüren birinci orduya niçin öldürüp niçin öldüğünü öğret[erek]' yerine getirir. Görüldüğü gibi, eğitime ve eğitimcilere ilişkin askerî bir anlayış söz konusudur. Öğretmenler askerî eğitmenlere, öğretim ise askerî eğitime, öldürmenin ve ölmenin haklı gösterilmesine indirgenmektedir. Öğretmenler,

öğrencilere insanlığın tarih boyunca biriktirdiği bilgi hazinelerini aktarırken onlara eleştirel biçimde nasıl düşünüleceğini ve nasıl araştırma yapılacağını öğreten kılavuzlar olarak değil, milliyetçi devletin kültürel cephesinde görev yapan askerler olarak değerlendirilmektedir” (KAPLAN, 1999, s.141).

Tüm bu coşkulu çabalara karşın, Cumhuriyet aydınlarının 1930’lu yıllardaki genel fikri yapılan devrimlerin Türk toplumunun büyük halk kitlelerinde kök salmadığı yönündeydi. Ayşe Kadioğlu bu sorunu çözüme arayışlarını şöyle açıklıyor: “Yeni bir Türk yaratmaya yönelik sorunlar yukarıdan gelen diğer reformlarla engellenmeye çalışıldı. Ortaya çıkan yeni Türk kimliği bu yaratılmış karakteri ile farklılık kazandı. Fransızların, Fransız ihtilalinden sonra Fransız kimliği için izledikleri Jakoben yolla, Osmanlılardan farkı belirgin olarak yaratıldı. Geçmişle olan bağların kırılması, yapılan reformlarda açıkça belirtildi” (ERHAN, 2003).

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, Cumhuriyet reformlarının Türk halkının üçte ikisini teşkil eden kırsal kesime ulaşmadığını ya da etkilenmediğini gören 1950-1960 yılları arasındaki Demokrat Parti iktidarı Kırsal Gelişim projelerine ağırlık verdi ve 1920-30 yılları arasındaki yukarıdan yönetilen reform süreci yumuşatıldı.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Avrupa'da 16.yüzyıldan itibaren oluşmaya başlayan ve günümüzü de etkisi altına alan modern yaşam olgusu, toplumu manipüle eden bir çok olguyu da beraberinde getirmiştir. Bunların en etkili olanlarından biri de modern "ulus" kavramıdır. Toplumlar ulus olgusu temelinde kimlik inşa ederken, uluslaşma yoluyla da siyasal davranış tarzlarını oluşturmuşlardır. Bu durum modernliğin siyasal birimi olarak da tanımlanabilir. Ulus temelinde oluşan ulusçuluk ve ulus-devlet olguları modern yaşam kurgusunu çok yoğun bir şekilde etkilemişler ve toplumlararası ilişkilerde belirleyici bir konuma sahip olmuşlardır.

Avrupa'da ortaya çıkan ulus-devlet olgusu Avrupa'da yaşananların bir dizi ürünüydü ve modern bir olgu olarak ortaya çıktı. Buradan bütün dünyaya yayıldı. Ulus-Devlet sisteminin gelişmesi çeşitli faktörler doğrultusunda ortaya çıktı ve gelişti. Bunlar : Avrupa devletleri tarafından geliştirilen sanayi ve askeri güç bileşimi, yönetsel gücün genişlemesi, silah teknolojisindeki yenilikler ve birinci dünya savaşından sonra yapılan anlaşmalar sonucu ulus-devletlerin özerkliğinin ve sınırlılığının resmen tanımı. Bütün bunlar nihai olarak küresel düzeyde ulus-devlet sisteminin yaratılmasına yol açtı. Belirli devlet sınırlarının kabulü kadar değilse de ulus-devleti meşru olarak kendi iç işlerinden sorumlu ve mükemmel bir siyasal aktör olarak tanınması çok önemlidir. Ancak gerçek, ulus devletin homojen olmaktan çok uzak bulunmasındadır. Başka bir deyişle batı Avrupa devletleri diğer yerdeki devletler gibi değişen derecelerde çok ulusludur. Ulusalçılık ise ulus-devletin yükselmesine, ona köken efsaneleri sağlayarak katkıda bulunmuştur. Ulus-devletlerin çoğunluğunun çok uluslu karakteri devletin yaymaya çalıştığı ulusallığa karşı çıkan ulusalçılıkları doğurmuştur. Ulusalçılık devlete meşruiyet vermiştir. Ancak bugün mikro ulusallıklar ulus-devlet için bir tehdit oluşturmakta ve onun dönüşümüne katkıda bulunmaktadır.

Ulusalçılık siyasal karakter itibariyle ulus-devletin meşruluğunu sağlamaktadır. Meşruluğun bu yeni kavramsallaştırılması Fransız ve Amerikan devrimlerinden sonra halk egemenliği ve demokrasi düşüncelerinin yayılmasının sonucudur. Bu bireyin, kendi

topluluğunun geleceğini nasıl olacağını tayin etme hakkına sahip olarak gören ve mücadele ile dolu bir süreç tarafından beslenmiştir. Ulusun siyasi kaderini tayin hakkı için mücadele edilmek zorunda kalınmıştır. Bu bağlamda ulusalcılık insanları krallara, sadakatten uzaklaştırmış ve ulusu yeni bir tür bağlanma aracı olarak beslemiştir. Ulusalcılığın siyasal boyutu, aydınlanmacılığın öğretileri ve romantiklerin kültürel ve linguistik farklılıkların altında yatan öneme yaptığı vurguyla bir ilişkiye sokulmuştur. Ulusalcılık yalnızca ulus-devletlerin kuruluş süreçlerini desteklememiştir. Aynı zamanda kurulmuş bulunan ulus-devletlerin sınırları içerisinde ulusal azınlıkları etkileyen gerilimleri de beslemektedir.

Bu bağlamda incelediğimiz ulus-devlet olgusu modern bir olgudur ve diğer modern olgular olan ulus ve ulusçulukla farklı ilişkiler içinde olmuştur. Geç Orta Çağ dönemlerinde kimlik seçimindeki güçlü eğilim etnik aidiyetin ulus olgusuna dönüşümünü sağlayıcı bir sürecin hazırlanmasını sağlamıştır. Özellikle reform ve Rönesans hareketleri felsefi ve bilimsel gelişmeler ekonomik değişimler önemli dönüşümlerin ortaya çıkmasında zemin hazırlamıştır. Kültürel heterojenlikten kültürel türdeşliğe, cemaatten cemiyete dönüşümün ifadesi olan yeni gelişmeler aynı zamanda yeni bir devlet tipi olan ulus-devletlerin tarih sahnesindeki yerini almasını gerektirmiştir.

Ulus-sonrası dönemin başlangıcını teşkil eden erken modern dönem, ulus-devletlerin doğuşuna zemin hazırlarken aynı zamanda sanayileşmeye geçişi ifade eden erken modern dönem, ulusçuluk çağını da beraberinde getirmiştir. Belli gelişmelerin ve dönüşümlerin ürünü olan ulus-devlet kurgusu bir dizi ekonomik sosyal ve siyasi gelişmeler neticesinde meydana gelmiştir. Batı Avrupa da sanayileşmeye geçiş süreci ile birlikte buna bağlı olarak şekillenen dil, tarih ve kültür ortaklığı tezi ulus-devlete giden süreçte etkili olmuştur. Bu düşünce Fransa'da Fransız devrimi ile birlikte kendini biçimlendirmiştir. Fransız devrimini egemenliğin ulusa ait olduğu anlayışının egemenliğin kendisine ait gören ulusun, kendi siyasal düzenini benimsememesi halinde bu düzeni değiştirme hakkına sahip olduğu düşüncesini iktidara benimsettirmiştir. Özellikle devrim ulusların kendi kaderini tayin hakkında hür olmaları gerektiğini doktrinel bir biçimde ortaya koymuştur.

Bunun sonucunda ortaya çıkan ulus-devlet, devletle ulus arasındaki farklılaşmanın ortadan kaldırılmasına dayanmaktadır. Ulus-devletle birlikte devlete ait meşru baskı

tekeline ulusun oluşturduğu ve onun kontrolünde olduğu varsayılmaktadır. Ulusu daha önce “ortak bir biyolojik kökeni, tarihsel belleği, hatıraları, sınırları belirlenmiş bir toprak parçasını, kitlesel kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri, ortak bir dili, ortak bir inancı paylaşan, tarihin belirli dönemlerinde ve dünyanın belirli bölgeleriyle sınırlanan ortak bir cemaat duygusu taşıyan yurttaşlar topluluğu” olarak tanımlamıştık. Ulus devleti ise “sınırları belirli bir toprak parçası içinde yasal güç kullanma hakkına sahip ve yönetimi altındaki halkı türdeşleştirerek ortak kültür, simgeler, değerler yaratarak gelenekler ile köken mitlerini canlandırarak birleştirmeyi amaçlayan bir tür devletin oluşumuyla tanımlanan modern bir olgu” olarak tanımlamıştık. Ancak hem ulus kavramı ile ilgili olarak hem de ulus-devletle ilgili olarak belli bir tanımdan hareket etmek yanıltıcı olacaktır. Ancak ulus ve ulus-devlet kavramının içeriğinin tamamen keyfi biçimde doldurulduğu söylenemez.

Ulus-devlet her şeyden önce 18. yüzyıldan itibaren gelişen ve günümüzde evrensel ölçekte yaygınlığa erişen bir siyasal yapılanma bilincinin adıdır. Ulus-devlet kurgusu kusursuz bir türdeşlikle eş anlamlıdır. Ulus-devletin sınırları ulus olarak tanımlanan insan topluluğunu kapsayacak biçimde sınırlandırılmıştır. Ulus-devletin ulusla örtüştüğü durumlarda ulusçuluklar sonradan ortaya çıkmış ve ulus devletin meşruiyet kaynağını oluştururken, ulusla ulus-devletin örtüşmediği durumlarda önce ulus-devlet kurulmuş ve sonra ona uygun uluslar icat edilmiştir. Burada uluslaştırma gayesi güdülmüştür. Ulusçuluklar ulus devletin oluşumunda önemli bir işlev görmüştür bu çerçevede uluslaştırma türdeş olmayan bireyleri türdeş kılma amacına yönelik bir çaba olarak tanımlanır.

Bugün dünya üzerinde Birleşmiş Milletler’e kayıtlı 194 ulus-devlet olsa dahi bütün bu devletlerin merkezi kültürleri aynı ve tekdir. Dünya üzerinde biri diğerinden tamamen farklı uluslar yoktur. Bütün uluslar modern devlet tarafından var edilmişlerdir. Önce devlet kurulmuş ardından olamayan uluslar türetilmiştir. Uluslara referans teşkil eden unsurlar farklı olsa da devletlerin amacı merkezi kültürün homojenleştirici hedefini gerçekleştirmek olduğundan, bugün varolan 194 devletin ulusal kültürleri tek bir kültürdür ve bundan sonra hangi ad ve referansla kurulursa kurulsunlar, ulus temelinde bu kervana katılacak bütün devletlerinde merkezi kültürleri bu evrensel homojen devletin kültürü olacaktır.

Ulus-devletler içinden gelmekte olduğunuz bu zaman diliminde modernleşmenin kendisi ile birlikte derin bir sarsıntı geçiriyor. Bir çok mikro-ulusçuluk cereyanlarının yeni ulus- devletlerin kurulmasına zemin hazırlıyor. Ulus-devletler içinde bulunan farklı uluslar ve etnik topluluklar, ulus-devleti zorlayıcı unsurlarken aynı zamanda yeni bütünleşme çabaları da gündemde. Ancak her şeye rağmen ulus-devletin dışında gelecekte yeni bir siyasi yapılanma modeli uzak görünüyor bu bağlamda ulus-devletin küresel düzeydeki sorunlara rağmen uzun bir süre varlığını devam ettireceği gözükmektedir. Ancak sorun ulus-devletlerin yeni bir siyasi yapılanma içine değil de karşılaştığı problemleri nasıl gidereceği sorunudur. Ulus-devletler küresel düzeyde ulus-devletleri tehdit eden sorunlara bir çözüm getirebilirse varlığını uzun süre devam ettirebilir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

a. Kitaplar

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali

KÖKER, Levent : Tanrı Devletinden Kral Devlete, İmge Kitabevi, Ankara, 1997.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali

AKAL, Cemal Bali

KÖKER, Levent : Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.

AKAL, Cemal Bali (der.) : Devlet Kuramı, Dost Kitabevi, Ankara, 2000.

ANDERSON, Benedict : Hayali Cemaatler, Çev. İskender SAVAŞIR, Metis Yayınları, İstanbul, 1990.

ARIBOĞAN, Deniz Ülke : Kabileden Küreselleşmeye Uluslararası İlişkiler Düşüncesi, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1998.

_____ : Globalleşme Senaryosunun Aktörleri, Der Yayınları, İstanbul, 2001.

AYDIN, Suavi : Modernleşme ve Milliyetçilik, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993.

BALIBAR, Etienne

WALLERSTEIN, Immanuel : İrk Ulus Sınıf, Çev. Nazlı ÖKTEN, Metis Yayınları, İstanbul, 1993.

- BAUMAN, Zygmunt : Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları, Çev. Abdullah YILMAZ, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.
- BECK, Ulrich : Siyasallığın İcadı, Çev. Nihat ÜNLER, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- BOBBIO, Norberto
 TEXIER, Jacques : Gramsci ve Sivil Toplum, Çev. Arda İPEK, Kenan SOMER, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.
- BOSTANCI, M.Naci : Bir Kolektif Bilinç Olarak Milliyetçilik, Doğan Kitapları, İstanbul, 1999.
- CHATTERJEE, Partha : Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası, Çev. Sami OĞUZ, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- ÇAM, Esat : : Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, 4.Basım, İstanbul, 1995.
- ÇEÇEN, Anıl : İnsan Hakları, Ankara, 1995.
- DUVERGER, Maurice : Siyaset Sosyolojisi, Çev. Şirin TEKELİ, Varlık Yayınları, İstanbul, 1996.
- DÜLGER, İlhan : Sosyo-Kültürel Yapı Farklılıkları Açısından Türkiye'nin AB Konusundaki Hareket Alanı, Ankara, 2000.
- EKİN, Nusret : Küreselleşme ve Gümrük Birliği, İTO Yayınları, İstanbul, 1999.
- EMERSON, Rugert : Sömürgelerin Uluslaşması, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1965

- ERÖZDEN, Ozan : Ulus-Devlet, Dost Kitabevi, Ankara, 1997.
- GELLNER, Ernest : Uluslar ve Ulusçuluk, Çev. Büşra E. BEHAR, Günay G.ÖZDOĞAN, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992.
- GIDDENS, Anthony : Modernliğin Sonuçları, Çev. Ersin KUŞDİL, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.
- _____ : Elimizden Kaçıp Giden Dünya, Çev. Osman AKINHAY, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000a.
- _____ : Sosyoloji, Çev. Hüseyin ÖZEL, Cemal GÜZEL, Ayraç Yayınları, Ankara, 2000b.
- GÖKALP, Ziya : Türkçülüğün Esasları, Türk Kültür Yayınları, İstanbul, (Tarihsiz).
- GÖKBERK, Macit : Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990.
- GUIBERNAU, Montserrat : Milliyetçilikler, Çev. Neşe Nur DOMANIÇ, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1997.
- GÜVENÇ, Nazım : Küreselleşme ve Türkiye, İstanbul, 1998.
- HAYES, Carlton J. : Milliyetçilik Bir Din, Çev. Murat ÇİFTKAYA, İz Yayınları, İstanbul, 1995.
- HIRST, Paul
- THOMPSON, Grahame : Küreselleşme Sorgulanıyor, Çev. Çağla ERDEM, Dost Kitabevi, Ankara, 1998.
- HOBSBAWM, Eric J. : Milletler ve Milliyetçilik, Çev. Osman AKINHAY, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.

-
- : 1780'den Günüme Millet ve Milliyetçilik, Program, Mit ve Gerçeklik, Çev. Osman AKINHAY, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.
- KAPLAN, İsmail : Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- KARAKAŞ, Mehmet : Türk Ulusçuluğunun İnşası, Vadi Yayınları, Ankara, 2000.
- KARLUK, S.Rıdvan : Uluslararası Ekonomik, Mali ve Siyasal Kuruluşlar, Turhan Kitabevi, 4.Baskı, Ankara, 1998.
- KAZGAN, Gülten : Küreselleşme ve Ulus-Devlet, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000.
- KYMLICKA, Will : Çokkültürlü Yurttaşlık- Azınlık Haklarının Liberal Teorisi, Ayrıntı Yayınları, Çev. Abdullah YILMAZ, İstanbul, 1998.
- LEWIS, Bernard : İslam'ın Siyasal Dili, Çev. Fatih TAŞAR, Rey Yayınları, İstanbul, 1992.
- MARSHALL, Thomas H.
BOTTOMORE, Tom : Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar, Çev. Ayhan KAYA, Gündoğan Yayınları, Ankara, 2000.
- MILLS, C. Wright : İktidar Seçkinleri, Çev. Ünsal OSKAY, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.
- NALBANT, Atilla : Üniter Devlet, Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

- ÖKE, Mim Kemal : Küresel Toplum, Avrupa Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.
- ÖYMEN, Onur : Geleceği Yakalamak, Türkiye’de ve Dünya’da Küreselleşme ve Devlet Reformu, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- PIERSON, Christopher : Modern Devlet, Çev. Dilek HATTATOĞLU, Çiviyazıları Yayınları, İstanbul, 2000.
- POTYEMKIN, Vladimir : Uluslararası İlişkiler Tarihi, Çev. Atilla TOKATLI, May Yayınları, Cilt I, İstanbul, 1977.
- SARIBAY, Ali Yaşar : Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.
- SAY, Ömer : Milli Devlet Kültürü, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1998.
- SCHELESINGER, Philip : Medya Ulus-Devlet, Çev. Mehmet KÜÇÜK, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.
- SCHNAPPER, Dominique : Yurttaşlar Cemaati-Modern Ulus Fikrine Dair, Çev. Özkan OKUR, Kesit Yayınları, İstanbul, 1995.
- SMITH Anthony D. : Milli Kimlik, Çev. Bahadır Sina ŞENER, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- SOROS, George : Küresel Kapitalizm Krizde, İstanbul, 1999.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk : Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, Filiz Kitabevi, 3.Baskı, İstanbul, 2000.

_____ (der) : Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Der Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 1996.

STRAUSS, C.Leo : Irk, Tarih ve Kültür, Çev. Arzu OYACIOĞLU, Haldun BAYRI; Işık ERGÜDEN; Reha ERDEM, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.

WALTZ, Kenneth

QUESTER, George : Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi, Çev. Ersin ONULDURAN, AÜSBF Yayınları, Ankara 1982.

WEBER, Max

: Sosyoloji Yazıları, Çev. Talha PARLA, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987.

YÜKSEL, Mehmet

: Küreselleşme, Ulusal Hukuk ve Türkiye, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001.

b. Makale ve Bildiriler :

AKGÖNENÇ, Oya

: “Küreselleşme, Etkileşme ve Dış Politika Oluşumu”, Erol Güngör’ün Hatırasına Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları VI. İlimi Kongresi, Milli Kültürler ve Küreselleşme: Tebliğler ve Tartışmalar, Türk Yurdu Yayınları, 1998.

BERGER, Peter L.

: “Four Faces of Global Culture”, **National Interest**, Issue 49 (Fall 1997), pp.23-29.

BORATAV, Korkut

: “Ekonomi ve Küreselleşme”, Küreselleşme Emperyalizmin Yeni Masalı, Der. Işık KANSU, İmge Yayınevi, 3.Baskı, 1997, ss.22-33.

- BOZKURT, Veysel : “Küreselleşme; Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar”, **İş Güç E-Dergisi**, Cilt:2, Sayı:1 (2000),
<http://www.isguc.org/vbozkurt1.htm>.
- BRAUD, Philippe : “Devlet: Hukuki Öğretinin İkilemleri”, Çev. Gülçin Balamir COŞKUN, Devlet Kuramı, Der. Cemal Bali AKAL, Dost Kitabevi, 2000, ss.359-379.
- ÇAM, Esat : “Çok Uluslu Şirketler ve Gelişen Ülkeler”, **İ.Ü.İktisat Fakültesi Mecmuası, Prof.Dr. Süleyman Barda’ya Armağan**, Cilt: 45, Sayı:14 (1987), ss.96-102.
- DALEY, Suzanne : “Europe Agrees to a Review of Changes for Its Union”, **New York Times**, 16.12.2002.
- DRUCKER, Peter F. : “The Global Economy and the Nation-State”, **Foreign Affairs**, Vol.76, Nr.5 (September-October 1997)
<http://www.foreignaffairs.org/19970901faessay3802/peter-f-drucker/%20the-global-economy-and-the-nation-state.html>.
- DUGUIT, Leon : “Egemenlik ve Özgürlük”, Çev. Didem KÖSE, Sedef KOÇ, Devlet Kuramı, Der. Cemal Bali AKAL, Dost Kitabevi, 2000, ss.379-403.
- DUMONT, Louis : “Bireycilik Üzerine Denemeler: Doğu, XIII.yüzyıldan Başlayarak Siyaset Kategorisi ve Devlet”, Çev. Hülya TUFAN, Devlet Kuramı, Der. Cemal Bali AKAL, Dost Kitabevi, 2000, ss.141-177.
- ERDOĞAN, Mustafa : “Küreselleşme’ye Dair”, (2000),
<http://www.liberal-dt.org.tr/guncel/me19.htm>.

- ERHAN, Çağrı : “Türkiye’nin Karakterindeki Asyalı Boyut: Avrupa Birliği Üyeliği İçin Bir Engel ya da Kolaylık mı?”, **Stradigma Dergisi**, Sayı:1 (Şubat 2003), <http://www.stradigma.com/turkce/subat2003/makale4.html>.
- EROĞUL, Cem : “Ulus-Devlet ve Küreselleşme”, Küreselleşme Emperyalizmin Yeni Masalı, Der. Işık KANSU, İmge Yayınevi, 3.Baskı, 1997, ss.33-50.
- ERÖZDEN, Ozan : “Ulus-Devletin Geleceği”, Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Yeni Bakışlar, Der. Faruk SÖNMEZOĞLU, Der Yayınları, 1998, ss.1-19.
- FRIEDMAN, Jonathan : “Küreselleşme ve Modernitenin Parametreleri”, Postmodernizm ve İslâm- Küreselleşme ve Oryantalizm, Der. Abdullah TOPÇUOĞLU; Yasin AKTAY, Vadi Yayınları, 1996, ss.81-111.
- GAUCHET, Marcel : “Anlam Borcu ve Devletlerin Kökenleri. İlkelerde Din ve Siyaset”, Çev. Ozan ERÖZDEN, Devlet Kuramı, Der. Cemal Bali AKAL, Dost Kitabevi, 2000, ss.33-71.
- GÖKAL, İsmail : “Global Değişim, Stratejik Ticaret Politikası ve Türkiye İçin Bir Ticaret Senaryosu”, **Foreign Trade**, (Nisan 1997), <http://www.foreigntrade.gov.tr/cad/DTDERGI/nis97/4.htm>.
- HAGGENMACHER, Peter : “Vitori’dan Vattel’e Uluslararası Hukuk Kişisi Olarak Egemen Devlet”, Çev. İdil SELÇUK, Devlet Kuramı, Der. Cemal Bali AKAL, Dost Kitabevi, 2000, ss.257-269.

- HALL, Stuart : “Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik”, Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi, Der. Anthony D.KING, Çev. Gülcan SEÇKİN; Ümit Hüsrev YOLSAL, Bilim ve Sanat Yayınları, 1998, ss.19-39.
- HANNERZ, Ulf : “Çevre Kültür Senaryoları”, Küreselleşme Emperyalizmin Yeni Masalı, Der.İşık KANSU, İmge Yayınevi, 2.Baskı, 1996, ss.139-163.
- HINDESS, Barry : “Power and Rationality: the Western Concept of Political Community”, Çev. A. Selçuk CAN, **Türkiye ve Siyaset Dergisi**, Sayı:5 (Kasım-Aralık 2001), <http://www.turkiyevesiyaset.com/sayi5/0513.htm>.
- HIRST, Paul
THOMPSON, Grahame : “Globalization and the Future of the Nation State”, Çev. A.Selçuk CAN, **Türkiye ve Siyaset Dergisi**, Sayı:5 (Kasım-Aralık 2001), <http://www.turkiyevesiyaset.com/sayi5/0513.htm>.
- İŞIKLI, Alpaslan : “Yeni Dünya Düzeninde Emek Sermaye Çelişkisi”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt:XXIV, Sayı:28, (Eylül-Ekim 2000), ss.25-32.
- İSKENDEROĞLU, Muharrem : “Küreselleşme, Ulus-Devletin Geleceği Ve Türkiye”, **Türkiye ve Siyaset Dergisi**, Sayı:5, Kasım-Aralık 2001, <http://www.turkiyevesiyaset.com/sayi5/0513.htm>.
- KADIOĞLU, Bilgin : “Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türk Milliyetçiliğinin Çelişkisi ve Seçkinlerin Tavrı”, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Ed. Nuri BİLGİN, Bağlam Yayınları, 1997, ss.277-281.

- KANTOROWICZ, Ernst : “Orta Çağ Düşüncesinde “Vatan İçin Ölmek-Pro Patria Mori””, Çev. Erol ÖZ, Devlet Kuramı, Der. Cemal Bali AKAL, Dost Kitabevi, 2000, ss.109-129.
- KARABAĞ, Servet : “Küreselleşme Ulus-Devlette Karşı mı?”, **Jeopolitik**, Yıl:1, Sayı:1 (Kış 2002),
<http://www.jeopolitik.org/jeo-1/karabag-1-1.asp>
- KARPAT, Kemal : “Globalleşme ve Milli Devlet”,
<http://www.kemalist.org/html/sections.php?op=viewarticle&artid=378>.
- KRASNER, Stephen D. : “Ulusal Egemenlik”, Çev. Musa CEYLAN, (2001),
http://derinanadolu.tripod.com/01-02-22-ulusal_egemenlik.htm.
- LUBBER, Ruud : “The Dynamic of Globalization”,
http://www.itcilo.it/english/actrav/telearn/global/ilo/globe/new_page.htm.
- MAIRET, Gerard : “Padovalı Marsilius’dan Louis XIV’e Laik Devletin Doğuşu”, Çev. Cemal Bali AKAL, Devlet Kuramı, Der. Cemal Bali AKAL, Dost Kitabevi, 2000, ss.215-245.
- NAZLI, Ahmet : “Küreselleşme Ve 'Anlam'ın Değişimi”, (2002),
<http://www.karakalem.net/yansimalar/kuresellesme.html>.
- ÖZTÜRK, Feza : : “Küreselleşme-Yeni Dünya Düzeni”, **Uluslararası Ekonomik Sorunlar**, Sayı:2,
<http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupe/ucs/5FOzturk2.htm>.
- REID, ThomasR. : “The New Europe”, **National Geographic**, (Ocak 2002), pp.32-47.
- SAMUELSON, Robert J. : “Küreselleşmenin İki Tarafı”, **New Perspectives Quarterly-Türkiye**, Sayı: 4 (2000), ss.60-69.

- SARIBAY, Ali Yaşar : “Globalizm ve Ulus-Devlet”, **Zaman Gazetesi**, 03.01.2002, <http://www.zaman.com.tr/2002/01/03/yorumlar/default.htm>.
- SCHMITT, Carl : “Somut ve Çağa Bağlı Bir Kavram Olarak Devlet”, Çev. Bertil Emrah ODER, Devlet Kuramı, Der. Cemal Bali AKAL, Dost Kitabevi, 2000, ss.245-257.
- SERDAR, A.Seda : “Yeni Dünya Düzeni’nde Gölgede Kalan Kavram: Ulus-Devlet”, **Stratejik Analiz Dergisi**, Cilt:1, Sayı:11 (Mart 2001), ss.20-25.
- STRAUSS, Leo : “Tabii Hak ve Tarih”, Çev. Ozan ERÖZDEN, Devlet Kuramı, Der. Cemal Bali AKAL, Dost Kitabevi, 2000, ss.269-323.
- ŞAYLAN, Gencay : “Küreselleşmenin Gelişimi”, Küreselleşme Emperyalizmin Yeni Masalı, Der. Işık KANSU, İmge Yayınevi, 2.Baskı, 1996, ss.1-22.
- TERRAY, Emmanuel : “Devlet, Rastlantı ve Zorunluluk. Bir Tarih Üzerine Düşünceler”, Çev. Gürbüz SARI, Devlet Kuramı, Der. Cemal Bali AKAL, Dost Kitabevi, 2000, ss.95-109.
- TILLY, Charles : “War Making and State Making as Organized Crime”, Bringing the State Back In, Ed. P.B.EVANS, D.RUESCHEMEYER and T.SKOCPOL, Cambridge University Press, 1985, <http://www.jesusradicals.com/main/library/tilly/warmaking.html>.
- TROPER, Michel : “Hukuki Devlet Kuramı Üstüne”, Çev. Özlem GÜNYOL, Devlet Kuramı, Der. Cemal Bali AKAL, Dost Kitabevi, 2000, ss.341-359.

- TÜKEL, Haluk : Küreselleşme Kıskaçında Ulus-Devlet”, **Görüş Dergisi**, Sayı:35 (Mayıs-Haziran 1998), ss.62-70.
- ÜSTÜN, Kazım : “Avrupa Birliği Düşüncesinin Doğuşu”, http://www.idealhukuk.com/bulten/makaleler/avrupa_birligi.htm.
- WOLF, Martin : “Will the Nation-State Survive Globalization”, Çev: Doğan ERGİN, **Türkiye ve Siyaset Dergisi**, Sayı:5 (Kasım-Aralık 2001), <http://www.turkiyevcsiyaset.com/sayi5/0513.htm>.
- YIKILMAZ, Necla : “NGO”, <http://www.sav.org.tr/ngo.htm>.

c. Diğerleri

- Devlet Planlama Teşkilatı, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı - Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2000.
- Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Risale Yayınları, Cilt:1, İstanbul, 1990.

ÖZGEÇMİŞ

Ali Osman ÖZTÜRK, 07.07.1978 tarihinde, Rize'nin Güneysu ilçesinde doğdu. İlk öğrenimini Rize'de tamamladı. Orta öğrenimini İstanbul'da tamamladı. Lise öğrenimine 1993 yılında İstanbul Polis Koleji'nde başladı ve 1996 yılında Ankara Polis Koleji'nde tamamladı. 1996-1997 eğitim-öğretim yılında Polis Akademisi'nde lisans eğitimine başladı, 1999-2000 eğitim-öğretim yılında mezun oldu. 2000-2001 eğitim-öğretim yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında yüksek lisans öğrenimine başladı.

2000 yılında Komiser Yardımcısı olarak Trabzon'da göreve başladı. Halen Trabzon Emniyet Müdürlüğü Bilgi İşlem Şube Müdürlüğünde Şube Müdür Vekili olarak görev yapmaktadır.

Ali Osman ÖZTÜRK, evli olup, İngilizce bilmektedir.